

T.C.
ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ
TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TASAVVUF KÜLTÜRÜ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN MÜZEKKİ'N-NÜFÛS ve DÎVÂNİ'NDA
SEYR Ü SÛLÛK ANLAYIŞI

Jale KARAKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Emine YENİTERZİ

İstanbul 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TEZ KABUL FORMU	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
ÖN SÖZ.....	viii
1.	
BÖLÜM.....	10
EŞREFOĞLU RÛMÎ.....	10
1.1. Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı.....	10
1.2. Eşrefoğlu Rûmî'nin Seyr ü Sülûku.....	12
1.3. Eşrefoğlu Rûmî'nin Öne Çıkan Eserleri.....	16
2. BÖLÜM.....	18
MÜZEKKİ'N-NÜFÛS'TA SEYR Ü SÛLÛK.....	18
2.1. Eşrefoğlu Rûmî'nin Seyr ü Sülûk Metodu.....	21
2.1.1. Seyr ü Sülûkte Nefis Mertebeleri.....	22
2.1.1.1. Nefs-i Emmâre.....	22
2.1.1.2. Nefs-i Levvâme.....	26
2.1.1.3. Nefs-i Mülhime.....	27
2.1.1.4. Nefs-i Mutma'inne.....	29
2.1.2. Nefs Tezkiyesi.....	30
2.1.2.1. Dünya Sevgisinin Terki.....	30
2.1.2.1.1. Mal Hırsı.....	30
2.1.2.1.2. Cömertlik ve Cimrilik.....	32
2.1.2.1.3. Allah Korkusu.....	33
2.1.2.1.4. Tûl-i Emel.....	34
2.1.2.1.5. Tevekkül.....	35
2.1.2.1.6. Sabır.....	37
2.1.3. Kalp Tasfiyesi.....	41
2.1.3.1. Açlık.....	43
2.1.3.2. Az Konuşmak.....	46
2.1.3.2.a. Maskaralık Yapmak.....	47
2.1.3.2.b. Sır Saklayamamak.....	48

2.1.3.2.c. Yalan Söylemek ve Yalan Yere Yemin.....	48
2.1.3.2.d. Gıybet.....	49
2.1.3.3. Uyku.....	50
2.1.3.4. Uzlet / Cemiyetten Uzaklaşma.....	54
2.1.3.5. İhlas.....	55
2.1.3.5.a. Riyâ.....	56
2.1.3.6. Şükür.....	57
2.1.3.7. Allah'ı Zikir.....	58
2.1.3.7.a. Zikirde Haller.....	61
2.1.4. Mürid-Mürşid İlişkisi.....	64
2.1.4.1. Şeyhin Sahtesini Gerçeğinden Ayırmak.....	67
2.1.4.2. Şeyhin Özellikleri.....	68
2.1.4.3. Mürşide Teslimiyetin Şartları.....	69
2.1.4.3.a. Tevbe.....	70
2.1.4.4. Müridin Teslimiyet Hali.....	74
2.1.4.5. Müridin Tecrid Hali.....	75
2.1.4.6. Müridliğin nasıl olması gerektiği.....	76
2.1.4.6.a. Güzel Ahlâk.....	78
2.1.4.6.b. Halvet.....	79
2.1.4.7. Fenâ.....	81
3.BÖLÜM.....	84
EŞREFOĞLU RÛMÎ DÎVÂN'INDA SEYR Ü SÛLÛKA DÂİR KAVRAMLAR.....	83
3.1. İbadete ve Ahlâka Dâir Kavramlar.....	83
3.1.1. Vera'.....	83
3.1.2. Tevbe.....	84
3.1.3. Zikir.....	84
3.1.4. Sıdk u Safâ.....	85
3.1.5. İhlâs.....	87
3.1.6. Sabır.....	87
3.1.7. Rızâ.....	88
3.1.7.a. Belâ.....	89
3.1.8. Kanaat.....	95
3.1.9. Fakr.....	96
3.1.10. Tevâzu/ Meskenet.....	96
3.1.11. Îsâr.....	100
3.2. Dîvân'da Zikredilen Seyr ü Sülûka Dair Bazı Kavramlar.....	104

3.2.1. Şeyh-Mürşid.....	104
3.2.2. Mürid ve Sâlik.....	105
3.2.3. Halvet/Uzlet.....	105
3.3. Kalbî ve Vicdânî Olan Kavramlardan Bazıları.....	106
3.3.1. Fenâ-Bekâ.....	106
3.3.2. Aşk.....	112
3.4. Diğer Kavramlar.....	115
3.4.1. Nefis.....	115
3.4.2. Vahdet/ Vahdaniyet.....	119
SONUÇ.....	122
KAYNAKLAR.....	126
ÖZGEÇMİŞ.....	129
BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	130

TEZ KABUL FORMU

T.C.
ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAVI TUTANAĞI TASAVVUF ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

GENEL BİLGİLER

Öğrenci No	: 174401069
Öğrenci Adı Soyadı	: JALE KARAKAYA
Anabilim Dalı	: TASAVVUF KÜLTÜRÜ YE EDEBİYATI
Tez Danışmanı	: PROF. DR. JALE KARAKAYA
Tezin Başlığı	: Eşrefoğlu Rûmî Divânı'nda Seyr ü Sülûk Anlayışı

Toplantı Tarihi	: 11 FEMMUZ 2019	Saati	: 14.00
-----------------	------------------	-------	---------

Öğrenci Savunmaya : Geldi

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili hükümleri uyarınca tez bilimsel olarak incelenmiş, adayın tez çalışmasını sunmasının ardından, adaya tez çalışması ile ilgili sorular yöneltilmiştir.

- Yapılan savunma sınavında adayın tez çalışması başarılı bulunarak **KABUL** edilmesine,
 Yapılan savunma sınavı sonunda tez çalışmasının **DÜZELTİLMESİNE**, düzeltme için adaya ..... ay **EK SÜRE** verilmesine (en fazla 3 ay)
 Yapılan savunma sınavının sonunda tezin **REDDEDİLMESİNE**

OY BİRLİĞİ OY ÇOKLUĞU

İle karar verilmiştir.

Savunmada Tezin Başlığı : Değişmedi Değişti Eşrefoğlu Rûmî'nin

Tezin Yeni Başlığı : Değişmedi Müzekki'n - Nüfûs ve Divânı'nda

Öğrenci Savunmaya : Gelmedi Seyr ü Sülûk Anlayışı

Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili hükümleri uyarınca yukarıda belirtilen tarih ve saatte Tez Savunma Jürisi toplanmış ancak ilgili öğrenci savunma sınavına gelmemiştir. Adayın tez çalışmasını Jüri önünde sunmadığı için yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tez çalışmasıyla ilgili aşağıdaki kararı,

OY BİRLİĞİ İLE REDDEDİLMİŞTİR.

Tez Sınavı Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmza
Başkan	PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ	
Danışman Üye	PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ	
Üye	DR. ÖĞR. ÜYESİ H. DİLEK SÜLDÜTUNA	
Üye	DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED BEDİRHAN	
Üye		

(Tüm durumlarda jüri üyelerinin tez değerlendirme raporları gerekir.)

Sayı No :

Tarih : 11 / 07 / 2019.

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen ve Anabilim Dalımız Yüksek Lisans Programı öğrencisinin Tez Savunma Sınav Tutanağı ve eklerinin Enstitü Yönetim Kurulunda görüşülmesi hususunda bilgilerinizi ve gerçeğini arz ederim.

PROF. DR. EMİNE YENİTERZİ
Anabilim Dalı Başkanı
(Unvanı, Adı Soyadı, İmza)

Not: Bu forma orijinal raporlar (bir nüsha) eklenecektir.

ÖZET

EŞREFOĞLU RÛMÎ'NİN MÜZEKKİ'N-NÜFUS ve DÎVÂNI'NDA

SEYR Ü SÛLÛK ANLAYIŞI

Karakaya, Jale, Yüksek Lisans, İstanbul, 2019.

Sûflere göre insanın dünyaya geliş maksadı; *Nefsini bilen Rabbini bilir* hadîs-i şerîfine dayandırılarak kişinin kendindeki emaneti bulup, ortaya çıkararak Allah'ı tanıma yoluna girmesi ve ilerleyebildiği kadar ilerlemesidir. Kişinin girdiği bu mânevî yola *seyr ü sülûk* adı verilmiştir. Bu yol, mürşid gözetiminde, sâlikin nefsi için zorlu riyâzet ve mücâhedeler içerir.

14-15. yüzyıllar arasında yaşamış önemli sûflilerinden olan Eşrefoğlu Rûmî, Allah aşkıyla dolu, ilm-i ledün sahibi ve hizmet ehli bir zattır. Bu yola Anadolu'nun yetiştirdiği büyük değerlerden birisi olan Hacı Bayram-ı Velî ile başlamış, daha sonra kendindeki ilerleme arzusu vesilesiyle hocası tarafından Abdülkâdir Geylânî'nin müridlerinden olan Hüseyin-i Hamavî'ye gönderilmiş ve büyük mânevî mertebeler kat etmiştir. Dergâhını açtığı hem Bayrâmîlik hem de Kâdirilik yolunda aldığı icâzetleri kendi potasında erittiği için (kendisi isimlendirmese de) Kâdiriliğe yeni bir kol açan Eşrefilik adı ile anılır. Verdiği birçok eserden birisi olan *Müzekki'n-Nüfûs*'ta, seyr ü sülûk yoluna girmek isteyen bir sâliki en başından alarak, aşama aşama her nefis mertebesinde ne yapması ne gibi riyâzetlerden geçmesi gerektiğini tafsîlâtı bir şekilde açıklamıştır. Dîvânı'nda ise kendi seyr ü sülûkunda yaşadıklarını, Allah ile olan irtibatında gönlüne düşenleri, gördüklerini paylaşarak bizlere âdeta kaynak bir kitap sunmuştur.

Bu çalışmada, Anadolu'nun yetiştirdiği büyük değerlerden birisi olan Eşrefoğlu Rûmî'nin *Dîvân*'ındaki seyr ü sülûk anlayışı belirli kavramlar üzerinden, *Müzekki'n-Nüfûs* eserindeki seyr ü sülûk anlayışı da göz önüne alınarak incelenmiştir. Amaç, bu kıymetli sûflinin son derece sade ve açık bir dille ifade ettiği seyr ü sülûk anlayışının günümüze taşınarak, bu konuda araştırma yapanlara bir nebze de olsa fayda sunabilmesidir.

Anahtar Kelimeler

Eşrefoğlu Rûmî, tasavvuf, *Müzekki'n-Nüfûs*, *Dîvân*, seyr ü sülûk, aşk, sabır, belâ, fenâ-bekâ, vahdet, nefis, îsâr, tevâzu, sıdk u safâ.

ABSTRACT

THE PERCEPTION OF *SEYR Ü SÜLÛK* AT EŞREFOĞLU RÛMÎ'S *MÛZEKKİ'N-NÛFUS* and *DÎVÂN*

Karakaya, Jale, MS, İstanbul, 2019.

According to the sufis' the aim of humans coming to the world is to find the treasure inside and by revealing that, try to find the way of knowing God and rise as much as she/he can, according to the hadis; *Who knows his realself knows his God*. The name of this spiritual journey is *seyr ü süluk*. This journey contains powerfull restrictions for nefs in trust of the murshid. Eşrefoğlu Rûmî was one of the important sûfî poets who lived between 14th- 15th centuries filled with the love of God and spiritual knowledge/*ilm-i ledün* and who loves to serve this information around. He started this way by one of the greatest values of Anatolia had raised, Hacı Bayram-ı Velî. Then according to Eşrefoğlu's willing for spiritual movement, his murshid sent him to Hüseyin Hamavî, who's one of the students of Abdülkadir Geylani. After that, Eşrefoğlu had big improvements on his way. When he opened his own dervish lodge/*dergâh*, (although he didn't name it) he created a new branch of Kâdirî sect called Eşrefiyye because he got two ratifications both Bayramî and Kâdirî. In one of his master pieces called *Müzekki'n-Nüfûs*, he takes the sâlik from beginning of this journey and step by step describes what kind of regime to follow for nefs, and then brought the sâlik to the end of the journey. In his *Dîvân*, he presents what himself lived and felt in his own *seyr ü süluk* as a recourse book to us. In this dissertation we studied some specific notions about *seyr ü sülûk* perception of Eşrefoğlu Rûmî, who's one of the important values of Anatolia, by taking consideration of his book *Müzekki'n-Nüfûs*. The purpose is to carry the simple and clear *seyr ü sülûk* perception of this precious sûfî to the modern days for those who want to make progress in this journey.

KeyWords

Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, Sufism, *Dîvân*, *seyr ü sülûk*, aşk, sabr, belâ, fenâ-bekâ, vahdet, nefs, îsâr, tevâzu, sîdk u safâ.

KISALTMALAR

as.	: Aleyhisselâm
age.	: Adı geçen eser
Böl.	: Bölümü
doğ.	: Doğumu
H.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazret-i
KL	: Kubbealtı Lugatı
M.	: Miladî
MTT	: Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü
No	: Numara
öl.	: Ölümü
Yay.	: Yayınevi, Yayınları
sav	: Sallallâhu Aleyhi Vesellem

ÖN SÖZ

İnsanın dünyaya geliş maksadı tekâmül etmek, nefsinin kirlerinden arındırıp Allah'ın emanetini taşımaya lâyık hâle gelmektir. Bu çerçevede marifet ehli büyük bir zat olan Eşrefoğlu Rûmî'nin eserleri seyr ü sülûk yolu hakkında bilgi edinmek isteyenler için yol gösterici, sağlam bir kaynaktır. Dîvânı'ndan anlaşılacağı üzere Eşrefoğlu, Allah aşkıyla dolu olarak kendi varlığından geçmiş, seyr ü sülûk yolunda yüce mertebeleri görmüş ve talep edenlere bu yolu ve yolun gerektirdiklerini anlatmak üzere gerek yazılı olarak gerekse talebe yetiştirerek hizmet etmiştir. Dîvânı'nı da oldukça sade bir dille yazması ve samimiyetle ilmini, hislerini ve tecrübelerini kaleme dökmesi tez konusunu seçerken tercih sebeplerimizden biri olmuştur.

Bu tez çalışmasının amacı; Eşrefoğlu Rûmî'nin seyr ü sülûk anlayışının, bu yolda nefsi terbiye etme görüşlerinin ve üzerinde durduğu kavramların tespit ve tahlilidir.

Çalışmamızda takip edilen yöntem neticesinde, birincil kaynak olarak Mustafa Güneş'in *İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı-Eserleri ve Dîvânı* (2006) isimli kitabı kullanıldı. Eşrefoğlu'nun seyr ü sülûk anlayışını incelemek üzere, kendisinin bu konuda kaleme almış olduğu *Müzekki'n-Nüfûs* adlı eseri ve seyr ü sülûk konusuna dair kavramları açıklamak adına, yine Eşrefoğlu'nun telif ettiği *Tarîkat-nâme* isimli risâlesinden faydalanıldı. Eşrefoğlu'nun hayatı için ise torunlarından Abdullâh Veliyyüddîn Bursevî'nin derlediği ve Abdullah Uçman'ın günümüz diline kazandırdığı *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, Mustafa Güneş ve Mustafa Kara'nın Eşrefoğlu Rûmî'yi anlattıkları eserlerden faydalanıldı.

Çalışmayı oluşturma aşamasında ilk olarak *Eşrefoğlu Dîvânı*'ndaki şiirlerin taraması yapıldı. Seyr ü sülûk konusu ve bu konuyu içine alacak şekilde ibadete ve kalbe dair kavramlar tarandı; bu kavramların geçtiği şiirler seçildi. *Dîvân*'dan alınarak örnek olarak gösterilen beyitlerin yanına parantez içerisinde şiir ve beyit numaraları gösterildi. Sonrasında *Müzekki'n-Nüfûs* isimli eserinden seyr ü sülûk konusuna dair nefis terbiyesinin nasıl olması gerektiği, aşamaları ve yapılması gerekenler tespit edilip, uygun şekilde çalışma metnine kondu.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve eserleri anlatıldı. İkinci bölümde, seyr ü sülûk kavramının ne olduğu ve Eşrefoğlu Rûmî'nin seyr ü sülûk anlayışı ele alındı. Üçüncü bölümde ise seçilen kavramlar, sözlük anlamları, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadîs-i şerîflerdeki karşılıkları tespit edildi. Eşrefoğlu'nun görüşleri; öncü sûfîlerden Ahmed er-Rifâî, Mevlânâ, İbnü'l- Arabî, Kuşeyrî, Serrâc, Gazzâlî ve günümüz mutasavvıflarından William Chittick, Suâd el-Hakîm ve Mahmud Erol Kılıç'ın görüşleriyle aydınlatılmaya çalışıldı.

Her ne kadar Eşrefoğlu Rûmî gibi mânevî büyüklerin eserlerini incelemek, üzerinde çalışmak maddî ve mânevî tecrübe gerektirse de bu tez konusu için Dîvânı'ı ve Müzekki'n-Nüfus adlı eserini incelerken ve hakkında araştırma yaparken duyulan zevkle oldukça dikkatle ve önemle çalışılmaya gayret gösterildi. Eksiklikler ve hatalar olduysa, tarafımıza aittir; güzellikler ise bu tezdeki görüşleri gönlünden akıtan Eşrefoğlu Rûmî ve onun kaleminden dökülen Allah'a aittir.

Bu vesileyle, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü'nde öğrenim görmemi teşvik eden sayın Cemalnur Sargut hocama ve tez danışmanım sayın Prof. Dr. Emine Yeniterzi hocama teşekkürü bir borç bilirim.

1. BÖLÜM

EŞREFOĞLU RÛMÎ

Eşrefoğlu Rûmî on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı ile on beşinci yüzyılın ilk yarısında (doğ. 754/1353- öl. 854/1469) yaşamıştır. Dönemin mânevî büyüklerinden olan Eşrefoğlu Rûmî, hem Bayramî hem de Kâdirî yolunda aldığı icazetlerle Eşrefiyye kolunun kurucusu olmuş, derin mânevî bilgisiyle birçok eser bırakmış ve talebe yetiştirmiştir. Sade bir dil ve samimi bir üslûpla kaleme aldığı Dîvânı mânevî içerik açısından oldukça derindir ve seyr ü sülûk yolunda ilerleyip Allah'a varmanın yolu açık bir şekilde anlatılmıştır.

1.1. Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı

Asıl adı Abdullâh, babasının adı Ahmed Eşref'tir. Kaynaklarda künyesi Abdullâh Rûmî b. Seyyid Ahmed Eşref b. Seyyid Muhammed Süyûfî (Mısırî) şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Eşref, Eşref-zâde, Eşref-i Rûmî, Abdullâh İznîkî ve Abdullâh-ı Rûmî adlarıyla da tanınmıştır. (Pekolcay, Uçman 1995: 11/ 480-482)

Eşrefoğlu Rûmî (doğ. 754/1353- öl. 874/1469); on dördüncü yüzyılın ikinci yarısı ve on beşinci yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden olan İznik ve Bursa'da yaşamıştır. Doğumundan 25-30 yıl kadar önce Bursa ve İznik (1329-1330) Osmanlı topraklarına katıldı. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarına şahitlik etmiştir. Fâtih Sultân Mehmed'in İstanbul'u fethiyle beraber tamamlanan Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi, Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatının son zamanlarına denk gelir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur; ancak farklı görüşler mevcuttur. Hüseyin Vassâf, *754/ 1353 tarihinde İznik'te tevellüd buyurmuşlardır* (Güneş 2006: 42) demektedir. Abdullâh Veliyüddîn Bursevî'nin yazdığı *Menâkıb-ı Eşrefzâde* (Eşrefoğlu Rûmî'nin Menkıbeleri) adlı eserini günümüz Türkçesiyle yayımlayan Abdullah Uçman; *Tasavvuf yoluna girişinde Emir Sultan (öl.1429) ve Hacı Bayrâm-ı Velî (öl. 1430) ile münasebeti göz önünde tutulduğunda, onun daha sonraki bir tarihte doğmuş olması gerektiği düşünülebilir* der ve ekler:

Orhan Köprülü'nün özel kütüphanesinde bulunan müstensihî farklı (eş-Şeyh Eşref Mehmed b. Şeyh Lütfullâh Eşrefî) bir Menâkıb-ı Eşrefzâde nüshasının arkasında yer

alan küçük hacimli başka bir menâkıbnâmede ise Eşrefoğlu Rûmî'nin doğum tarihinin, 1377 (h.779) olarak kaydedildiği ifade edilmiştir. (Bursevî 2009: XIV)

Ancak genel kanaat, 754/1353 senesinde doğduğu yönündedir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin ailesi Mısır'dan gelerek İznik'e yerleşmiştir. Büyükbabasının Mısırlı olduğu çeşitli kaynaklarda geçmektedir: “ ‘İbnü's-Seyyid Muhammed Suyûtî’, bazı kaynaklarda ‘Hüseynî’, bazılarında da ‘Suyûfi’ lakabıyla anılmaktadır. Suyûfi'nin oğlu olan Eşref, Şeyh Eşref bin Ahmed” dir. (Güneş 2006: 40)

Eşrefoğlu Rûmî, menâkıb kitaplarında “Seyyid/ Şerîf” olarak nitelendirilmişse de bu duruma dair belge olmadığı için bu söylemin hürmeten kullanıldığı düşünülmektedir. Dîvân yazmalarının başında ve *Sefîne-i Evliyâ*'da da şeceresi “İbnü's-seyyid Muhammed Suyûtî ve İbnü's-seyyid Ahmed el-Mısırî” olarak geçer. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'sında bu hususla ilgili şunları ifade eder; *Neseb-i âlîleri, İmâm-ı Ali efendimize müntehî olup, peder-i mükerremleri Eşref, onun pederi Muhammed el-Mısırî'dir* (Güneş 2006: 38) demektedir. Bu bilginin kesin bir delili olmasa da mânevî olarak bütün tarikat şeyhleri Hz. Peygamber'e bağlıdır. Buna daha sonra seyr ü sülûk bahsinde değinilecektir.

Eşrefoğlu Rûmî'nin tahsil hayatı da kesin olarak belgelenemese de genel görüş, onun Bursa'da Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde eğitim aldığı yönünde birleşir. Hüseyin Vassâf; *Tahsil-i ibtidâiden sonra Bursa'ya azîmetle Çelebi Sultan Muhammed Medresesi'nde, el-yevm mevcut bulunan hücrede tahsîl-i kemâlâta başlayıp, kırk sene burada buldukları mervîdir* (Güneş 2006: 43) diyerek bilgi verirken; menkıbelerini derleyen Abdullah Uçman da, *Eşrefoğlu'nun çocukluk ve gençlik yılları İznik'te ailesinin yanında, büyük ihtimalle onların terbiye ve disiplini altında geçmiş, daha sonra ileri sayılabilecek bir yaşta Bursa'ya giderek buradaki Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde tahsile başlamıştır* der. (Bursevî 2009: XV) *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'de de desteklenen bir görüşe göre bu medresede danışmend olarak devam etmiş, Alâeddin Ali'ye muîd olmuştur. (Güneş 2006: 43) Diğer bir görüşe göre de bu rivâyet doğru değildir, Mecdî'nin *Şakâyık Tercümesi*'nde adı geçen Eşrefzâde Muhyiddîn Muhammed adlı başka biriyle karıştırılmıştır. (Bursevî 2009: XV)

Menâkıbnâme'de de bahsedildiği üzere, bu medresede ilimle uğraşırken bir rüya görmüş, maddî tahsil hayatına son vererek mânevî tahsiline, seyr ü sülûk hayatına adım atmıştır.

1.2. Eşrefoğlu Rûmî'nin Seyr ü Sülûku

Eşrefoğlu'nun mânevî yolculuğuna ilk adımını, gördüğü rüyayı tâbir ettirmek için meczûb Abdâl Muhammed'i ziyaret etmesiyle başlar. Olay *Menâkıb-ı Eşrefzâde*'nin de ilk menkıbesinde geçtiği üzere kısaca şöyledir: Gördüğü rüyayı tâbir etmesi için meczûb Abdâl Muhammed'e gider. Abdâl Muhammed, kendisinden köfteli çorba ister. Eşrefoğlu, çarşıda ne kadar köfteli çorba aradıysa da bulamaz ve köftesiz bir çorbayı Abdal'ın önüne koyar. Abdâl, çorbada köfte olmadığını görünce, herkesin bastığı ve hayvanların geçtiği topraktan biraz alıp, yuvarlayıp çorbanın içine koyup, Eşrefoğlu'ndan bunu içmesini ister; o da "işittik ve itaat ettik" deyip hemen yemeğe başlayınca; Abdâl Muhammed, "Ya sen olmayup da kim olsa gerek!" der.

Bunun üzerine Eşrefoğlu her şeyini fakir fukaraya dağıtıp, Bursa'ya, Emir Sultan'ın huzuruna gelir ve kendisini bendeliğe kabul edip, irşâd buyurmasını niyâz eder. Emir Sultan ise vefatının yakın olduğu gerekçesiyle onu Ankara'ya Hacı Bayram-ı Velî'ye gönderir. Eşrefoğlu, onu ilk gördüğünde akli yerinden oynar ve bizzat Hacı Bayram-ı Velî onun ellerine menekşe yağı döker ve koklatır; böylece Eşrefoğlu toparlanır. Hacı Bayram-ı Velî onu müridliğe kabul eder ve hemen bir görev verir. Nefsine zor gelecek bir işi, tuvalet temizliği hizmetinde bulunmasını ister. Eşrefoğlu hemen kabul eder ve bundan sonra on bir sene boyunca şeyhine hizmete devam eder. Bu sürenin sonunda, Hacı Bayram hazretleri ona icâzetini verir ve aynı zamanda kızı Hayrûnnisâ ile evlendirir. Emanet ettiği alem ve seccade ile birlikte İznik'e gönderir. Bu sırada Züleyhâ isimli bir kızları olur. Bir süre sonra Ankara'da mürşidini ziyaret eder ve "Sultânım, seyr ü sülûk tamâmı şimdiki makâmumuz mıdır, yoksa daha var mıdır?" diye sorar. Hacı Bayram şöyle cevap verir; "Bir velinüñ biñ sene ömri olsa, envâ'-ı mucâhedât u riyâzet eylese, henüz enbiyâdan bir nebînüñ kademi vardığı yire velînüñ başı varmak muhâldür!" der. Eşrefoğlu; "Sultânım, bendeñüze kanâ'at gelmedi, dahı seyr ilâ'l-lâhda tayarân arzûsu vardır!" diyerek yola devam etmek, yükselmek istediğini ifade eder. (Bursevî 2009: 6) Bunun üzerine makâmında daha da yükselmesi için Hacı Bayram, onu Gavs-ı A'zam Abdülkâdir-i Geylânî hazretlerinin dördüncü göbekten torunu Şeyh Hüseyin-i Hamavî'ye gitmesini, gitmeden hemen önce de bir erbaîn çıkarmasını ve gördüklerini yazmasını istemiştir.

Erbaîni tamamladıktan sonra eşi ve kızı ile birlikte Hama'ya doğru yola çıkarlar. O sırada hac vazifesinde olan Hüseyin-i Hamavî, Eşrefoğlu ile aynı gün şehre ayak basar. Müridlerinin, Rûm diyarından gelen eri karşılamasını ister. Müridleri karşılamak için beklerken, Eşrefoğlu, ailesi ile birlikte onların yanından geçer ama Eşrefoğlu'nun mütevâzı hâli ve giyim tarzı sebebiyle

tanıyamazlar. Dergâha gelir gelmez, Hüseyin-i Hamavî onu tanır; ailesine tahsis ettiği odalara yerleştirir. Eşrefoğlu'ndan da son erbaîninde tuttuğu notları ister ve bir erbaîn daha çıkarmasını ister. Mustafa Güneş çalışmasında, Hüseyin-i Hamavî'nin Eşrefoğlu'nu görür görmez “Rûmî” ismiyle hitap ettiğini ve bundan sonra Eşrefoğlu'nun Rûmî ismini de kullandığını anlatmıştır. (Güneş 2006: 55)

Eşrefoğlu, hemen halvete girer ve zikir ile meşgul olur. Aradan bir süre geçtikten sonra halâ halvette iken aklına vesvese gelir; ilk defa geldikleri bu yerde, karısı ve çocuğunun iyi olup olmadığını merak eder. Bu durum eşi Hayrûnnisâ hanıma malum olur ve kızları Züleyhâ'yı âfiyette olduklarını bildirmek üzere eşinin hücresinin önüne gönderir. Eşrefoğlu'nun içi rahatlar ve huzurla zikrine devam eder. Erbaînin otuz birinci gününde, hizmet ile görevli derviş ona bulamaç getirir ancak onu hücre duvarına dayanmış, hareketsiz bir vaziyette görür ve ölmüş olduğunu zanneder, şeyhine haber verir. Şeyhi, “Kırk gün tamam olmayınca onu hücrelerinden çıkarmam!” der ve etrafta ölüyü gömmemesine dair çıkan dedikodulara rağmen süreyi tamamlar. Kırk gün dolduktan sonra şeyh, dervişânla beraber hücreye gelir. Onların zikretmelerini ister ve böylece kapıyı açar. Eşrefoğlu halâ duvara dayanmış hâliyle durmaktadır. Yanına gidip, “Yâ Rûmî! Hû!” derler, ses çıkmaz; hadise tekrarlanır, yine ses çıkmaz, üçüncü tekrarlanışında Eşrefoğlu, “Lebbeyk Sultânüm! Bize kıydınız!” buyurarak kalkar.

Bu olaydan sonra şeyhi Hamavî, ona alem, çerağ, seccade ve asâ ile birlikte icâzetnâmesini verir ve artık sikke sahibi olduğunu söyler.

Eşrefoğlu Rûmî, Hacı Bayram-ı Vefî'nin verdiği sikkeyi çıkartmaz, ancak değişiklikler yapar, sikkeyi altı terkten yedi terke çıkarır ve “Bir memlekette iki pâdişâh olmaz!” diyerek, İznik'e gönderir. Bu sırada Eşrefoğlu kırk günde icâzet aldığı için Hamavî'nin dervişleri arasında kıskançlık ve dedikodu olur. Bunun üzerine müridleriyle beraber açık alana çıkarlar. Hamavî, müridlerinden su ister, fakat hiçbirisi bulamaz. Bunun üzerine Eşrefoğlu misafir olmasına rağmen ondan su ister. O da su vermesi için Allah'a yalvarır, secde eder ve dua eder. Hemen topraktan su fışkırır. Bu kerâmete şahit olan diğer müridler, Eşrefoğlu'nun kemâline inanırlar. Bu olaydan sonra tekrar vedalaşırken, şeyhi ona “Rûmî, cümle Rûm erenlerinin nihâyetine yitişüp bize geldün, eger seyr-i sülûkunda bizüm nihâyetümüze yitişmek istersen, var yidi seneye dek yidişer dâne siyah üzümle mücâhede ve riyâzet eyle!” der. Eşrefoğlu ayrılırken, şeyhinin hayranlıkla ona baktığını görenler sebebini sorar ve o da şöyle söyler; “Bir bahr-i

muhît imiş, her nem var ise çeküp kendüye aldı”. (Bursevî 2009: 12) Bu sözler Eşrefoğlu’nun mânevî kabının genişliğini ve makâmının yüceliğini ifade etmektedir.

Kâdirî şeyhi Hüseyin-i Hamavî’den Abdülkâdir Geylânî hazretlerine ulaşan silsilesi şöyledir:

Hüseyin-i Hamavî

Alâeddin b. Şahabeddin b. Ahmed

Muhammed Hüsâmeddîn

Muhammed Şemseddîn

Abdülkâdir-i Geylânî (Kara 2014: 75)

Eşrefoğlu, Hüseyin-i Hamavî’den aldığı eğitimin tamamlanmasıyla hem Bayrâmî hem de Kâdirî icâzetlerini almıştır.

Eşrefoğlu Rûmî, son asırlarda yetişen mutasavvıflar tarafından, Eşrefîlik tarikatının kurucusu sayılmaktadır. Gerçi kendisi böyle bir tarikat kurmamıştır fakat Halvetî ve Kâdirîlerin zikir tarzlarını mezcederek yeni bir âyîn şekli meydana getirmesi, bu müessislik unvanının kendisine izâfe edilmesine sebep olmuştur. Müridleri ve mensubları da Eşrefîliği yeni bir tarikat şubesi olarak yaymışlardır. Bununla beraber gerek Eşrefoğlu gerekse Eşrefîliğin mensubları, Abdülkâdir Geylânî’nin tarikatına daima bağlı kalmışlardır. (Güneş 2006: 60)

Eşrefoğlu’nun, Bayramîlik ve Kadirîliği kendi seyr ü sülûkunda bir araya getirmesi sonucunda etrafındakilerin “Eşrefîlik” olarak adlandırdıkları yine Kâdirîliğe bağlı bir kol ortaya çıkmıştır. Eşrefoğlu İznik’e geri gelip irşâda başladığında ise, sadece Eşrefîyye’nin değil Kâdirîyye’nin de bölgedeki ilk dergâhı, Abdülkâdir-i Geylânî’ye bağlı olan ilk tekkesini açmıştır. (Kara 2014: 76)

Menâkıb-ı Eşrefzâde’nin ikinci menkıbesinde bahsedildiği üzere, bir gün Hama’da iken Eşrefoğlu’nu tanıyan birisi İznik’e gelir; onun özel birisi olduğunu ve kerâmetlerini anlatır. Bu vesileyle Eşrefoğlu’nun halk içinde şöhreti artar ve özel ilgi görmeye başlar, ama bu halden rahatsız olup Tirse dağlarına kaçar ve orada vakit geçirmeye başlar. Orada onu farkedene bir köylü onun kim olduğunu sorar. Eşrefoğlu da;

“Bir kaçkın kulum” der. Köylü bunu “kaçak” bir kulum diye anlar ve onu subaşına teslim edip mükâfât almak ister ve onu eve getirip odaya kapatır. Köylü tarladayken, annesi Eşrefoğlu’na su ve yemek getirir; hep namaz ve zikirde olduğunu görür. İznik’te ortadan kaybolan şanı yüce bir dervişin nâmını duyan yaşlı kadın, baktığı bu adamın o zât olduğunu tahmin eder ve Eşrefoğlu’na onun o derviş olup olmadığını sorar. Eşrefoğlu hayatında hiç yalan söylemeyi

bilmediği için, durumunu gizlemez. Bunun üzerine önce yaşlı kadın, sonra da durumu öğrenen oğlu kendisinden af dileyip, onları müridliğe kabul etmelerini isterler ve böylece Eşrefoğlu'nun ilk müridleri olurlar. (Bursevî 2009: 14-15)

Eşrefoğlu tekkesini kurduktan sonra ünü yayılmış ve saray çevresinde de tanınmaya başlamıştır. *Menâkıbnâme*'nin altıncı bölümünde de bununla ilgili bir menkıbe zikredilmektedir. Fâtih Sultan Mehmed Han'ın annesi Mükerrreme Sultan'ın dilinde bir hastalık olmuştur; ekle marazı ya da bugünkü adıyla kangren denilmektedir. Doktorlar ve şifâcılar duruma çare bulamamışlardır. Eşrefoğlu'nun ününü duyan bir çavuş padişaha onu önerir; padişah gelmesini ister. Ancak Eşrefoğlu "Emr-i İlâhî yoktur, gidemez!" (Bursevî 2009: 23) diyerek teklifi reddeder. Teklif bir kere daha tekrarlanır ve Eşrefoğlu yine aynı gerekçeyle onları reddeder. Bunun üzerine Padişah Fâtih ona kızar ve katledilmesini ister. Padişahın görevlileri, Eşrefoğlu'nu şarapla boğmaya niyet ederler. Ancak Eşrefoğlu'nu görür görmez onun heybetinden korkarlar ve yanlarında getirdikleri şarap da Eşrefoğlu'nun nazar etmesiyle beyaz bala dönüşür. Bu olaydan sonra da kendisine izin verildiğini ve artık gelebileceğini söyler. Padişah onu görür görmez özür diler, annesinin durumunu anlatır. Eşrefoğlu da Vâlîde Sultan'ı okunmuş bir şeker vererek iyileştirir. Padişahın verdiği bağışları da daha saray kapısındaki görevlilere dağıtarak İznik'e gelir ve şöyle dua eder; "Ey Bârî Te'âlâ, senden murâdum ba'del-yevm budur ki, bizi selâtînün kalbinden ve selâtîni bizüm kalbimizden ihrâc eyle!" (Bursevî 2009: 24-26)

Eşrefoğlu'nun ünü, İznik'i aşmış; Bursa ve civar şehirleri de kaplamıştır. Devlet büyükleri kendisine saygı göstermiştir. Mahmut Paşa, kendisinin sadık mürididir. (Güneş 2006: 62) Yetiştirdikleri arasında olan Abdürrahîm Tırsî, İznik Tırse Köyü'nde imamlık yaparken Eşrefoğlu ile tanışmış, daha sonra Eşrefoğlu'nun kızı ile evlenmiştir ve Eşrefoğlu'nun vefâtından sonra da halifesi olmaya hak kazanmıştır. Bu evlilikten de tarikatın üçüncü postnişini Pir Hamdullah doğar. (Güneş 2006: 63)

Eşrefoğlu Rûmî'nin vefat tarihi de doğum tarihi gibi kesin olmamakla birlikte, İznik'teki türbe kapısında yazılı tarih mısra'ı ile doğrulanmaktadır. "Eşrefzâde 'azm-i cinân eyledi" ebced hesabıyla H. 874/ M.1469 tarihinde, yüz yaşının üzerinde vefat etmiştir. (Güneş 2006: 67)

1.3. Eşrefoğlu Rûmî'nin Öne Çıkan Eserleri

Dîvânı

Eşrefoğlu Rûmî'nin, tek manzum eseri Dîvânı'dır. Şiirlerinde daha çok Yunus Emre tesiri görülür. Hece ve aruz vezniyle; gazel, mesnevi, koşma ve kıt'a nazım biçimi ve ilâhî nazım türü ile yazdığı şiirlerden meydana gelen Dîvânda toplam iki yüz yirmi şiir bulunmaktadır. Dîvânıyla, iyi bir Yunus takipçisi olduunu gösteren şairin, Türkçenin gelişimi yolunda çok önemli rolü olmuştur.

(<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7469>)

Birçok şiiri halkı irşâd makamında yazılmıştır. Sade bir dil ve samimi bir üslup kullanmıştır. Dîvân üzerine Mustafa Güneş doktora tezi hazırlamış (1994), daha sonra da yayımlamıştır. (2006)

Müzekki'n-Nüfûs

Dinî, ahlâkî ve tasavvufî mahiyette; İslâm ahlâkını, tarîkat âdâbını, nefisle mücadelenin lüzumunu, seyr ü sülûk şartlarını ve çeşitli tasavvufî konuları anlatan mensur bir eserdir. 852/1448'de telif edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîfler, büyük sûfîlerin sözlerinden verilen örneklerle, halkın rahatlıkla anlayabileceği seviyede yazılan eser, tasavvuf esaslarını anlatır; Kâdirîliğin Eşrefiyye şubesinin temel kitabı kabul edilir. Bir mukaddime ve iki bâbdan meydana gelen *Müzekki'n- Nüfûs*, sade bir Türkçe ile yazılmış olması yönüyle Türk dil tarihi açısından büyük önem taşır.

(<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7469>)

Eser, Eşrefoğlu Rûmî'nin ifadesiyle: *Bu kitap, Allah'ın yardımıyla tamamlandı. İnsanın terbiyesi, nefs-i emmâreden, nefs-i mutmainneye mazhar olması adına iki bölüm halinde düzenlendi.* (Eşrefoğlu 2016: 47)

Tarîkat-nâme

Mensur bir eser olan Tarîkat-nâme'de Allah'ın emirlerine, Hz. Peygamber'in sünnetine uymanın ve ulu'l-emre itaat etmenin insanlara kazandıracağı faydalar çeşitli örneklerle zenginleştirilerek anlatılır. Eserine, ulu'l-emr hakkındaki yorumlarıyla başlayan yazar, bu konuda şu yorumu getirir: *Amma bu ulu'l-emirlik Hazret-i Resûl'den sonra şol kimesnelerin hakkudur ki eşrefü'n nâs ve ilm-i zâhirde vü bâtında kâmil ola. Ve zâhir ilmiyle müslümanları adl ü hifz ide vü bâtın ilmiyle âşıkları terbiyet ide Hakka ulaşıdura.*

(<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7469>)

Eşrefoğlu, bu özelliklere sahip devlet büyüklerine itaat etmenin vacip olduğunu söyler ve yöneticilere itaatten sonra en önemli vazifenin, bir müridin önderliğinde imanı geliştirmek olduğunu belirtir.

Tâc-nâme

Yazarın bu eseri Kâdiriliğin bir kolu olan ve Bayrâmiyye'nin de izlerini taşıyan Eşrefiyye kolunun tâc-ı şerifi üzerine bir risâledir. Eşrefoğlu, önceleri tepesinde bir pul ile altı terkten ibaret olan Bayrâmî tâcını giyerken, Hüseyin Hamavî'nin emriyle pulu çıkararak, altı bölüm olan tâc-ı şerifi, yedi bölüme çıkarır. Bu risâlede tâcın temsil ettiği mânevî işaretlere değinilmektedir. (Güneş 2006: 90)

Makâlât

Mesnevi tarzında yazılmış manzum bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi Mihrimah Sultan 185/4'te eserin tek yazma nüshası mevcuttur. (Güneş 2006: 91)

Delâ'ilü'n-nübüvve

Risâle olarak kaleme alınmış eser, Hz. Muhammed'in Peygamberliğine dâir delilleri anlatmaktadır. (Güneş 2006: 91)

Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi 1463/2'de eserin bir nüshası mevcuttur.

Şerh-i Kaside-i Seyyid Şâfi

Eski kimyaya dair Seyyid Şâfi'nin kasidesinin şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi Kara Çelebi-Zâde 359/1'de yazma nüshası mevcuttur. (Güneş 2006: 91)

Manzume-i Esrâr-ı İlm-i Kâfi

Süleymaniye Kütüphanesi Kara Çelebi-Zâde 359/6. (Güneş 2006: 91)

2. BÖLÜM

MÜZEKKİ'N-NÜFÛS'TA SEYR Ü SÛLÛK

Sözlükte; yolculuk yapmak, seyahat anlamına gelen sefer kelimesi (çoğulu esfâr), tasavvufta sâlikin nefsinin terbiye etmek ve Hakk'a ermek için yaptığı maddî/bedenî ve mânevî/bâtınî yolculuğu ifade eder. Seyr kavramı için sefer tabiri de kullanılır. (Uludağ 2009: 36/298-299)

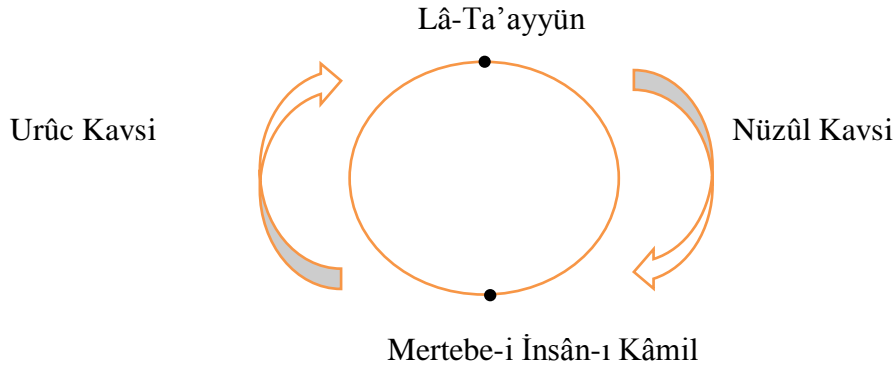
Sülûk ise; *bir yola girme, bir yol tutup o yolda yürüme* (KL)¹ anlamındadır. Seyr ve sülûk birbirinin ayrılmaz parçaları sayılır. Tasavvuf yolculuğunda seyr için sülûkun lüzumu, namaz için abdestin lüzumu gibi sayılmıştır. (Yılmaz 2016: 183)

Tasavvuf düşüncesine göre insanın dünyaya geliş amacı, Allah'ı bilmesidir. Hz. Peygamber, *Nefsini bilen Rabbini bilir* buyurmuştur. (Yılmaz 2013: 492) Çeşitli merhalelerden geçip ruhlar âleminden dünyaya gelen insanın kendisini tanıyarak Rabbini bilmesi ve varlığını Hakk'ın varlığında yok ederek, gerçek varlığına kavuşma süreci, seyr ü sülûk kavramını oluşturur.

Ruhun yeryüzüne inerken geçtiği basamaklar *hazerât-ı hamse* olarak adlandırılır. Sözlükte karşılığı; *beş mertebe, beş âlem; varlığın beş genel ve tümel kategorisi* şeklindedir. (Uludağ 2012: 163) *Lâ-ta'ayyün*'den yani Allah'ın zâtına ait olan, hiçbir şekilde bilinmediği mertebeden, "bilinmek istemesi"yle âlemleri yaratmasıdır. Buradaki mertebeler farklı tasniflerle farklı isimler almış olsalar da temel tasnif beşli olarak geçer. Yukarıdan aşağı sırasıyla; *ta'ayyün-i evvel, ta'ayyün-i sâni, mertebe-i ervâh, mertebe-i misâl, mertebe-i ecsâm* olarak isimlendirilmiştir. Dairenin tamamlanması için bir de çıkış kavsi vardır. O da aşağıdan yukarı sırasıyla; *nefs-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mutma'inne, nefis-i râdiyye, nefis-i mardiyeye, nefis-i kâmiledir.*²

¹ Kubbealtı Lugatı'nın linki (<http://www.lugatim.com>) metin içi dipnotlarda verilmemiştir.

² (Mertebeler ve görsel için) Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, (İstanbul: Sufi Yay. 2009), 237.

Lâ-ta'ayyün mertebesi yüce Allah'ın zâtına ait, mutlak gayb mertebesidir. Şu hadîs-i şerif bunu anlatır: *Allah vardı, O'nunla beraber hiçbir şey yoktu.* (Kılıç 2009: 206) Yine bir kudsî hadise göre Allah şöyle buyurmuştur: *Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim, istedim; yaratılmışları yarattım ve onlara kendini tanıttım. Böylece onlar beni tanıdılar.* (Arabî 2017: 38)

Önce düşünce vardır. Sonra bu düşünce işe çevrilir. İş de kendini gösterir. Dünyanın kuruluşunu ezelden beri böyle bil. Yâni, kâinâtı yaratan Allah, önce kâinâtı yaratmayı irâde buyurmuş, sonra icâbına göre yaratmıştır. (Mevlânâ I/ 970)

Sûfilere göre, Allah'ın bilinmeye ihtiyacı yoktur. Allah çok güzeldir ve güzelliği taşımıştır. İbnü'l-Arabî'ye göre Allah, "Aşk etmiştir". *Onun -yani âlemin- ademden varlığa doğru hareketi onu icad edenin muhabbetinin bu iş için harekete geçmesiyle olmuştur... İbn Arabî'nin bu sözlerinden ona göre âlemin vücûda geliş sebebinin bir aşk eylemiyle 'hareket-i hub' olduğu anlaşılır.* (Kılıç 2009: 207) Böylece Hakk'ın sûretinde olan insanın yaratılış süreci başlamıştır. Hadîs-i şerîfte de; *Allah Âdemi kendi sûretinde veya Rahmân sûretinde yarattı* buyrulur. (Yılmaz 2013: 256) İnsanın Allah'ı, O'nun sevgisinin içerisinde gark olacak kadar sevmesinin sebebi bu hadîs-i şerîfe dayandırılır. Yine bu sebeple insanın içinde Hak, bütün ilâhî isim ve sıfatlarıyla zuhûr eder. Sevgi sıfatına sahip olmayan birisi bile yaratılışında sevgi olduğu için bunu elde edebilir. (Arabî 2017: 36-37) Bu aşırı sevgi sonrasında, Allah aşkında yok olmayı, Hakk'ın varlığında fenâ bulmayı getirir.

Allah'ın güzelliğinin taşıy âlemi aşkıyla yaratması ve bu âlemdeki yaratma sürecinin aşamaları şöyledir:

Mutlak gayb âleminde, tekliği temsil eden ahadiyyete, oradan çokluğun birliğini temsil eden (nar örneği) vahdâniyyete, oradan ruhların *yüksek suretler ve basit cevherler halinde zuhur*

ettiği ve Kâlû belâ/ Elest bezmi (Uludağ 2012: 299) olarak adlandırılan ruhlar âlemine, daha sonra *eşyanın sûretlerinin ve örneklerinin (modellerinin) bulunduğu (...) hissî ve maddî sûretlerin bu sûretlerin gölgeleri* (Uludağ 2012: 251) olduğu misal âlemine ve son olarak da içinde bulunduğumuz mülk âlemine ruhun inişi, bu dünyada insanın yaratılış sebebini bilip bulması ve ruhsal tekâmülünü tamamlaması içindir. Bu maksatla yola çıkmaya da seyr ü sülûk etmek denmektedir.

Mevlânâ, ruhlar âleminden dünyaya inince nefis sahibi olan ruhları şöyle dile getirir: *Halkın canları; el ayak sahibi olmazdan, beden kaydına düşmezden evvel vefadan sefaya uçuyordu. Vakta ki “İniniz” emriyle hapsolundular, hiddet, hırs, kanaat ve zaruret kayıtlarına düştüler.* (Mevlânâ I/ 925-926)

Seyr ü sülûk yoluna giren sâlik (daha sonra ayrıntılı bir şekilde anlatılacak olan) nefis-i emmâreden başlayarak, nefis-i levvâme, nefis-i mülhime, nefis-i mutma’inne, nefis-i râdiyye, nefis-i mardiyye ve nefis-i kâmile aşamalarını bir bir geçip asıl geldiği noktaya varabilmek üzere kâmil bir mürşid bulup nefsiyle sıkı bir mücadeleye girmelidir. Sâlik her bir makamda “hâl” ile bulunmalıdır. İbn Arabî sâlik terimini şöyle ifade eder:

Bir şeyin başka bir şeyin içine girmesi, ona nüfuz etmesi demektir. Sâlik nedir? Deriz ki: Bilgisiyle değil, hâliyle makamlarda gezendir. Bu bağlamda hâl, ameldir. (El-Hakîm 2004: 547)

Sülûk için ise şu tarifi yapar:

Mânen bir ibadet menzilinden başka bir ibadet menziline; suret itibariyle de Allah’a yaklaşmak için farz kılınmış bir meşru amelden yapmak veya yapmamak şeklinde Allah’a yakınlaşmayı sağlayan başka bir meşru amele; bilgi itibariyle ise bir makamdan başka bir makama, bir isimden başka bir isme, bir tecelliden başka bir tecelliye, bir nefesten başka bir nefese intikaldir. İntikal eden, sâliktir. (El-Hakîm 2004: 546)

Seyr ü sülûk yolunda ilerlemek isteyen bir sâlikin yolu sırasıyla, şerîat, tarîkat, hakîkat ve marifet üzeredir. Eşrefoğlu Rûmî, bunu *Tarîkatnâme* adlı eserinde şöyle anlatır: *Şerî’at, Muhammed Mustafâ hazretlerinin emridür za ‘if ümmetine. Ve tarîkat, fi ‘lidür ki muhâlif-i nefis işlerdi; ya ‘ni incecik nesnelerdir. Ve hakîkat sülûkdür. Allâhu Te‘âlâ ile kendü arasındaki hâldür.* (Şeyh Abdullah Rûmî, Tarîkatname, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Böl. No 4667, 6b)

Kâmil bir mürşidin yol göstericiliğiyle, nefisle sıkı bir mücadele içine girmek, yapılması ve yapılmaması gerekenlere sıkıca uymak, nefsin kötü özelliklerinden bir bir kurtulmak ve böylece Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanıp, mânevî mesafeler kat etme yoluna seyr ü sülûk denmiştir.

2.1. Eşrefoğlu Rûmî'nin Seyr ü Sülûk Metodu

Müzekki'n-Nüfûs (Nefislerin Terbiyesi), Eşrefoğlu Rûmî'nin seyr ü sülûka dâir görüşlerini aktarmak amacıyla kaleme aldığı eseridir. Eserde, nefsi en ham hâli olan nefs-i emmâreden itibaren ele alıp, nefsin en yüce mertebelere kadar çıkabilmesi için neler yapılması gerektiğine dair; Kur'ân-ı Kerîm, hadîs-i şerîfler, büyük sûfîlerin kıssaları ve kendi tecrübelerine de dayanan rehber bir kitap hazırlamıştır. Bu özelliğiyle çalışmamızın da konusu olan Eşrefoğlu Rûmî'nin seyr ü sülûk kavramını açıklamak için kullanılan temel eserdir. Kendi diliyle de kitabında şöyle ifade etmiştir: *Tâlip özellikle bu kitapla amel ederse şüphesiz irşâd olur.* (Eşrefoğlu 2016: 484)

Müzekki'n-Nüfûs, H. 852 Ramazan/ M. 1448 Kasım'da tamamlanmıştır. Bu dönemde genel olarak insanların durumunu ve bu hâl üzere kitabı yazma sebebini şöyle ifade eder: *Şimdi bize fazlasıyla sülûk etmek gerekir. Zaman azdır, kardeşlerimizin hâlleri değişiyor. Azgınlık ve münâfıklık çoğaldı, mürşid-i kâmile ve bunların sözlerine itibâr kalmadı.*

Gurbette yaşayıp dolaşırken insanlardan nice nükte duydum, câhillerin elinden zehir içtim. Bu hâllere düşen kardeşlerime şefkatle nazar ettim. Kurtuluşlarına vesîle olur ümîdiyle kitabımı Türkçe yazmaya karar verdim. Zîrâ herkesin faydalanmasını istedim. (...) Ümîdim o ki nefs-i emmârenin esîri olmuş çâresizler bu kitâbı okuduklarında, kötü huylarının onları cehenneme götüreceğini öğrenirler. Allah'tan korkup Resûlullah'tan utanacaklarını; meşâyihın sırrına erip kötü huylarını terk edeceklerini; nefs-i emmâreden nefs-i mutma'inneye varacaklarını düşünüyorum. Böylelikle Allah'ın rahmetine, Peygamber Efendimizin şefâatine ve meşâyihın himmetine lââyık olurlar. (Eşrefoğlu 2016: 45-46)

Bu dünyadayken insanın kendisini riyâzat ve mücâhedelerle sıkıntıya sokmasındaki amaç, nefsi yaradılış amacına uygun olarak tekâmül ettirmek ve aslına rücû ettirmektir. Eşrefoğlu, bunu dünyada yapamayanların büyük zarar göreceğini belirtir: *Bu dünyâ hayatında İrci'î hitâbını bilmeyen ve bunun zevkini duymayanlar sâlih amelde bulunamadıklarından âhirette de îmânın zevkini bulamazlar.* (Eşrefoğlu 2016: 45)

Nefsin tekâmül aşamalarına göre mertebeleri hakkında aşağıda bilgi verilmektedir:

2.1.1. Seyr ü Sülûkte Nefis Mertebeleri

Esmâ tariki denilen tarikatlarda nefsin yedi mertebesi ve sıfatı (emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye, zekiyye/kâmile) olduğu kabul edilir ve bu mertebelere (akabe) “atvâr-ı seb‘a” adı verilir. (Uludağ 2006: 32/ 526-529)

Diğer tarikatlerde ise on yedinci yüzyıla kadar nefis mertebeleri dört basamak olarak ele alınmıştır. Eşrefoğlu da nefsi dört mertebede değerlendirir:

- a. Nefs-i emmâre
- b. Nefs-i levvâme
- c. Nefs-i mülhime
- d. Nefs-i mutma'inne

Nefs basamaklarını dört mertebeye ayırmasının sebebinin, ruhlar âleminde ruhların dört sınıfa ayrılmasıyla açıklar. Bu sebeple de madde âleminde nefislerin bu dört mertebeye üzere olması gerektiğini söyler. En ayrıntılı açıklamayı nefis-i emmâre için yapmıştır. Çünkü içinde dünya sevgisi ve hayvânî sıfatların tamamıyla bulunduğu bir mertebedir. Bu makamın farkına varıp dirilmek, sülûkun ilk adımıdır. Bu sebeple de dünya sevgisinden kurtulmanın yollarını ayrıntılı bir biçimde anlatmıştır.

2.1.1.1. Nefs-i Emmâre

Nefs-i emmâre, sözlük anlamında, *emredici nefis anlamında Arapça bir tamlama* (Cebecioğlu 2005: 200) ve *üzeri yoğun ve kalın perdelerle örtülü nefis* (Uludağ 2012: 274) olarak geçmektedir.

Yusuf suresinin 53. âyeti kerimesinde bu nefse işaret edilmiştir: “Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, zira nefis, kötülükle emredicidir...” Nefs-i emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlâkın kaynağıdır. (Cebecioğlu 2005: 200)

Eşrefoğlu Rûmî ise, nefis-i emmârenin, sadece kötülüğü emreden nefis olduğunu; fâsık, kâfir ve münâfıkların da bu makamda bulduklarını söyler. *Fâsıklar, münâfıklar ve kâfirler... Bu üç taîfe, nefis-i emmâre üzere yaşar. (Eşrefoğlu 2016: 12)*

Emmâre; emreden, buyuran, buyurduğunu yaptıran demektir. (Eşrefoğlu 2016: 14) Emmârenin arzuları vücuda hâkim olduğunda Allah'ın emir ve yasaklarından uzaklaşılır ve yukarıda bahsedilen bu üç taîfeden biri olunur.

Eşrefoğlu, nefsin kötü sıfatlarını, *hevâ, gazap, şehvet, hırs, cimrilik, kendini beğenme ve kibir* olarak yediye ayırmıştır. Bunlardan arınmak ve böylece nefsi mutma'in olmaya götürmek için de yedi usûl tarif etmiştir. Bunlar: *açlık, susmak veya az konuşmak, az uyumak, halka karışmamak (uzlet), hep "Lâ ilâhe illallah" demek, bir mürşid-i kâmilin elinden tutup tövbe etmek, mürşid-i kâmile tam teslimiyettir.* (Eşrefoğlu 2016: 258)

Eşrefoğlu, nefsin bu son derece kuvvetli, kötülüğü emredici etkisinden kurtulmak için çok sıkı bir şekilde nefisle mücadeleye girmek gerektiğini söylemiştir. Nefs-i emmârenin elinden kurtulup bu yolda ilerlemek isteyen sâlikin riyâzât ile nefis mücâhedesini elden bırakmaması gerekmektedir. Acem erenlerinden nakille şöyle der: *Nefs-i emmâreyi riyâzât zindanında tutarsan esirin olur. Aksi takdirde, sen onun esiri olursun.* (Eşrefoğlu 2016: 256)

Nefs-i emmâreye uyanların fâsık, kâfir ve münâfık özelliğiyle sıfatlanacağını söylerken fâsıkların; Allah'ın birliğine, ezeli ve ebedî oluşuna, haşre, dirilmeye, peygamberlere, kitap ve meleklerine îmân etmiş; Hak Teâlâ ve Resûlünün buyurduklarının hak olduğuna inanmalarına rağmen yine de emmârelikten kurtulamadıklarını aktarır. Fâsık kelimesi ile kastedilen mânâ, günahkâr olmaktır. Bunların, *Günahından tevbe eden o günahı işlememiş gibidir* (Eşrefoğlu 2016: 12) hadîs-i şerîfi gereğince, tövbe etmeleri durumunda affedileceklerini ve yine, *Kalbinde zerre kadar îman olan ateşten çıkarılır* (Eşrefoğlu 2016: 13) hadîs-i şerîfi gereğince, bu kişilerin tövbe etmeden ölmeleri durumunda da cehennemde bir süre cezalarını çektikten sonra cennete alınacaklarını belirtir.

Buna karşılık kâfir ve münâfıkların ise, cehennemin en alt tabakasındaki *Eşfel-i Sâfilîn*'de ebediyen kalacaklarını söyler. Bunu da; *Şüphesiz ki münâfıklar cehennemin en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.* âyetine (Nisâ 4/145) dayandırır.

Yine bu gruptakilerin özelliklerini şu hadîs-i şerîfle açıklar: *Üç haslet vardır. Kimde bu üç haslet varsa o tamamen münâfıktır; konuştuğunda yalan söyler, vaadinde durmaz, kendisine verilen emanete hıyanet eder.* (Eşrefoğlu 2016: 14) Bir de halk içinde namaz kılıp, oruç tutan

ama küfür üzere yaşayanları da ekleyerek bu grubu ikiye ayırmış olur. Bu gruba örnek olarak da Cebriyye, Kaderiyye, Dehriyye gibi fırkaları gösterir.

Bu bilgiler, mâneviyât yolunda ilerlemek isteyen sâlikin, nef-i emmârenin hangi kötü hasletlerine sahip olduğunu bilmesi açısından yardımcıdır. Bu yolun en başındaki engel ise dünya sevgisidir. Bu yüzden Eşrefoğlu, dünya sevgisinin üzerinde uzun uzadıya durmuştur.

Dünya hayatının bize gösterdiği parlak ve çekici yüzüne inanmamamız gerektiğini, asıl yüzünün tam tersi olduğunu bir kıssa ile anlatır. Bu kıssada, hacca gitmek üzere olan bir kabile Bağdat şehrine varınca, konaklama ihtiyacını karşılamak için kalmak isterler. İçlerinden birisi şehri gezmek ister. O kişiye, amaçlarının bu olmadığını, şehrin onu oyalayacağını ve kafilenin de onu beklemeden gideceğini söylerlerse de adam şehri gezmekte ısrarcı olur. Şehri gezerken güzel bir kadın görür, etkilenir. Kadın, malını ve sermayesini ona vermesi karşılığında onunla vakit geçirebileceğini söyler. Kadın içki ikram eder, adam sarhoş olur ve geceyi geçirirler. Adam sabah ezanı sesiyle birlikte uyanır ve görür ki, birlikte olduğu kadın aslında gözlerinden irinler akan, ağzı kokan pis bir kadın. Bütün parasını da almış. Adam kabileye yetişmek için koştuğunda ise, kafilenin de çoktan gitmiş olduğunu görür. Perişan bir halde ortada kalır. (Eşrefoğlu 2016: 63-64)

Burada anlatılmak istenen, dünyaya âhretini mamur etmek için gelmiş olan kişinin, dünyaya aldanıp hem dünyalık ihtiyaçlarından hem de âhretinden olmasıdır. Cehennem ise bunun kaçınılmaz sonucudur. Ömür sermayesinin boşuna gitmemesi için mürşidin kfilesinden ayrılmamak en önemli esastır.

Kıyamet günü dünyanın pis, leş kokulu ve çirkin bir kadın olarak diriltileceği konusuna önemle vurgu yapar. Dünyaya uyanların ise kıyamet günü onun bu hâlini açık bir şekilde göreceklerini söyler. Âdem ve Havvâ'nın ise cennetten dünyaya gönderilir gönderilmez dünyanın pis kokusunu aldıklarını ve 40 gün kendilerine gelediklerini de ekler.

Eşrefoğlu, dünyanın rüya olduğunu anlatır. Nasıl ki fakir birisi rüyasında padişah olduğunu görse bu durumdan duyduğu zevki uyandığında kendi durumuyla tekrar yüz yüze geldiğinde kaybetmiş olsa, dünyadaki makam, mevki ve zevkleri de bu hâle benzetir. Dünya ile münasebetin nasıl olması gerektiğini Hz. Peygamber'in bir hadîs-i şerîfiyle açıklar:

Dünya ile münasebetim şu atlı yolcuya benzer. Çok sıcak bir günde, güneşin hararetiyle bir ağacın gölgesine oturmak için atından iner. Biraz gölgelendikten sonra atna binip hedefine doğru yol alır. (Eşrefoğlu 2016: 79)

Bu hadîs-i şerife dayandırarak dünya hayatını hızlıca yok olup giden bir gölgeye benzetir ve diğer bir hadisle destekler; *Dünya hayatı bir saattir. Onu da taat ve ibadetle geçiriniz.* (Eşrefoğlu 2016: 75)

Hz. İsa'dan alıntıyla ise şöyle der; *Dünya bir köprüdür. Bu köprüden geçin fakat onu asla imâr etmeyin.* Ve kendi yorumuyla devam eder; *Dünya, âhirete taşıyan bir köprüdür. Bu köprüye ayak düşüren, onun diğer ucunda kabrin olduğunu bilmeli.* (Eşrefoğlu 2016: 79)

Eşrefoğlu, sâlikin âhiretini mâmur etmesi için dünyada üç şeyle meşgul olması gerektiğini söyler: *Dünya seni terk etmeden sen onu terk et, Kabre girmeden kabrini imâr et, Rabbinin huzuruna varmadan O'nu razı et.* Çünkü hadîs-i şerîf gereğince, *İnsanlar için dünya, ahiretin tarlasıdır.* (Eşrefoğlu 2016: 83-84)

Eğer bunları yapmaz ve nefs-i emmâre üzere ölürse kabir azabının şiddetli olacağını; sahip olduğu kötü nefsânî sıfatların ona kabirde korkunç sûretleriyle yoldaşlık edeceğini anlatır.

Eşrefoğlu Rûmî'nin dünyayı kötülerden maksadı, dünya sevgisinin insanı yoldan çıkaran birinci unsur olmasındandır. Bütün kötü yüzüyle dünya sevgisini ve ona uyulduğunda doğacak olumsuz sonuçları anlatmıştır ki sâlik dünyanın gerçek yüzünü görsün ve dünyadan yüz çevirerek seyr ü sülûk yoluna ilk adımını atsın.

Eşrefoğlu, sâliki nefs-i emmârede tutan dünya sevgisi ile ilgili şu benzetmeyi yapar:

Nefs-i emmârenin diğer ismi, yedi başlı ejderhadır. Onun bir başını kestiğinizde diğer başı çıkar. Önemli olan büyük başı kesmektir, o zaman diğer başlar da gider. Bu en büyük baş, dünya sevgisidir. Onu kalpten çıkarmayınca ne yapılırsa yapılsın nefs emmârelikten kurtulamaz. (Eşrefoğlu 2016: 121)

2.1.1.2. Nefs-i Levvâme

Nefs-i levvâme sözlük anlamında, *Üzeri hafif ve ince perdelerle kaplı nefis* (Uludağ 2012: 274); ve *Kınayıcı nefis anlamında Arapça bir ifade* (Cebecioğlu 2005: 200) anlamlarında geçmektedir. Tasavvuf Sözlüğünde ise, *Hakk'a yakın olan nefstir, fakat hilekâr ve aldatıcıdır. Onu sadece zeki olan arifler anlayabilir* (MTT 2006: 746 / Beyân, 49) şeklinde geçmektedir.

Eşrefoğlu Rûmî ise nefs-i levvâme makamını şöyle açıklar:

Nefs-i levvâme, nefs-i emmârenin bir üst makamıdır. Bu makam ve emmâre makamının bir alt, bir de üst mertebeye dönük yüzleri vardır. Nefs-i levvâmenin iki yüzü vardır. Bir yüzü nefs-i emmâreye dönükken diğer yüzü nefs-i mülhimeye çevrilidir. Nefs-i mülhime de iki yüze sahiptir. Bir yüzü nefs-i levvâmeye bakar, diğer yüzü nefs-i mutma'inne... Nefs-i mutma'innenin de iki sıfatı bulunur: Sıfat-ı râziye ve sıfat-ı marziyye. (Eşrefoğlu 2016: 22)

Eşrefoğlu, emmâre makamında olan bir sâlikin tevbe edip, iyi ameller işlediği takdirde, bu makamdan sıyrılıp levvâmeye geçeceğini ve eğer buradayken vefat ederlerse iyi hâl üzere ölmüş olacaklarını âyet ve hadislere dayandırarak açıklıyor:

Ancak tövbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerinin kötü hâllerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. (Furkân 25/ 70)

Hadîs-i şerifte ise şöyle buyrulur: *Günahına tevbe eden, günahsız kimse gibidir. Cehennemin, 'Ey mümin! Tez geç, zira nurun ateşimi söndürür' diye hitap ettiği kişiler nefs-i levvâmede olanlardır. Çünkü bunlar yaptıklarının yanlış olduğunu bilip hatalarından öylece vazgeçerler.*

Allah, günahlarından tevbe edenleri, fenalık ve kirlilikten temizlenenleri sever. (Bakara 2/ 222) âyetinde tarif edilenlerden olurlar. Levvâmede olanlar günahlarından temizlense ve cennete gitse de bu makam keşif ve kerâmet makamı olmadığı için dünyadayken kerâmet gösteremezler. (Eşrefoğlu 2016: 23)

Görülüyor ki bu makam, sâlikin yanlışının farkına vararak tevbe ettiği, mânevî dirilikle hayat bulmaya başladığı ilk basamaktır. Bu seviyede bulunan sâlik nefs-i emmârenin birçok kötü özelliğinden kurtulmuştur, ancak Eşrefoğlu, tam olarak iyi huylarla huylanılmadığı için Hakk'ın huzuruna çağrılmaya lâyık olmadığını çünkü muhabbet ehli olmadıkları için sadece sûfî olabildiklerini söyler. Bu aradaki farkı da şu örnekle açıklar; *Ölmeden önce ölmüşler ama*

haşrden önce dirilmemişler. Tekrar dirilmiş olsalardı, o makamın zevkine ererlerdi. (Eşrefoğlu 2016: 26)

Bu makamda kalp ve nefis temizliği için sıkı bir riyâzet ve mücahede uygulanır ise mülhime makamına geçilir.

2.1.1.3. Nefs-i Mülhime

Nefs-i mülhime sözlükte, *Üzeri nur-zulmet karışımı perdelerle kaplı nefis* (Uludağ 2012: 274) ve *ilham ve keşfe nail olan nefis, iyiyi kötüden ayıran irâde* anlamlarında yer alırken; *Allah'tan gayri herşeyden uzaklaşır. Ruhlar âlemine yönelen bu nefis, aşk hali içindedir, ilmi sever, cömerttir, kanaatkâr ve mütevazidir. Sabır ve tahammül gücü artmıştır. Müsamahakârdır, zahmete ve işkenceye katlanır. Kâinatın sırrına hayran kalır, halkı terkedip Hakk'a yaklaşır. Sözü güzel ve hikmetli olur* şeklinde tarif olunmaktadır. (Cebecioğlu 2005: 201)

Eşrefoğlu ise burada, levvâme ve mülhime arasındaki farkın, keşif ve hâl ile açıklanabileceğini, aklı bir ölçüye göre belirlenemeyeceğini aktarmaktadır. Bu makamda da sâbit olunmadıkça emmâreye düşme tehlikesi vardır.

Bu sebepten de mürşidin gerekliliğini kabul ederek ona el verip, her an nefis ile sıkı bir riyâzet ve mücahede içinde bulunmak gerektiğini açıklar. Sâlik, nefsiyle yaptığı bu sıkı mücahedenin sonunda doğru ve yanlış birbirinden ayırabilir, Hak ve bâtil olanı fark edebilir: *Her şeyin hakikatini Rabbânî ilhamlarla bilirler. İbadet ve taatin zevki canlarına tat olur, iyi ve kötüyü birbirinden ayırırlar.* (Eşrefoğlu 2016: 24)

İlhamı; nefsânî, şeytânî, melekî, kalbî ve Rabbânî ilham olarak beşe ayırır. Nefsânî ilhamın tâlibi vesveseye düşürüp, aceleyle çeşitli şeylere teşvik ettiğini; bir isteği olduğunda, hemen ikincisini öne sürdüğünü; isteğinde ısrarcı olduğunu ve bir isteği olmadığında diğerine geçirmeyen bir ilham olduğunu anlatır.

Şeytânî ilhamda ise şeytanın kişiyi kandırmaya kadar uğraştığını; kötülük şeklinde olan isteği gerçekleşmediğinde, onu iyilik kılıfına sokup gösterdiğini; kandırmak için her yolu ve kişinin uygun vaktini aradığını özellikle de öfkeli zamanlarını beklediğini anlatır.

Kalbî ilham, *büsbütün hayırdır. Hakk'ı hep anmakla tâlibi mârifet ve hikmete sevkedir.* (Eşrefoğlu 2016: 28)

Rabbânî ilham, üç derecedir. Mülhime makamının başı, ortası ve sonunda, mutlak ilhâm, işâret ve hitap olarak adlandırılır. Nefs-i mülhime makamının başlarında 'mutlak ilham', ortalarına doğru 'işâret', sonunda ise hitap gelir. Hitabın geldiği merteye nefş-i mutma'innenin başlangıç noktasıdır. (Eşrefoğlu 2016: 33)

Nefs-i emmâreye dâir yedi özellikten biri bile kalsa, sâlikin bu ilhamlardan faydalanamayacağını da ekler. Sâlik, eğer makamında sâbit kalamayıp düşerse, ibadet, taat, mücâhede ve riyâzâtını arttırması ve mürşidinin huzurundan ayrılmaması gerekir. Bu hâl üzere ahlâkını güzelleştiren sâlik, ölmeden önce öldüğünü ve mutma'inne makamına varır: *Ölmeden önce ölmek; kötü sıfatlardan, nefş-i emmâreden kurtulmaktır. Yeniden dirilmek ise güzel ahlâk ile nurlanıp, şereflenmektir.* (Eşrefoğlu 2016: 26)

Hz. Peygamber, *Ölmeden önce ölüünüz* buyurmuştur. Bunun mânâsı; beşerî özelliklerden arınıp Hakk'ın cemâlini seyretmektir. Hz. Ömer, *"Kalbim Rabbimi gördü"* ve Hz. Ali de *"Ben görmediğim Allah'a ibadet etmem"* buyurmuştur. (Eşrefoğlu 2016: 26) Eşrefoğlu, burada ifade edilen görmenin basîret gözüyle görmek olduğunu söyler. Örnek olarak şu âyetleri verir: *Bu dünyada kör olan âhirette de kördür, yolunu daha da şaşırmıştır. Ben Allah'a bir görüş ve anlayış üzere insanları davet ediyorum.* (Yusuf 12/108) (Eşrefoğlu 2016: 27) Burada kastedilen körlük, maddî/bedensel değil, manâya dâirdir; basîret körlüğüdür.

Nefs-i mülhime seviyesindeki sâlikin her durumda Hakk ile olduğunu; duyduğu seste, ezel bezminde sorulan; *Ben sizin rabbiniz değil miyim?* sorusunun zevkini duyduğu aktarılır. Bu aşk halini şöyle tarif ediyor Eşrefoğlu Rûmî:

Aşk kazanının altına ateş koyulur. Ateşin şiddeti arttıkça kazanın kaynaması da artar. Nereden estiği belli olmayan bir yel, bir rüzgâr bile döne döne bu kaynamayı hızlandırır. Aşk kazana sığamaz olur taşar. Raks ve semâ başlar. (...) Kalplerine dökülen rahmet, bedenlerini irâdesiz döndürür. (Eşrefoğlu 2016: 26-27)

Buradan da anlaşılıyor ki, bu makama gelenler tamamen Hakk'ı görür, Hakk'ı duyar, Hakk ile beraberdir. Allah'tan emindirler; nefş-i mutma'inneye geçmişlerdir.

2.1.1.4. Nefs-i Mutma'inne

Nefs-i mutma'inne makamı sözlükte, *Doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis anlamına Arapça bir ifâde* anlamında geçmektedir. Tasavvufi anlamda ise şöyle açıklanmaktadır:

Bu nefis; kötü sıfatlardan sıyrılmış, güzel ahlâk ile ahlâklanmıştır. Bu nefis, ibâdetlere devam ile kudsiyyet âlemine yönelmiştir. Fecr suresinin son âyetlerinde bildirilen ve “Cennetime gir” hitabına mazhar olan nefis budur. Bu vasfa sahip nefsi, bazı kaynaklar şu şekilde tarif ederler: “Nefis, İlâhî emirler altında sakin ve şehvetlere karşı çıkarak ızdıraptan kurtulursa mutmainne olur”. (Cebecioğlu 2005: 200-201)

Mutma'inne, tamamen nefis-i emmârenin kötü sıfatlarından uzaklaşmış ve istenen temizliğe ulaşılan bir makamdır. Eşrefoğlu bu makamdaki nefsi, *Nefs-i sâbika* veya *Nefs-i âşika* olarak da adlandırır ve şöyle tarif eder:

Mutma'inne makamı, gayet yüksek ve yüce olan aşk makamıdır. Nefs-i mutma'inne makamına ulaşamayan Hak Teâlâ'nın aşkına da eremez. (...) Nefs-i mutma'innenin güzel sıfatları; hayâ, cömertlik, kalp metinliği, tevâzu, yumuşak huyluluk, iyilikseverlik, kanaat, sabır ve şükürdür. (Eşrefoğlu 2016: 25)

Nefs-i mutma'inne makamına çıkmakla, tâlibin boynuna sarıh hitapla ilâhî cezbenin kemendi dolanır. Artık o, çokluk âleminde yüz çevirir, dünyadaki insanlarla âşinalığı kaybolur. Can ve gönül kuşu onu dâima Hakk'a doğru çeker. (Eşrefoğlu 2016: 35)

Bu makamdaki sâlik ne dünyaya ne de cennete aldandır, dost muhabbetiyle Allah'ın cemâlini müşâhede eder ve her şeyiyle kendisinden geçerek yokluğa ulaşıp, dostun bekâsıyla bekâ bulur: (Eşrefoğlu 2016: 41)

Bu şeyhlik makamıdır. Çıkılan makamdan geri dönmeden bu makama erişilmez. Cenab-ı Hakk'ın dileğiyle geri dönüp sohbet eder, halkı şeriat dairesinde irşâd ederler. Allah'ın has kullarının gönlüne Hakk'ın kalıbı derler; onların kalpleri sınırsızdır. Hak Teâlâ, hadis-i kudsîde böyle gönül sahipleri için şöyle buyurur: 'Yer, gök, arş ve küsilere sığmadım, hepsi bana dar geldi. Ancak mü'min ve muttakî kulumun gönlüne sığıldım. Bu öyle bir gönüldür ki Ben'den başka her bir şeyden arınmıştır.' (Eşrefoğlu 2016: 43)

Âyet-i kerîmede ise şöyle buyrulur: *Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. (Fecr 89/ 27-28)*

Eşrefoğlu, nefs-i mutma'innenin, râziyye ve marziyye olmak üzere iki sıfatı olduğunu; cennetin de *Cennet-i âm* ve *Cennet-i hâs* olarak iki kısma ayrıldığını da ekler ve bu cennetlerle ilgili şöyle bilgi verir:

Cennet-i âm'da yemek yiyip içmek gibi diğer zevkler vardır. Cennetin bu kısmı, oraya girmeye hak kazanan emmâre, levvâme ve mülhime içindir. Cennet-i hâs ise Hak Teâlâ'nın didârına aittir. Cennetin bu kısmında kavuşma, buluşma ve müşahede vardır; burada yemek-içmek gibi zevkler olmaz. (Eşrefoğlu 2016: 44)

Özetle, Allah'ın istediği şekilde temizlenmiş, mâsivâdan arınmış, Hak Cemâl'ini görmüş ve Hakk'ın muhabbetiyle dolup fenâ bulmuş, daha sonra da Dost Cemâliyle bekâ bulup bu hallerini talep edenlere açıp halkı irşâd edecek seviyeye gelen, Kur'ân'da övülen bir nefis olmuştur.

2.1.2. Nefs Tezkiyesi

2.1.2.1. Dünya Sevgisinin Terki

2.1.2.1.1. Mal Hırsı

Dünyanın geçici oluşu ve dünyaya aşırı düşkünlüğün insanlara vereceği zarar âyetlerde, hadislerde birçok mutasavvıfın görüşünde her zaman üzerinde önemle durulan unsurlardan birisi olmuştur. Dünyanın geçici oluşu ile ilgili İsâ Peygamber şöyle demiştir: *Denizin dalgaları üzerine ev yapan kimdir? İşte o deniz sizin dünyanızdır. O halde dünyayı mesken edinmeyiniz.* (Gazzâlî 2015: 305) Eşrefoğlu Rûmî de nefis tezkiyesi için bu konuya önemle vurgu yapmaktadır.

Nefs tezkiyesi yapabilmek için ilk unsur dünya sevgisinin terki, dünya sevgisinin terki için de ilk unsur mal hırsını gönülden çıkartmaktır:

Ey îman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır. (Münâfikun 63/ 9)

Hadîs-i şerîfte mal sevgisi şöyle geçer: *Mal ve şeref sevgisi, suyun baklayı büyütüp yeşertmesi gibi nifâkı besler.* (Eşrefoğlu 2016: 82)

Derviş, mal ve mülkten geçmedikçe onun fakrı/ dervişliği sağlam olmaz. (Serrâc 2016: 217)

Burada önemli olan nokta mala sahip olmamak değil, dünyanın geçici olduğunu bilerek Allah'ın emaneten verdiği malı yerli yerince kullanıp, ihtiyacı olanlarla paylaşmaktır. Böyle yapıldığında mal sâlih oluyor, Allah'ın rızâsına uygun hâle geliyor:

Mal mülk elimizden alınmadan önce âhirete göndermek gerekir. Değilse, mal ve mülkün hep başkasına yâr olur. İnsanın gözü görür, eli- ayağı tutarken, mal ve mülkünü bizzat kendisi ahirete göndermek sûretiyle Allah'a borç vermelidir. Bunu yaptığında, mal ve mülkü salih ve hayırlı olur. Resûl-i Ekrem şöyle buyurur; Salih insanlar için helâlden kazanılmış mal ne iyidir. (Eşrefoğlu 2016: 83- 84)

Eşrefoğlu Rûmî, malı bir merdivene benzetir. Malını kendi nefesine hizmet için kullanan kişi, bu merdivenle aşağıya/ nefs-i emmâreye inecek; başkalarının ihtiyacını karşılamak için kullanan kişi de bu merdivenle yüce makamlara çıkacaktır.

Açıklayıcı olması için bir de gemi örneği verir: Dünya sevgisini içine alan, denizde su alan gemi gibi batar; altına alan ise su ne kadar yüksek olursa olsun, gideceği yere rahatlıkla varır. Aynı örneği Hz. Mevlânâ *Mesnevî*'de dünya ve mal sevgisinin insana verdiği zararı anlatmak için kullanmıştır:

Dünya kazancı için çarelere başvurmak soğuk bir şeydir. Dünyayı terk etmek için çarelere başvurmak ise caizdir, emredilmiştir.

Hile ve çare diye zindanı delip de çıkmaya derler. Yoksa birisi zaten açılmış deliği kapatırsa yaptığı iş, soğuk ve ters bir iştir.

Bu dünya zindandır, biz de zindandaki mahpuslarız. Zindanı del, kendini kurtar!

Dünya nedir? Tanrı'dan gafil olmaktır. Kumaş, para, ölçüp tartarak ticaret etmek ve kadın; dünya değildir.

Din yolunda sarfetmek üzere kazandığın mala, Peygamber, "ne güzel mal" demiştir.

Suyun gemi içinde olması geminin helâkidir. Gemi altındaki su ise gemiye; geminin yürümesine yardımcıdır.

Mal, mülk sevgisini gönülden sürüp çıkardığındandır ki Süleyman, ancak yoksul adını takındı.

Ağzı kapalı testi, içi hava ile dolu olduğundan derin ve uçsuz bucaksız su üstünde yüzüp gitti.

İşte yoksulluk havası oldukça insan, dünya denizine batmaz, o denizin üstünde durur.

Bütün bu dünya, onun mülkü olsa bu mülk, gözünde hiçbir şey değildir. (Mevlânâ I/970-989)

Bu noktada olması gereken hâl, Allah için cömert olmaktır.

2.1.2.1.2. Cömertlik ve Cimrilik

Hak Teâlâ şöyle buyurur; “Ey kulum! Sizin için ezelde takdir ettiğim malı, çalışıp kazanmanıza sebep olarak yarattım. Bedeninize güç ve kuvvet verdim ki siz de helâl kazancınızdan fakirlere veresiniz. Fakirlere vermeniz bana vermeniz gibidir. Fakirlere verdiğiniz malları ben de bereketli ve ihsanlı kılarım. Bedeninize sıhhat ve âfiyet veriririm. Ahirette de sizi Rıdvan Cenneti’ne koyarım. Verdiğiniz “bir”in karşılığında bin veririm. (Eşrefoğlu 2016: 99)

Cömertlik her zaman Allah katında makbul olmuş gerek âyetlerde gerekse hadislerde övülürken, cimrilik ise her zaman nefsin en aşağı özelliklerinden biri olarak görülmüştür:

Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir. (Âl-i İmran 3/92)

Hadîs-i şerifte ise şöyle buyrulur; *Cennet cömertlerin evidir.*

Nefs-i emmârenin sıfatlarından olan cimrilik ile ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur; *Cimri, zâhid bile olsa cennete giremez. (Eşrefoğlu 2016: 99)*

Eşrefoğlu; cimriliğin de iki türlü tezâhürünü açıklar. İlki, malından fakirlere veremeyenlerdir. İkincisi de hem kendisi veremeyip hem de başkalarının vermesine engel olanlardır. Allah bunlar için şöyle buyurur: *Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme (Kalem 68/10-14). Eşrefoğlu, ikinci grubun azabının daha çok olacağını söyler.*

Cömertlik o derece övülüyor ki Cenab-ı Hak, sahabe arasında geçen bir olay sebebiyle ayet indirmiştir. Hz. Peygamber’in ashabından olan birisine bir baş şeker ikram ediliyor ama kardeşinin o şekere kendinden daha çok ihtiyacı olduğunu söyleyerek diğer kardeşine gönderiyor ve böylece yedi ev dolaşıyor, en sonunda ilk baştaki eve geri geliyor. Bunun üzerine şu âyet inzâl olunur:

Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır (Haşr 59/ 9).

Cimrilik, nefs-i emmârenin sıfatlarından iken cömertlik nefs-i mutma’innenin sıfatlarındandır.

Eşrefoğlu, Allah katında makbul olan fakire verilen sadakanın verene şöyle dua ettiğini söyler: *Fânî idim, sen beni bâkî kıldın. Allah da seni cennette bâkî kılsın. Tam tersi olduğunda ise şöyle*

dua ettiğini söyler: *Sen beni sakladın, Allah da seni cehennemde saklasın. Beni yoksullardan esirgedin, Allah da seni rahmetinden esirgesin.* (Eşrefoğlu 2016: 109)

Cimrilik kişiyi nefsinin elinde esir ederken, cömertlik ise Allah'ın rahmetini çekerek kişinin kurtuluşuna sebep olmaktadır.

2.1.2.1.3. Allah Korkusu

Dünyayı terk etmek için kişide Allah korkusunun oluşmasını sağlayan temel unsurlar arasındadır. Allah korkusu gerek ayet gerekse hadislerle övülmüştür:

Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. (Fâtır, 35/28)

Hiz. Âişe'nin şöyle dediği nakledilmiştir: Hiz. Peygamber'e (s.a.v), "Ya Resûlallah! 'Yaptıklarını kalpleri korku içinde çarparak yaparlar' (Mü'minûn 23/60), âyetinde anlatılan kimseler midir?" diye sordum; Resûlullah Efendimiz şöyle buyurdular: 'Hayır, bu âyette anlatılanlar, oruç tutan, namaz kılan, sadaka veren ve peşinden kabul edilmeyecek diye korkan kimselerdir.' (Kuşeyrî 2014: 294)

Âyet ve hadisten açıkça görülmektedir ki Allah'tan korkmaya başlayan kişi, O'nu tanımaya başlamıştır ve böylece kendiliğinden dünyayı terk ederek Allah'a olan yakınlığı/bilgisi artar.

Eşrefoğlu Rûmî ise, korkunun sâlike aşkın kapısını açacağını ve bu vesileyle sâlikin Allah'a ulaşacağını aktarmaktadır:

Allah'a itaatsizlikten sakınanlar ise güvenli bir yerdedirler; dostlarla karşı karşıya ipekli ve sırmalı elbiseler giymiş olarak cennetlerde ve su kaynaklarının başındadırlar. (Duhân 44/ 51- 53)

Sevgiliyi arzuluyor, gerçekten Hakk'ı istiyorsan, önce Allah'tan korkman lâzım. Çünkü bu korku insanı şevke getirir, şevk ise aşka. Aşka gelen Allah'a ulaşır. (Eşrefoğlu 2016: 91)

Kişi ne kadar korkuyorsa, dinden nasibi o kadardır. (Eşrefoğlu 2016: 90)

Hiz. Peygamber mirâca çıkarken sağ tarafında sekiz cennetin güzelliklerini ona gösterdiklerini, sol tarafında da dünyanın süsleriyle gösterildiğini anlatır. Dünyayı azarlamış, cennete ise bakmamıştır. Allah, hiz. Peygamber'e, cennet ona âşıkken neden onun cennete bakmadığını sorar; hiz. Peygamber ise şöyle buyurur:

İlâhî! Senin evini görmeye arzulu değilim. Özlem ve arzum senin zatındır. Gözümü her şeyden senin tecellin için korurum. Ben cennete nasıl bakayım? demiştir. Bunun üzerine Allah şöyle buyurmuştur; Ey Habibim! Kuş kanadıyla, er kişi de himmetiyle erip arzusuna ulaşır. Eğer cennetle aldansaydın, seni cennete koyardım. Beri gel, sen didârıma lâyıksın. Ezelde buna lâyık yaratıldın (Eşrefoğlu 2016: 91)

Eşrefoğlu, bunları kolaylaştıran, nefs-i emmârenin ilacı olan üçlü bir formül sunar: Hastaları ziyaret etmek, cenaze namazı kılmak ve kabir ziyaretinde bulunmak. (Eşrefoğlu 2016: 122) Bütün bunları yaparken de onların yerine kendini koyup o gözle bakmak kişiye kendisinin de âkıbetinin böyle olacağı konusunda tefekküre sebebiyet verir ve tevbe istiğfar ile dünyadan el çekmesine yardımcı olur.

Eşrefoğlu, sâlikin gönlünün dünyadan dönmesi için birçok kıssa ile kabirdeki sorgu-suale ve düşülebilecek zor durumlara yer verir: Kişi öldükten sonra kabre konulur; sonra ruhu gelir ve böylelikle oturur. Münker Nekir'den önce bazı varlıklar görür. Eğer amelleri güzelse, bu ameller ona güzel varlıklar şeklinde görünür; aksi halde oldukça çirkin, pis mahlûklar şeklinde görünür. Ameli güzel olan, Münker ve Nekir'in sorgusundan sonra kıyamete kadar rahat ederken, diğeri kıyamete kadar eziyet içinde kalır. (Eşrefoğlu 2016: 140-141)

2.1.2.1.4. Tûl-i Emel

Tûl-i emel, sözlükte şu anlamda geçmektedir: *Arapça, uzun emel, açgözlülük demektir. İnsanın hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışması. Mukabili, kasr-ı emel olup, hemen ölecekmiş gibi âhiret için çalışmaktır.* (Cebecioğlu 2005: 276)

Tasavvuf sözlüğünde ise şöyle açıklanmaktadır: *Tûl-i emel, ahireti unutturur, dünyayı hatırlatır, onu güzel gösterir ve sana sevdirebilir. Bu durum hasedin, ahireti ertemelenin, hevayı kuvvetlendirmenin, arzu ve istekleri çoğaltmanın ortaya çıkmasına yol açar.* (MTT 2006, 1130/ Âdâbı, 135)

Bu anlamda, Kur'an'da ise şöyle geçtiğini görmekteyiz: *Bırak onları; yesinler, yararlınsınlar, boş ümit oyalasın onları; yakında bilecekler!* (Hicr 15/3)

Eşrefoğlu'nun ölüm konusuna bu kadar geniş yer vermesinin tek sebebi, sâlikin dünyanın geçiciliğine aldanmayıp, kalıcı olan ebedî âleme doğru yönelmesi ve böylece bu yönelmeyle

yüce mertebelere doğru yol almasıdır. Bu vesileyle, aynı zamanda nefsin tûl-i emel (uzun emel) arzusunun da üstesinden gelmiş olur.

Müzekki'n-Nüfûs'ta tûl-i emel şöyle tarif edilir: Nefs-i emmâre sahipleri uzak emeller besler, bunlara dair endişe duyarlar. Bu hale, "tûl-i emel" denir. (Eşrefoğlu 2016: 200)

Uzun emel peşinde olan kişinin yapacaklarını fazlaca düşünmesi onu emelinde derinleştirir ve gönlüne dünya muhabbetinin dolmasına sebebiyet verir. Bu durum da ona ölümü unutturur. İnsanı uzun emellere sevk eden üç şey vardır:

Bunlardan ilki, dünyaya çok aldanıp emel peşine düşünce Allah korkusundan emin olmaktır:

Münâfıklar onlara, "Sizinle beraber değil miydik?" diye seslenirler. Onlar, "Evet öyleydi" derler, ama siz başınızı belâya kendiniz soktunuz, fırsat kolladınız, hep şüphe içinde oldunuz ve Allah'ın emri gelip çatıncaya kadar geleceğe yönelik kuruntularınız sizi oyaladı; bundan ötürü o aldatma ustası da Allah hakkında sizi kandırıp durdu. (Hadîd 57/14)

Eşrefoğlu, bunlardan ikincisi dünya; üçüncüsü de şeytandır der. Delil olarak da şu âyeti gösterir: *Sakin dünya hayatı sizi aldatmasın; o, yoldan çıkarıcı (şeytan) Allah hakkında sizi ayartmasın. (Lokmân 31/33)* Şeytan bu kişiyi istediğini yapması, boşuna eziyet çekmemesi konusunda kandırmaya çalışır. Zira Allah kerem sabidir, affeder, ceza vermekte acele etmez. Şeytan ise vakti geldiğinde tövbe edip affolunacağını telkin ederek kişiyi yoldan çıkarır: (Eşrefoğlu 2016: 201)

Şüphe yok ki şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman bilin. (Fâtır 35/ 6)
Ey Âdemoğulları! Size 'Şeytana kulluk etmeyin, o sizin apaçık bir düşmandır; bana kulluk edin, doğru yol budur' dememiş miydim? (Yâsîn 36/ 60-61)

Özetle; Allah korkusu, dünyadan el çekme ve şeytandan çekinme ile seyr ü sülûkun tûl-i emel basamağı geçilebilir.

2.1.2.1.5. Tevekkül

Dünya sevgisinin terkine yardımcı bir diğer unsur ise tevekküldür. Kökü Arapça olan tevekkül kelimesi sözlükte, *vekil edinme, güvenme* anlamında geçmektedir. *Gerekli tüm çabayı sarfederek, her türlü tedbiri aldıktan sonra, işi tam bir inançla Allah'a havale etme, yani, deveyi bağladıktan sonra Allah'a emanet etmeye, tevekkül denir. (Cebecioğlu 2005)*

Tevekkülden daha güzel bir kazanç yoktur. Esasen Hakk'a teslim olmadan daha sevgili ne var? (Mevlânâ I/ 916)

Gazzali de tevekkül kelimesinin kökünün vekâlet olduğunu söyleyerek şöyle devam eder: *Nefis vekâlet verdiği zaman, ancak vekâlet verdiği kişiye bazı hususlarda inanması halinde mutmain olur.* Bu hususların en önemlilerinin sonsuz bir bilgi ve şefkat olduğunu söyleyerek, insanın Allah’a kesin olarak inanması ve nefisine Allah’tan başka yapıp edenin olmadığını iyice yerleştirdiği zaman kalbinin şüphe duymadan Allah’a tevekkül edebileceğini söylemektedir. (Gazzali 2015: 408)

Kur’ân-ı Kerîm’de yaratılmış olan bütün canlıların rızkının Allah tarafından karşılandığını belirtilir: *Yeyüzünde kımıldayan hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah’ın üzerine olmasın! Allah onların halen bulunduğu yeri de emanet olarak konulacağı yeri de bilir; hepsi apaçık kitapta vardır.* (Hûd 11/6)

Eşrefoğlu Rûmî de Mâ’ide Sûresi’ni de delil göstererek îmânın aslının tevekkül olduğunu söylemektedir: *Eğer mü’minler iseniz yalnız Allah’a tevekkül edin.* (Mâ’ide 5/23)

Cenab-ı Hak; iyi veya kötü ayrımı yapmadan bütün mahlûkatının rızkını karşılar ama yalnız O’na tevekkül edenlere hiç ummadıkları yerden rızık vereceği müjdesini verirken, *Allah onlara yeter* demektedir:

Ve ona hiç beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah’a dayanıp güvenirse Allah ona yeter. Şüphesiz Allah dilediği her şeyi sonuca ulaştırır. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.
(Talak 65/ 3)

En üst seviye olan tevekkül makamını Serrâc da el-Lüma’ adlı eserinde şöyle aktarmaktadır: *Gerçek tevhide insanlardan hiçbiri eremez. Çünkü kemâl, kemâl sıfatların sahibi olan Allah ile tamam olur.* (Serrâc 2016: 51)

Buradan açıkça anlaşıldığı gibi, kendi varlığını Hakk’ın varlığında eritmeyen insanın hakiki tevekkül makamına ulaşması mümkün değildir. Kuşeyrî de bu durum için *kulun Allah’ın önünde yıkayıcının elindeki ölü gibi olmasıdır* (Kuşeyrî 2014: 346) demektedir.

Eşrefoğlu Rûmî ise rızık için kaygılanmanın yersiz olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır:

Bizler için gökte iki kapı bulunur. Birinden ömrümüzün süresi, diğerinden rızığımız iner. Ömür ne zaman biterse rızık inmez olur, böylelikle iki kapı da kapanır. Allah’ın, “(Yeryüzündeki) azığının ve (ölümden sonraki hayatınız için) vaad edilen her şeyin

(kaynağı) göktedir.” (Zâriyât 51/ 22) buyurmasını hatırla. O halde rızık için kaygılanmaya gerek yok. Gökteki rızık yerde aranmaz; arasan da bulamazsın. Allah’ın vâdettiği rızık mutlaka sana gelecektir. Nerede olursan ol, bu rızık seni bulur. İstesen de istemesen de bu böyledir. (Eşrefoğlu 2016: 205)

Kısaca, sâlikin rızık için kaygı duymasının onun nefsinin besleyip dünyaya çekeceğini; sadece tevekkül ile rızık kaygısından kurtulabileceğini gözlemledik. Kulun, rızık verenin Allah olduğuna tam olarak îman edip, ölü yıkayıcısının önündeki ölü gibi bu konuda muradsız olması ve Allah’ın ona nasibini her şekilde ulaştıracağına kalben îman etmesi kulun bu konudaki kemâlini gösterir.

2.1.2.1.6. Sabır

Sabır, seyr ü sülûk yolundaki sâlikin ilerleyebilmesi için en önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de en çok övülen özelliklerin arasındadır: *Şüphesiz Allah sabredenlerin yanındadır. (Bakara 2/ 153)*

Sabır kelimesi sözlükte, *Birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, sabretmek* vs. gibi anlamlarda geçmektedir. *Başına gelen belalara, sıkıntılara dayanmaya sabır dendiği gibi, Allah’a ibâdetle devam ve isyandan sürekli kaçmaya da sabır denir. Sabır, musibetle karşılaşıldığında, ilk anda olur. Sabır için çeşitli dereceler vardır: 1. Sonunda karşılaşacağı nimetleri düşünerek belâlara sabır etmek. 2. Allah’ın cezalandırmasından korkarak, günaha girmekten kaçınmaya sabretmek, 3. Tâat ve ibâdetle nefse gelen ağırlığa sabretmek. (Cebecioğlu 2005: 223)*

Eşrefoğlu Rûmî de bu tanımı destekleyerek sabrı üçe ayırır: *İlki, şiddet ve musibete sabır; ikincisi, ibadet ve taatin zahmetine sabır; üçüncüsü, günah işlemek için sabırdır. (Eşrefoğlu 2016: 219)*

Şiddet ve musibete sabır derken nefse ağır gelen durumlar kastedilir. Hastalık, sevilen bir şeyin kaybedilmesi, açlık... gibi şeylerdir. Eşrefoğlu, bunları küçük musibet olarak adlandırır. Büyük musibet ise, küçük musibete sabretmemek ve küçük musibette verilecek sevabı kaybetmektir.

Her bir küçük musibete sabır karşılığında Hak Teâlâ o kişiye cennette 300 derece verir. Her bir derecenin aralığı yer ile gök arası kadardır. Sabreden kimi kullarına da hesapsız ecir, mükâfat vardır. (Eşrefoğlu 2016: 220)

Herkesin tâbi tutulacağı ve sabredenlerin kazanacağı Bakara Sûresi'nde şöyle ifade edilir:

Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, "Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz" derler. (Bakara 2/ 155-156)

Eşrefoğlu Rûmî, sabır konusunda en çok hastalığa, belaya ve gazaba karşı sabır üzerinde durmuştur. Belalara sabır konusunda Eşrefoğlu sabrı, kişinin elindeki asâya benzetir. Dik ve çıkılması zor olan yokuşlarda ve inişlerde sabrın dayanak olarak kullanılan bir asâ olduğunu ve sabırsız davrananların da elinde asâ olmadığı için kolayca tökezleyip yarı yolda kalacaklarını belirtir. Belalara sabretmeyi muhabbetullahın varlığına işaret olarak gösterir.

Hadîs-i şerîfte şöyle buyrulur: *Belâ ve musibet önce peygamberlere, sonra evliyaya, sonra da benzerlerine havâle olunur. (Eşrefoğlu 2016: 222)*

Hak Teâlâ, halkın zahmet, töhmet, sitem ve zorluğunu âşıklara havâle eder. Bunun karşılığında da onlara hesapsız ücretler verir. (Eşrefoğlu 2016: 221)

Anlaşıyor ki, Allah kulunu ne kadar çok severse, o kulunu zâtına daha çok yaklaştırmak için sıkıntılara, belâlara dâcâr ediyor. Eğer kul bu zorluklarla Allah'a dayanarak sabretmeyi başarır, hesap bile edemeyeceği lütuflara mazhar oluyor.

Eşrefoğlu, hastalıklara gösterilen sabrın da kişiyi mânevî olarak temizlediğini hadislerle de örneklendirerek aktarır:

Selmân-ı Fârisî'nin rivayetiyle Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Mü'min sıtmaya yakalandığında, sıtma ile müminin ruhu arasında bir konuşma geçer. Müminin ruhu; 'Ya humma, bu müminden ne istiyorsun?' der. 'Ey seçilmiş ruh! Nefsin temizdi, günahlar onu kirletti. Nefsini temizlemeye geldim.' der humma. Bunun üzerine ruh, üç defa, 'Yakîn ol!' der.

Hz. Ayşe'nin rivayetiyle aktarılan hadiste ise şöyle buyruluyor: *Mümine diken batsa veya bundan daha fazlası başına gelse, bu sebeple Allah onun derecesini yükseltip günahlarını örter, siler. (Eşrefoğlu 2016: 232)*

Verilen örneklerle sabrın şükür ve rızâ ile girift kavramlar olduğunu görüyoruz. Sâlikin başına gelenlerin sınav olduğunu bilmesi, böylece belâyaya sabır göstermesi ve Allah'tan râzı olması, onu yolunda ileri makamlara taşıyacaktır: *Sabır tevekkül hususunda ilk makamdır. Sabır kazayı*

imtihan olarak görmektir. Şükür bundan daha üstündür. Bu da belayı nîmet olarak görmektir. Rıza da bunların hepsinden üstün olup, tevekkülün zirvesidir. Rıza, tevekkül sahipleri arasında bulunan muhiblerin makamıdır. (MTT 2006: 853/ Küt, II, 35)

Sabrın mânevî yolda ilk basamaklardan birisi olduğunu Mevlânâ imanla birleştirerek anlatır: *Sabır, iman yüzünden baş tâcı olur. Bundan dolaydır ki sabrı olmayanın imanı da yoktur. (Mevlânâ II/ 600)*

Mevlânâ en yüksek tevekkül makamı olan rızâ için ise şöyle söyler:

Sen şu kadar duy, madem ki bütün işler, Tanrı'nın emrine tabi; Tanrı'nın emri olmadıkça hiçbir şey olmuyor.
Tanrı'nın takdiri, kulun rızası olur; kul Tanrı takdirine rıza verir, onun hükmünü diler, isterse...
Zorla yahut sevaba girmek için değil de bu razılık, kendiliğinden meydana gelir, ona hoş görünürse,
Artık o kul yaşamayı bu lezzetli hayattan zevk almak için istemez. Hayatı kendisi için istenen bir şey olmaktan çıkar.
Ezeli emir, neyse ona uyarı hayatla ölüm, onun yanında bir olur. (Mevlânâ III/ 1905-1909)

Anlatılanlardan açıkça görülmektedir ki tevekkülün en makamı olan rızâyâ erişen kişi için artık kendi iradesi kalmaz. Hakk kendisi için ne dilerse, sâlik de onu dilemektedir.

Diğer bir unsur olan öfke ise sâlikin mânevî yolda ayağını kaydıran öğeler arasındadır. Eşrefoğlu, öfkenin/gazabın bir ateş olduğunu ve nefis ile birleştiğinde kişiye her kötülüğü yaptırabileceğini söyler. İnsanın öfkesini yenerek alacağı mânevî dereceler ise âyet ve hadislerde müjdelenir:

Onlar (takvâ sahipleri) bollukta da darlıkta da Allah yolunda harcarlar, öfkelerini yenerler, insanları affederler. Allah işini güzel yapanları sever. (Al-i İmrân 3/ 134)

İnsan, öfkesini yener, gücü yettiği halde öfkelenmediği kimseden intikam alıp nefisini memnun etmez ve sabrederse, Allah gönlünü imanla doldurur. (Eşrefoğlu 2016: 243)

Eşrefoğlu, öfkeli insanı şeytanın önündeki topa benzetmiştir. Şeytanın kolaylıkla onun bu öfkesini kullanarak onunla oynayabileceğini söyler ve öfkeden kurtulmanın altı yolunu açıklar.

İlki âyet ve hadislerle amel etmek; ikincisi, Allah'ın intikamını, celalini düşünmektir:

Hak Teâlâ şöyle buyurur; 'Ey insanoğlu! Öfkelendiğin kişinin suçunu affet. Onu azarlayıp incitme, kötüleyip ayıplama, sırlarını açığa çıkarma. Buna dikkat edersen, mahşerde senin de sırların açıklamaz.' İnsanların ayıbını örtenin Allah da ayıbını örter.
(Eşrefoğlu 2016: 247)

Üçüncüsü, Allah'ın bu gazabın sonucunda kişiye vereceği cezayı düşünmek; dördüncüsü, öfkeyle hareket edenleri ibretle seyretmektir. Öfkelenmenin aynı kuduz olmaya benzediğini, çünkü insanın kendisine hâkim olamadan saldırdığını söyler. Beşincisi, öfke anında sabrederek onu erteleme ve Allah'tan hilm talep etmek olduğunu da belirtir. Altıncı yol ise nefis ile konuşmaktır. Kişi kendini nefsin Allah'ın takdîrine râzı olmadığı ve âsîliğini bitirmesi yönünde telkin etmesi gerektiğini anlatır. Bundan sonra *Gözleri sıkıca kapatıp hareket etmeden beklemek, gönülden 'Eûzu billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm' demek, öfke ânında ayakta ise oturmak, oturuluyorsa biçim değiştirmek...* Sonra tekrar bu durumun Allah'a kul olmaya hiç yakışmadığını düşünmek; eğer tekrar geçmezse de abdest tazelemek gerektiğini anlatarak çözümler sunmuştur. Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuşlardır: *Şüphesiz gazap (öfke) şeytandandır.; şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Şüphe yok ki ateş suyla söndürülür. Biriniz kızdığı anda hemen su bulup abdest alsın.* (Eşrefoğlu 2016: 249)

Eşrefoğlu Rûmî burada, her gazabın kötü olmadığını, Hak adına öfkelenmenin yerinde olduğunu belirterek, Hz. Ali örneğini verir. Hz. Ali, savaş esnasında yüzüne tüküren kâfir karşısında Hak gazabının yerine kendi öfkesinin öne çıkmasıyla kılıcını bırakmış ve bu davranışa hayran kalan kâfir de çok etkilenip Müslümanlığı seçmiştir. (Eşrefoğlu 2016: 250)

Buraya kadar olan kısımda nefs-i emmârenin özellikleri ve mâneviyât yoluna giren sâlikin bu makamdan sıyrılıp ilerleyebilmesi için ilk olarak yapması gereken dünya sevgisinin terki ve bunun için neler yapılması gerektiği anlatıldı. Bundan sonra ise nefsin diğer basamakları ve o basamaklarda seyr ü sülûk yolunda ilerleyebilmek için gönlünü nasıl terbiye edeceğine değinilecektir. Yine bu kısma kadar seyr ü sülûk için dünyadan neden ve nasıl yüz çevrilmeli sorularına cevap verilirken, bu bölümden sonra mânevî olarak yapılması gerekenlere yer verilmektedir.

2.1.3. Kalp Tasfiyesi

Sözlükte “duru ve temiz olmak” anlamındaki safv kökünden türeyen tasfiye “süzme, arıtmak, saf ve temiz hale getirmek” demektir. (Uludağ 2011: 40/ 127-128)

Tasavvuf erbabına göre insan, Allah'ın katında iken, tertemizdi, oradan bu âleme gelip nefis hurkasını giyince, o temizliği gitti, kirlendi. İşte insanın bu dünyada, tekrar melekût alemindeki temizliği kazanması, nefis kirinden arınmasıyla mümkün olur ki, bu arınma işine tasfiye denir. (Cebecioğlu 2005, 264)

Tanımlar üzerinden açıkça anlaşılıyor ki, kulun bu dünyaya gelmesinin maksadı sıkı bir nefis terbiyesiyle kalbindeki kirlilerden kurtulup, saflığını geri kazanmasıdır. Eşrefoğlu Rûmî de kalbin arınması için gerekli olan basamakların şeriat, tarikat ve hakikat makamlarından geçtiğini; her bir aşamada yapılan sıkı mücahedeler ile yeni bir idrak açıldığını söylerken, bu aşamaları *Müzekki'n-Nüfûs*'ta şöyle tarif etmektedir:

Şeriat, ilâhî emir ve yasaklarla birlikte Hz. Peygamber'in sünnetidir. Tarikat zühd ve takvadır; şeriatin emri olan farz, vâcib ve hoş gördüğü iyiliklerin yanında nefse zor gelen fiillerin ifa edilmesidir. Hakikat ise gönlün mâsivâdan temizlenmesiyle Hak Teâlâ'nın bilinmesi, bunun müşahede edilmesi, ona şahitlik etmektir. (Eşrefoğlu 2016: 255)

Amaç, nefs-i emmâre seviyesinde olan nefsi, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve son olarak da nefs-i mutma'ineye çıkararak, Hakk'a lâyük temiz bir hale getirmektir. Eşrefoğlu, kendisinin de okuma- yazmadan ziyâde, öncelikle Allah'ın yardımıyla sonra da bu yedi usûle uyarak ihsan edildiği de belirtmektedir:

Nefs-i emmâre ve sıfatlarından kurtulup nefs-i mutma'ineye ulaşmanın, 'ircii' (dön bana!) hitabına mazhar olup ölmeden önce ölmenin, ilâhî nura ermenin ve haşrden önce dirilip vücut bulmanın yedi yolu vardır: Açlık, susmak veya az konuşmak, az uyumak, halka karışmamak (uzlet), hep 'Lâ ilâhe illallah' demek, bir müşid-i kâmilin elinden tutup tevbe etmek, mürşid-i kâmile tam teslimiyet. (Eşrefoğlu 2016: 258)

Bu aşamaların gerçekleşmesi için bir mürşide el vermenin önemi üzerinde durur. Bunun için de bu zatların iyice bilinmesi ve sâlikin de onlara benzemeye özenmesi için etraflıca tanımlar yapar ve mâneviyat yolunda ilerlemiş olanların tanımıyla başlar:

Bu sûfî ve şeyhler âhiret beyleridir; zâhid, âşık ve sûfîler, Allah'a yakınlaşmış olan (mukarreb) demektir. Bunlardaki ilim Allah'a yakın olmaktan gelmiştir. Kim Allah'a yakın olanların hallerine özenip muhabbet duysa, bunları öğrenmeye yönelse, kendisine mutasavvıf denir. Bu makamı tahsil ettiğinde ise sûfî olur. Bu yüzden mukarrebler sûfî, sûfîlere mukarreb denir. (Eşrefoğlu 2016: 259)

Sûfilerin şeyhleri için de “âhiret âlimleri” demektir. Kendilerine farz olanları yapan, emir ve yasaklara çok sıkı uyan, ilmi gereğince öğrenmiş kişilerdir; Hz. Peygamber’e uymaları sebebiyle Allah onlara sınırsız ilim ve amel ihsan etmiştir. Sûfiler, gönül, istikâmet ve fakr sahibi, ölmeden önce ölme makamına varmış kişilerdir. Gönül ve istikâmet sahibi olmanın son aşamalarındadır. Gönül ehli ise; dünyayla ilgilenen dünya ehli, sadece âhiret için çalışan ve sadece Hak ile meşgul olan olmak üzere üçe ayrılır. Bir de istikâmet üzere olmanın seviyeleri vardır. Zâhiren şerîata uyup, bâtında onaylamak avâmın istikâmetidir. Zâhirde şerîata uymaya ek olarak dünya nimetlerini de terk etmek ve bâtında da cennet arzusundan vazgeçip sadece Hakk’a ulaşmayı istemek havâssın istikâmetidir. Zâhirde Hz. Muhammed’e (s.a.v) uyup, bâtında kendi varlığından tamamıyla vazgeçip kendini Hakk’a vakfedenleri ise ehass-ı havâstır. Sonuçta sûfilere zâhidler ve âşıklar olarak ikiye ayırmaktadır. (Eşrefoğlu 2016: 260)

Eşrefoğlu sûfilerin, zâhirî ilimlerin aslını ve eşyanın hakikatini, kalplerine Allah tarafından ihsan edilen nur ve feyz vasıtasıyla akılla haberdar olduklarını da aktarmaktadır. Bunu destekleyici olarak Cüneyd-i Bâğdâdî’den alıntıyla şöyle der: *Biz tasavvufu kıyl ü kâlden (nazarî ilimlerin konuşulmasından) almadık. Alışkanlık ve beş duyumuzu terk ederek aldık. Hak Teâlâ’nın ateşiyle yanıp kemâle ererek.* (Eşrefoğlu 2016: 262)

Anlaşıyor ki, hakikat ilmi maddî ilimler gibi görerek, duyarak, akılla idrak ederek değil, Allah’ın gönle indirdiği ilâhî feyz ile bilinmektedir.

Eşrefoğlu, Hz. Peygamber’in *Fakrım övüncümdür* hadisini yol gösterici olarak, sûfinin sahip olduğu bütün dünya nimetlerinden, en sonunda da kendi varlığından bile vazgeçme süreci fakr olarak yorumlamaktadır. Fakrın üç seviyesi olduğunu aktarır: Dünya malından vazgeçmek avâmın fakrı; kendi sıfatından fâni olmak yani kişinin sahip olduklarından vazgeçmesi havâssın fakrı; kendi vücudundan fâni olmak, varlığından vazgeçmek ise havâss’ül havâssın fakrıdır. (Eşrefoğlu 2016: 262)

Eşrefoğlu, fakr makamına varmış kulların, Allah’ın ölmeden önce ölme makamını lütfettiği, her an Hak Teâlâ ile olan değerli kullar olduğunu anlatırken, bunu Cüneyd-i Bâğdâdî’nin tasavvuf tanımıyla destekler: *“Tasavvuf, Hak Teâlâ’nın seni öldürmesi ve kendi elleriyle diriltmesidir.” Hak Teâlâ’nın kulun fiil, sıfat ve zâtını geçicileştirip kendi sıfat ve zâtıyla bâkî kılması...* (Eşrefoğlu 2016: 263)

Eşrefoğlu, sâlikin bu anlatılan makamlara ulaşabilmesi için öncelikle bu makamlara ulaşmış olan sûfilere benzeme yolunda olması gerektiğini, bunun için de öncelikle bu sûfilere muhabbet duyması gerektiğini aktarır ve bunu Hz. Peygamber *Kim bir kavme benzerse onlardandır ve Kişi sevdiğiyle beraberdir* hadisine dayandırarak, sûfilere benzeyenler ve benzeyenlere benzeyenler de kıyamet günü sûfilerle beraber olacaklardır diyerek açıklar. (Eşrefoğlu 2016: 263). Eşrefoğlu da bu hadîs-i şerifin, sâlih ve hayırlı kişileri sevme, onlardan ayrılmamaya teşvik olduğunu söyler ve sûfilere benzeyen ve benzeyenlere benzeyenlerin onlar gibi amelleri olmasa da duydukları muhabbetin bereketiyle onlardan kopamayacak olduklarını müjdeler.

Bir kişinin sûfilere muhabbet duyması, ancak onların rûhaniyetlerinin cezbesiyle mümkündür. Bu cezbeyle çekildikten sonra ilk şart onların hallerine inanmaktır. *Sûfîlerin hallerini kabul edip bunlara inanmak... sonra bu yolu kabul edip yola çıkmak, seyr-ü sülûk etmektir.* (Eşrefoğlu 2016: 264)

Eşrefoğlu'nun sûfinin tanımına bu kadar geniş yer vermesinin sebebini bu son cümle ile daha iyi anlıyoruz. Onlar, nefislerinin kötü özelliklerinden nefislerinin isteklerini vermeyerek, hatta nefislerini oldukça zor koşullarda terbiye ederek arınmış, Allah'ın lütfuyla ilm-i ledün'a ermiş, Hak ile fenâ bulmuş ve Allah'ın *ircii* hitabına mazhar olmuş kullardır. Sâlikin seyr ü sülûk yoluna girmesi ve bu yolda ilerlemesi ancak böyle bir sûfinin (mürşidin) rehberliğinde olur. Umuluyor ki bu sûfîlerin hallerine özenip, sâlik de uygulama yoluna girsin. Uygulamakta yeterince başarılı olamasa bile, yukarıda hadislerle desteklenip anlatıldığı üzere, niyetinde hâlis ise sûfilerden sayılıyor.

Seyr-ü sülûk yolundaki sâlik, niyetinde ciddi olduğunu gösterip dünyadan yüz çevirmekle ve bir mürşide gönül saflığıyla bağlandıktan sonra, Eşrefoğlu iç âlemin temizliği için gerekli olanları anlatmaya aç kalmanın önemiyle başlamaktadır.

2.1.3.1. Açlık

Eşrefoğlu Rûmî için seyr ü sülûkta açlığın büyük önemi vardır. Az yemenin ve yenildiğinde de helâl lokma yemeye önemle vurgu yaptığını görüyoruz. Helâl yemek ile ilgili Kur'an'da şöyle buyruluyor:

Ey Peygamberler! Tertemiz nimetlerden yiyip için, güzel işler yapın. Kuşkusuz ben yaptıklarınızı eksiksiz bilmekteyim. (Mü'minûn 23/ 51)

Hadîs-i şerîfte ise; İbadet on kısımdan oluşur. Dokuzu, helâl olanı talep etmek, bu yolda gayret göstermektir. (Eşrefoğlu 2016: 268) buyrulmaktadır.

Yemek konusunda en büyük örnek olarak Âdem ve Havva'yı gösterir. *O ağaçtan yemeyin!* hitabına rağmen yemeleri, cennetten çıkarılıp, dünyaya indirilmelerine sebep olmuştur. (Eşrefoğlu 2016: 268)

Eşrefoğlu, haram yememek gerektiğinin üzerinde durduğu gibi az yemek ve içmenin önemini de vurgularken, şu hadîs-i şerîfi örnek gösterir: *Şeytan insanoğlunun damarlarında kan gibi dolaşır. Bu dolaşıma mâni olmak ve damarları daraltmak ise ancak açlık ve susuzlukla mümkündür. (Eşrefoğlu 2016: 256)*

Eşrefoğlu, her şeyin yeme ve içme ile mideden başladığını ve güç kuvvet olarak uzuvlara yayıldığını aktarır. Fazla yemek ya da haram yemek bu organların faaliyetlerini nefse dönük yapacağı için; âzaların da harama yöneleceğini açıklar.

Az yemek ise bu organlara giden gücü azaltacağından uzuvların artık harama değil, helâle bile meyletmek istemeyeceklerini belirtir. Tokluğun, ibadetten alınan zevki azaltacağını; açlığın ise gönlü saflaştırıp temizlediği gibi zihni de kuvvetlendireceğini ve böylece gönül gözünün açılmasını sağlayacağını; gönülleri yumuşatacağını ve gönül yumuşayınca cömert olunacağını; tüm bunlar sayesinde de ibadetlerin zevkine varılacağını açıklamaktadır. (Eşrefoğlu 2016: 269)

Aç olanlar Allah'ı bilir, ârif-i billah olurlar. Açlığın ziyadeleşmesiyle marifet kapıları açılır. (Eşrefoğlu 2016: 276)

Bu görüşü destekleyici olarak hadis-i şeriflerde ise şöyle buyrulur: *Aşırı yemek kalpleri öldürür. (Eşrefoğlu 2016: 271)*

Amellerin efendisi açlıktır; nefsin zilleti de yün elbise giymektir. (Eşrefoğlu 2016: 269)

Demek ki aç kalınca, bütün azalar şer ve kötü olandan kesilirmiş. Bütün azalar kötülükten uzaklaşınca bâtın ve gönül gözünden perdeler kalkar, basiret gözü açılır. Rabbânî ilhamlar hissedilir. Gönül dili açılır; bu dil, gönülde olana tercüman olur. Dil, Hakk'ın hikmet ve marifetlerini konuşmaya başlar. Bâtın olanın eli ilâhî hazinelere ulaşır, ayağı da bir adımda batı ve doğuyu gezer. (...) Bu makamdaki kişi için örtülü, saklı hiçbir şey kalmaz. (Eşrefoğlu 2016: 269- 270)

Buradan anlaşılacağı üzere açlık, seyr ü sülûk yolunda ilerlemek isteyen kişi için en önemli unsurlardan birisidir. Yeme şehvetine yenilmek kişiyi harama sevk ettiği için makamından düşürebileceğini, yeme şehvetine hâkim olabilen kişinin ise yukarıda açıklandığı gibi en yüce mertebelere kadar çıkma şansına sahip olacağı görülmektedir. Bu mertebeler o kadar yücedir ki o kişiye ilm-i ledün, tasarruf, yer-gök arası gibi seyr kudretleri verilir. Eşrefoğlu bu durumu *velâyet* adıyla şöyle açıklar:

Veliliğin kısımları vardır. Bir kısmı, umûmîdir. Velâyetin bu kısmına sahip olanların, yerden göğe kadar seyr ve bilgisi olur. İkinci kısmı, özel velâyettir. Arştan ferşe yaratılmış ne varsa hepsi, seyr ve tasarruf altında tutulur. Velâyetin üçüncü kısmı ise hassü'l- has (özelin özeli) velâyettir. Bu velâyetin sahiplerinin öyle bir bilgi ve kudretleri vardır ki hadd ü hesabını sadece kendileri bilir. (Eşrefoğlu 2016: 270)

Allah'ın, Tevrat'ta Hz. Mûsâ'ya, *Ya Mûsâ! Semiz âlimleri düşman kabul ederim* buyurduğu; Kur'an'da da: *Kendi hallerine bırak onları, yiyip (içsinler), avunsunlar; bu arada (boş hazların) umudu aldatıp oyalasın onları; nasıl olsa günü gelince (gerçeği) öğrenecekler.* (Hicr 15/3) buyrulduğunu görüyoruz.

Az yemenin kişinin ibadetine katkısı büyüktür. Sâlik açken ağzından çıkan sözler ilim ve hikmet olur; uykusu az olur ki böylece seher vaktinde dinç kalkar. Çok yemenin midede oluşturduğu buhar dimağa vurur ve kişinin zihni dağılarak sarhoş gibi olur. Bunun sonucunda ise nefis-i emmâre kuvvetlenir ve akla galip gelir. (Eşrefoğlu 2016: 272)

Sağlık-hastalık, şahlık- beylik, senlik-benlik, kavga-dövüş, her şey karnın doyması içindir. Mide açsa, diğer azâlar tok ve sessiz durur. (Eşrefoğlu 2016: 274)

Sen bedenini yağlı ve tatlı yemeklerle besledikçe, asıl varlığını, rûhunu, kıymetli cevherini, kendi gerçek hakikatini güçlü bulamazsın. (Mesnevî I/ 265)

Nefis terbiyesinde önemli iki unsurun, kişinin kendini bilmesi ve az yemek olduğu görülmektedir. Eşrefoğlu hem rabbini bilmek hem de az yemek konusunda örnek olması açısından, nefsin yaratılmasıyla birlikte, Allah ve nefis arasında geçen bir konuşmaya yer verir. Allah nefsi yarattığında ona sorar: *Ey nefis! Ben kimim, sen kimsin?* Nefis de *Sen sensin, ben benim* der. Bunun üzerine Allah gazaplanır ve cehennemi yaratır. Allah'ın emriyle birlikte cehennem bin yıl yanar, kızılılaşır; bin yıl daha yanar aklaşır, bin yıl daha yanıp kapkara olur. Nefis-i emmâre, Allah'ın emriyle cehenneme atılır. Nefis-i emmâre burada iki bin yıl azap çektikten sonra Allah tekrar aynı soruyu sorar ve nefis yine aynı cevabı verir. Bunun üzerine

Allah, nefsin gıdasının kesilmesini ister. Nefis üç gün aç kaldıktan sonra *Beni Rabbime götürün* der. Allah, *Ya nefis! Beni bildin mi? Ben kimim, sen kimsin?* diye tekrar sorar. Nefis de *bildim ya Rabbi! Sen Mevlâmsın, ben de senin aciz ve zayıf bir kulunum* diye cevap verir. (Eşrefoğlu 2016: 274)

Buradan nefsin haddini bilmesi için aç kalması gerektiğini, haddini bilmezse rabbini de bilemeyeceğini anlıyoruz. *Zira o ancak açlıkla kulluğa yönlendirilebilir.* (Eşrefoğlu 2016: 276)

Hadislerde de şöyle buyrulmaktadır: *Açlık ve susuzlukla nefsinizle mücadele edin. Açlık ve susuzluğa dayananlara, Allah yolunda savaşmış gaziler gibi karşılık verilir.*

Cennet kapılarının size açılmasını istiyorsanız çalmaya devam edin. Tembellik etmeyin... Cennet kapıları, aç ve susuz kalmakla vurulur. Nefsinizle savaşın ki Hak Tealâ bu kapıları size açsın. (Eşrefoğlu 2016: 277)

Görülüyor ki seyr ü sülûk yolundaki sâlik, açlık vasıtasıyla Allah'ın cennetiyle şereflenip ebedi sultanlık bulur. Açlık vesilesiyle nefse hâkim olmanın, Allah'ın nuru tecellisiyle aydınlanmış bir gönle ve mârifete dâir hikmetlere ve sayısız güzelliklere sahip olmanın anahtarı olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.3.2. Az Konuşmak

Az konuşmanın sâlikin yolunda ilerlemesini sağlamak açısından önemi büyüktür.

Eşrefoğlu'na göre kişi konuştuğunda haram olan kelâm hiç konuşmamalı, konuşması gerektiğinde ise helâl olan kelâmı konuşmalı. Kişinin bu konuşması, insanlara yardım etmek, araları açık olanların aralarını yapmak ve insanlara Allah'ı hatırlatmak gibi vesilelerle olmalıdır. (Eşrefoğlu 2016: 282-283)

Onların fısıldaşmalarının birçoğunda hayır yoktur. Ancak bir sadaka verilmesini yahut bir iyilik yapılmasını ya da insanların arasının düzeltilmesini isteyenler müstesnadır. Kim Allah'ın rızasını elde etmek için bunu yaparsa biz ona ileride büyük bir karşılık vereceğiz. (Nisâ 4/114)

Peygamberimize *Müminin kurtuluşu ne ile olur?* diye soruluyor; *Diline sahip ol, günahlarına ağla, evinde oturup halkın arasına fazla karışma* cevabını verir.

Eşrefoğlu da şöyle açıklar: *Dili doğru olmayanın imanı doğru olmaz. Diline hâkim olmayanın, din, iman ve ahireti kalmaz, hepsi harap olur.* (Eşrefoğlu 2016: 281)

Eşrefoğlu, halkın konuşmalarını haram, helal, haram ile helal arası ve ne haram ne de helal olarak dörde ayırır. Haram olan sözleri zehirle aynı görmemizi öğütler ama bir farkla; bedeni değil, canı öldürür der. Bu sözler şunlardır: *Bilerek yalan ve şirk konuşmak, fuhşiyata dair konuşmak, ölenin cenazesi üzerine kapanıp söylenmek, laf getirip götürmek, evinde veya başka bir yerde iki günlük yiyeceği varken 'Hiçbir şeyim yok' demek, hepsi haramdır ve gönlü öldürür.* (Eşrefoğlu 2016: 282)

Bunun karşılığında ise helal olan sözlere ise *tevbe etmek, Lâ ilâhe illallah, Elhamdülillah, Allahüekber* demek ve salavat getirmek... gibi Hak yolunda olan sözleri sarfetmeyi gösterir. Bu sözlerin aynı zamanda haram sözlerin zehrini kaldırdığını da ekler.

Haram ile helal arasında gidip gelen sözlerin ise zararı faydasından fazla olmakla birlikte, zaman zaman fayda zaman zaman zarar vereceğini söyler. Örneğin kişi hikmetli sözleri aktarır, ancak bunu halk içinde şöhret için veya ne zahid biri olduğunu göstermek için yaparsa zararı faydasından fazla olur. (Eşrefoğlu 2016: 283)

Ne haram ne de helal olan sözlerin ise sahibine faydası ya da zararı olmayacağını aktarır. Topluluk içinde yalan katılmadan, birilerini kötülemeden ve yalan yere övmeden yapılan konuşmaları bunlara örnek olarak gösterir.

Fazla övgü ve fazla yergi ile konuşulan kişiye de olmayan özellikler eklenmesi sebebiyle yalana girdiği söyler ve haram sınıfına koyar. Gıybet etmeyi, iftira atmayı, riyakarlık yapmayı ise *fasıklık* olarak niteler. *Allah'ın haram dediği şeyi yapan fasıktır; bunlara helal deyip yapıyorsa kâfirdir* (Eşrefoğlu 2016: 284)

Helâl ve haram konusu altında bir de maskaralık yapmak, sır saklayamamak, yalan ve yalan yere yemin, gıybet gibi alt başlıklara da kısaca değinir.

2.1.3.2.a. Maskaralık Yapmak

Eşrefoğlu, az konuşmanın kişinin mâneviyatına olan katkısını anlatıktan sonra nasıl konuşulması gerektiğine değinir. Konuşurken maskaralık yapmanın ve kahkahayla gülmenin gönü öldürerek ve kişiye toplum içerisindeki duyulan hürmeti kaybettireceğini, bu sebeple

maskaralık yerine hoş lâtifeler yapmanın ve kahkaha atmanın da yerine tebessüm etmenin daha makbul olacağını vurgular. (Eşrefoğlu 2016: 285-286)

Ey iman edenler! Erkekler diğer erkeklerle alay etmesinler; onlar kendilerinden daha iyi olabilirler, kadınlar da diğer kadınlarla alay etmesinler; alay edilen kadınlar edenlerden daha iyi olabilirler. Biriniz diğerinizi karalamayın, birbirinize kötü ad takmayın. İman ettikten sonra fâsıklıkla anılmak ne kötüdür! Günahlarına tövbe etmeyenler yok mu, işte zalimler onlardır. (Hucurat 49/ 11)

Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: *Halkı güldürmek için yalan söyleyen kimseye yazıklar olsun! Yazıklar olsun ona, yazıklar olsun!* (Eşrefoğlu 2016: 286)

İnsanlarla alay etmenin doğru olmadığını altını çizerek ekler, kimin evliya olduğu bilinmez, eğer bir Allah sevgilisine denk gelerseniz, Hak'ın gazabı çekilebilir. (Eşrefoğlu 2016: 286)

2.1.3.2.b. Sır Saklayamamak

Eşrefoğlu, sır saklayamamayı veya başka bir kişinin sözünü *sen böyle dememiş miydin?* diyerek başa kakmayı da dilin afetleri arasında sayar. Sırrı, o kişiye emanet olarak bırakılan bir eşya olarak değerlendirir ve emanete de hıyanet eden kişinin de haramda olduğunu belirtir. Hatta sırrın, sırrı söyleyen kişiye bile bahsedilmesini çok uygun görmez. (Eşrefoğlu 2016: 291)

2.1.3.2.c. Yalan Söylemek ve Yalan Yere Yemin

Eşrefoğlu, yalan söylemeyi ve yalan yere yemin etmeyi de kişiyi imansızlığa götürecek sebepler arasında saymaktadır. Çünkü yalan söyleyenin imanı olmadığını belirtir. *Yalan ve iman bir arada durmaz; yalan imanı giderir.* (Eşrefoğlu 2016: 293)

Söz taşımayı da yalanın bir türü olarak nitelendirir. Söz taşımak ve iftira atmak Allah'ın sevmediği fiillerdendir. *O kulağınıza geldiğinde "Bunu konuşmak bize yakışmaz, fesühânallah, bu apaçık bir iftiradır" deseydiniz ya!"* (Nur 24/16)

Yapılması gereken işte budur. Kim Allah'ın koyduğu yasaklara saygı gösterirse bu, rabbi katında kendisi için çok hayırlı olur. Size vahiy ile (haramlığı) bildirilenlerin dışındaki hayvanları yemeniz helâl kılınmıştır. Öyleyse pislikten yani putlardan uzak durun ve asılsız sözden de kaçın. (Hac 22/ 30)

2.1.3.2.d. Gıybet

Gıybet sözlükte, *Çekiştirme, dedikodu yapma. Bir kişinin fenâ hallerini ve kötü huylarını gıyabında söyleme* anlamında geçer. (Uludağ 2012: 147)

Gıybetin açık bir şekilde haram olduğu Kur'an ve hadislerle açıkça belirtilmiştir.

Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının; çünkü bazı zanlar günahdır. Gizlilikleri araştırmayın, birbirinizin gıybetini yapmayın; herhangi biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? Bak bundan tiksindiniz! Allah'a itaatsizlikten de sakının. Allah tövbeleri çokça kabul etmektedir, rahmeti sonsuzdur. (Hucurat 49/ 12)

Gıybet hiçbir şekilde Allah'ın hoşuna gitmeyen bir durumdur. Gıybet edenlerden kendilerinin farkında olmadan çıkan kötü kokuya dair yaşanan bir hadisede Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *Resûlullah ile beraber olduğumuz bir vakit, iğrenç kokan bir rüzgâr esti. Peygamber Efendimiz, 'Bu konun sebebi nedir?' diye sorduktan sonra, 'Bu pis koku, müminlerin gıybetini edenlerden geliyor' buyurdu.* (Eşrefoğlu 2016: 298)

Eşrefoğlu gıybet ve iftiranın farkını ise bir hadisle açıklar:

Resûlullah bir gün sahabilerine, 'Gıybet nedir, bilirmisiniz?' diye soruyor ve cevaplıyor; 'Gıybet, mümin kardeşinizi hoşlanmayacağı sözlerle anmanızdır.' (...) Sahabeden biri şu soruyu sorar: 'Ya Resulallah, konuştuğumuz hususlar kardeşimizde mevcutsa yine de gıybet etmiş oluyor muyuz?' Resûlallah, 'Konuştuklarınız kardeşinizde mevcutsa gıybet etmiş, eğer bunlar yok ise iftira atmış olursunuz' buyurmuş. (Eşrefoğlu 2016: 299)

Açıkça görülüyor ki bir kişide hali hazırda olan özellikleri eğer o kişi söylememizi istemiyorsa gıybet, o kişide olmayan hoşlanmayacağı özelliklerle de anıldığı zaman iftira atılmış oluyor.

Eşrefoğlu gıybeti küfür, nifak, günah ve mübah olmak üzere dörde ayırıyor. Dedikodu yapan ikaz edilince, yapmadığını söylemesini küfür olan gıybet; gıybet eden kişinin, gıybet ettiği kişinin adını insanlar onu salih ve zahid bilsin diye saklayarak anlatmasını nifak olan gıybet; birinin, bir topluluğun, bir köyün veya şehrin isim ve cimini belirterek haklarında dedikodu yapılmasını günah olan gıybet; insanlar durumdan ders alsın ve sakınsınlar diye açıktan fık ve fücur içinde olanların yaptıklarına ekleme yapmadan anlatılmasını da mübah olan gıybet sınıfında saymaktadır. (Eşrefoğlu 2016: 303-304)

Buradan da görülüyor ki gıybetin neredeyse tamamı Allah tarafından hoş görülmemesine rağmen, insanların kurtuluşuna vesile olacak örnekler için açık kapı bırakılabiliyor.

Eşrefoğlu, dedikodu yapmanın, o kişi veya kişilerin hakkına girmek olduğunu ve ne kadar kalabalık bir topluluğun dedikodusu yapılırsa, o kadar kişinin dedikodu yapan üzerinde hak sahibi olduğunu şöyle anlatır:

Dedikodu yapanın üzerinde dedikodusu yapılanın hakkı olur. İki kişinin hakkında dedikodu yapılırsa, iki kişinin hakkı olur. Bir mahalle veya şehir hakkında dedikodu edilse, hepsinin onda hakkı olur demektir. (Eşrefoğlu 2016: 303)

Hz. Peygamber şöyle buyurur: *Mirac gecesi, yüz ve göğüslerini bakırdan tırnaklarla tırmalayan bir kavme rastgeldim. Cebrail'e, 'Bunlar kimlerdir?' diye sordum. 'Bunlar dünyada gıybet etmek suretiyle insanların etlerini yiyenlerdir' diye cevap verdi Cebrâil.* (Eşrefoğlu 2016: 299)

Hz. Peygamber: *Susan, Allah'ı bilmemekten kurtulur* buyururken; Bayazid-i Bestami'den alıntıyla; *İbadet on kısımdır, dokuzu susup diline sahip çıkmaktır*; İbn'ül Arabî'den alıntıyla ise *Susan, marîfetullaha varis olur* deniyor. (Eşrefoğlu 2016: 305)

Bütün bu anlatılanlardan açıkça görülüyor ki kişi dilini kontrol altında tutmasını bilip ne kadar az konuşursa, haram-helâl farkını bilip konuşmalarına yalan, gıybet, maskaralık gibi olumsuz unsurları karıştırmaz; verdiği söze sâdik olursa onu seyr-ü sülûk yolunda ilerleyip, mârifetullaha varis olacak hale gelir.

2.1.3.3. Uyku

Seyr ü sülûk yolunda ilerleyebilmek için yemek ve konuşmak kadar bir diğer önemli unsur da uykudur. Bu bölümde de az uyumanın ve özellikle uykudan uyanıp gece ibadet etmenin sâlike olan faydaları üzerinde durumaktadır.

Hz. Peygamber'in ümmetinden olmak O'na uymayı gerektirir. Eşrefoğlu, Hz. Peygamberin davranışlarına bakıldığında, geceleri namaz kılmaktan ayaklarının şiştiğini, açlıktan karnına taş bağladığının altını çizer. Bu noktada aynayı nefislere tutarak, bunun tam tersinin yapıldığını, fazla uyumaktan gözlerin şiştiğine, tıka basa doymaktan nefes alınmadığına, hastalanıp doktora gidildiğine değinir. (Eşrefoğlu 2016: 307)

Eşrefoğlu, uykunun bölünüp gece namazına kalkılmasının sâlikin yapacağı en hayırlı amellerin arasında olduğunu söyler. Hz. Peygamber ise bu konuyla ilgili şöyle buyur: *Gece yarısı kalkıp*

iki rekât namaz kılmak, dünya ve dünyanın içinde bulunan her şeyden daha hayırlıdır.
(Eşrefoğlu 2016: 307)

Eşrefoğlu uykuyu, gaflet uykusu, şekâvet uykusu, ukûbet uykusu, kaylûle uykusu, ruhsat uykusu ve hasret uykusu olmak üzere altı bölüme ayırır:

Uyku altı çeşittir. İlim meclislerinde uyuyan gaflet uykusundadır. Sabah namazı vaktinde uyuyan şekâvet uykusundadır. Namaz vaktinde uyuyan ukûbet, yani azap ve eziyet uykusundadır. Öğle namazından evvel kuşluk vaktinde uyuyan kaylûle uykusundadır. Yatsı namazını kılıp öyle uyuyan ruhsat uykusundadır. Cuma geceleri uyuyanlar ise hasret uykusundadır. (Eşrefoğlu 2016: 308)

Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek üzere gördüğü rüyayı, bir anda uyku bastırıp uykuya yenik düştüğü zaman gördüğünü söyler. Bu rüyasını oğlu İsmail'e anlatınca, İsmail bunu babasının gece dua etmek yerine uyuması sonucunda ona bu ceza verildiğini söyler. Rüyasında gördüğünü yerine getirdiği zaman suçunun affedileceğini söyler. (Eşrefoğlu 2016: 308)

Allah Hz. Davud'a, 'Ya Davud! Biri beni sevdiğini iddia edip de geceleri uyuyorsa, davası yalan, kendisi de yalancıdır' buyurmuştur.

Hakiki manada talip isen gece uykusunu terk et. Aşıklara gece uykusu haramdır. Hak Teâlâ'nın cemâline âşık olan nasıl olur da gece uyuyabilir? Yâr ile kavuşma umudu uykuya fırsat vermez. Aşk öyle bir şey ki ehlini bütün lezzetlerden kesip kedere atar. (Eşrefoğlu 2016: 309)

Görülüyor ki gerçek aşıklar bunu bir zorunluluk olarak değil, Hakk ile kavuşma arzundan, ellerinden gelmeden yaparlar. Bunun gibi diğer nefsâni arzu ve isteklerini de o en büyük sevgilileri için gönüllerinden gelerek, severek ve isteyerek fedâ ederler.

Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbini seni övülmüş bir makama yükseltsin. (İsrâ 17/ 79)

(Bu nimetler) "Ey rabbimiz! Biz gerçekten iman ettik, günahlarımızı bağışla, bizi ateş azabından koru" diyenler, sabredenler, doğruluktan şaşmayanlar, huzurda boyun bükkenler, hayır yolunda harcama yapanlar ve seher vakitlerinde Allah'tan bağışlanma dileyenler (içindir). (Âl-i İmran 3/ 17)

Uyku ve gece ibadetinin üzerinde hem ayet hem de hadislerle önemle durularak vurgu yapılmasının sebebi, sâlik için yaşadığı bu zorlukların onu hızlıca Hakk'ın Cemâline ulaştırması ve bütün bu ibadetleri yaparken de hiçbir dünya ehlinin duyamayacağı zevk ve aşk içinde olmasıdır. Konuyla ilgili bir hadîs-i şerifte Hz. Peygamber şöyle aktarır:

Bir gece iki kişi gelip beni bir yere götürdü. Götürdükleri yer ne yere ne de göğe benziyordu. Orada biri sırt üstü yatmış, biri de üzerine çıkıp elindeki karpuz büyüklüğündeki taşla alttakinin başına vuruyordu. Yerde sırtüstü yatanın başı yarıldığında taş yuvarlanıp gidiyordu. Taşı vuran taşı tekrar almaya gittiğinde parçalanan baş bir araya geliyordu. Taşı alan bir daha vurmaya başlıyordu. Bu defalarca tekrarlandı. Dayanamayıp yanlarına gittim, 'Başı taşla dövülen kimdir? Neden kendisine böyle davranıyorsunuz' diye sordum. Elinde taş olan kişi, 'Bu şahıs ümmetindendi; geceleri uyuyup sabaha kadar böyle yatar. Bir gece olsun kalkıp namaz kılmadı ve Kur'an okumadı. Geceleri sabaha kadar yatıp uyuyanların cezası budur. Kıyamete kadar ceza böyle devam eder. Kıyamette durumu ne olur, onu Allah bilir' dedi. (Eşrefoğlu 2016: 311)

Bu noktada, dünyada nefsi zorlayarak yapılan tâat ve ibadetlerin hem bu dünyada hem de ahirette kişiye tahmin bile edemeyeceği güzelliklerle dönerken, nefsin arzularına uymanın ise büyük zararlar getireceğini sonucuna varılıyor.

Bir başka hadis-i şerifte ise şöyle buyrulur: *Geceleri bir koyun sağımı kadar bile olsa kalkıp ibadet edin* (Eşrefoğlu 2016: 317)

Eşrefoğlu, gece vakti için insanları üç bölüme ayırır. Bunlardan en makbulü, geceyi Allah ile buluşma fırsatı olarak görüp hasretle bekleyenlerdir. Geceyi uyuyarak gaflette geçirenlerin aksine onlar, bütün geceyi ibadet, zikir, dua, yakarış ile geçirirler. Sabah olunca da kendilerini belli etmez, insanlardan biri gibi görünürler. Bu hal üzere devamlılığın onları yüce makam sahibi yapacağını belirtir.

Diğer bölük insanın geceyi eğlence, hırsızlık, fasıklık... gibi kötü işler için kullandıklarını; fakat bunun onlara cehennem azabı getireceğini söyler.

En son taife geceyi uyuyarak geçirdiği için, gecenin ne zarar ne de fayda olduğunu söyler. *Sabah ezanıyla birlikte İsrâfil'in sûrunu duyup dirilmiş gibi uyanırlar.* (Eşrefoğlu 2016: 313) Geceleri Allah ile kurbiyet kurma fırsatını kaçırdıkları için zarardadırlar.

Eşrefoğlu için sâlikin uyku ile ilgili vazifesi sadece uyku saatinden kısmak değil, aynı zamanda uyku edebine de dikkat etmesini gerektirir. Bunun için yatmadan önce abdest alınması konusu

üzerinde özenle durulur. *Hak Teâlâ'nın mümin kulları temiz bir abdestle uyuduklarında ruhları göklere çıkar. Orada secdeye varmaları emredilir. Abdestsiz uyuduklarında yine göklere çıkarılır ama bu sefer secdeyle emrolunmazlar.* (Eşrefoğlu 2016: 313)

Hadis, âyet ve alıntılardan anlaşılacağı üzere Hakk yolunda ilerleme kaydetmek isteyen bir sâlik için gece ibadeti olmazsa olmazlar arasındadır. Geceleri az uyumak gerekmektedir; ancak yolun başında olan sâliklerin bu düzene alışmaları kolay değildir. Eşrefoğlu, bedeninin uykusuzluğa zaman içinde alıştığını, bedeninin tabiatının buna müsait olduğunu açıklarken, sâlikin Allah ile arasındaki muhabbetin ona nasıl fayda sağladığını da görmüş oluyoruz:

Uyku, yaradılışı itibariyle soğuk ve ıslaktır, bedendeki harareti ve kuruluşu giderir. Talibin günün üçte birinden az uyuması onun dimağ ve fehmine zarar verir, bedeni ıstraba düşer. Mecalsiz kalır, tuttuğu yolda gevşeklik ağır basar. Ama gönüldeki muhabbet ağır basar ve muhabbet alışkanlık haline gelirse, belirtilen miktardan az uyku zarar vermez. Zirâ insanî ruh da fitrat olarak soğuk ve yaştır, o da uykunun boşluğunu doldurabilir. (Eşrefoğlu 2016: 315)

Gecenin son üçte birinde Allah'ın kuluna olan tenezzülünün artması sebebiyle bu vakitler çok kıymetlidir. Bu zamanları doğru kullanıp sevgili ile olan muhabbetini arttıran kul, O'na daha da yakın olmak için geceyi mümkün olduğunca uyanık geçirmek ister.

Sevgiliyle bir yıl birlikte olursa uyku ile uyanıklık arasında yaşanmış gibi kısa olur. Ama sevgiliden ayrı ve uzakta yaşamak, uyku ile uyanıklık arasındaki süre kadar da olsa insana bir yıl gibi gelir. Bu sebeple, dostla birlikte olmalarına vesile olduğu için gece yakîn ehline hep kısa gelir. (Eşrefoğlu 2016: 315)

Gece ibadetine kalkanın mânevî faydasının büyük olduğu gibi gece ibadetinden alınan bu nurun kişinin yüzüne yansıtacağını da Hz. Peygamber'in şu sözünden anlaşılmaktadır: *Gece ibadet edenlerin yüzü, gündüzleri güzel olur.* (Eşrefoğlu 2016: 316)

Eşrefoğlu da sâlikin uyku ve yiyecek düzeni ile ilgili şeyhi Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin şöyle dediğini aktarır: *Geceleri bir kez uyuyun, gündüzleri de bir öğün yiyin. Gündüzleri, kuşluk ile öğle arasında kaylûle uykusuna yatabilirsiniz.* (Eşrefoğlu 2016: 317)

Gece ibadetinde kalkabilmenin ise gündüz günah işlemek olduğunu Hasan Basri'den alıntıyla aktarır. Birisi Hasan Basri'ye gece ibadetinde kalkmadığını ve bunun için ne yapması

gerektiğini sorar. O da buna günahının engel olduğunu, eğer gündüzleri günahından uzak durursa geceleri de ibadet için kalkabileceğini söyler.

Özetle, az yemek, az konuşmak ve az uyumanın birbirine bağlı bir bütün olduğunu görülmektedir. Bu üç unsur harama bulaşmadan ve helâl bir şekilde aşırıya kaçmadan dengelendiği zaman, ibadetlerin kendiliğinden ve büyük bir istekle yapılabildiği açıklandı. Böylece sâlikin, seyr ü sülûk yolunda, Allah'a kavuşmak için yolunun açıldığı ve hızlandığı anlaşılmaktadır.

2.1.3.4. Uzlet / Cemiyetten Uzaklaşma

Sözlükte “bir kenara çekilme, alâkayı kesme, beden ve düşünce itibarıyla ayrı olma” gibi anlamlara gelen uzlet, tasavvufta bir zâhidin veya sûfinin Allah'a daha fazla ve daha ihlâslu şekilde ibadet etmek için dünyevî işlerden kendini soyutlayarak bütün varlığıyla Hakk'a yönelmesini ifade eder. (Uludağ 2012: 42/ 256-257)

Halktan uzaklaşmak, sâlikin onlardan etkilenip nefesine uymaması için önem arz etmektedir. Eşrefoğlu, dili tutmanın çok zor olduğunu ve halkın içine karışmakla gıybetle mahal verebileceğini, bununla beraber de *yalan, riya, kibir, nifak, hased... vb. daha birçok kötü sıfat insanlarla birlikte yaşamının bir neticesi* olduğunu belirtir. (Eşrefoğlu 2016: 324)

Uzlet bunlardan kurtulmak ve Allah ile aramızdaki bağı güçlendirmek için bir yoldur. Bu konuyla ilgili hadîs-i şerifte şöyle buyrulur:

Âhir zamanda öyle bir an gelecek ki İslâm zayıflayacak, vaizler çok olup dünya için konuşacaklar, Allah'a ve Peygamberine yalan söz isnad edecekler. O zaman geldiğinde hakiki âlim az olacak, bu zalimleri kovmaya güçleri yetmeyecek. Kimileri minbere çıkıp kendilerini övdüğünde, bu zalim vaizler oturup seslerini çıkartmayacaktır. Bu zamana kim yetişirse, insanların arasına karışmayı uzlete çekilsin. (Eşrefoğlu 2016: 325)

Eşrefoğlu, o zamandan beri insanların arasına karışmayı ateşe düşmeye benzetir. Süleyman Darânî'nin müridlerine, *aslandan kaçır gibi halktan kaçın*. Süfyan-ı Servî'nin *Bu zamanda uzlete çekilmek helal, halka karışmak haramdır. Zira bugünün insanları haram şeylere helal muamelesi yapıyor* dediğini, Gazzali'nin de uzleti farz olarak nitelendirdiğini hatırlatır. Ve Gazzali'nin bu delil olarak, *Sizden ve sizin Allah'tan başka yalvarıp yakardığınız şeylerden uzak duracak ve (yalnızca) Rabbime yakaracağım*.

Böylece umulur ki yakarışım Rabbim tarafından cevapsız bırakılmayacaktır. (Meryem 19/ 48) ayetini kanıt gösterdiğini hatırlatır. Devamında da şöyle yorumlar; Gazzali'nin bunu söylemesinin üzerinden 600 yıldan fazla geçti. Demek ki şimdi uzlet çok daha farz olmuştur. (Eşrefoğlu 2016: 326)

Uzlet, rahmânî ve şeytanî olarak ikiye ayrılır. Rahmani uzlet de kendi içerisinde avamın uzleti, havasın uzleti ve havas'ül havasın uzleti olarak üçe ayrılır. (Eşrefoğlu 2016: 328)

Eşrefoğlu, Rahmanî uzletin, nefsi istek ve arzularından uzaklaşmak için yapılan uzlet olduğunu; rahatı için insanlardan uzaklaşan, halkın kötülük, kendisinin ise hayır üzere olduğunu düşünen kişinin halvetinin de şeytanî olduğunu; nefsânî arzularından kurtulmak için yapılan uzletin avamın uzleti olduğunu; havasın uzletinin ise dünyadan tamamen sıyrılmış bir halde Hak ile olmaktır şeklinde açıklar. (Eşrefoğlu 2016: 328-329)

Sonuç olarak uzletin gerekliliği, halk için bulunup onlara uymamanın zor olduğundan ve uyulduğunda da Allah'a karşı gelinmiş olunacağı için sorumluluk sahibi olunmasından kaynaklanmaktadır. Amaç, tamamen dünyadan sıyrılıp sadece Hakk ile kalmaktır.

2.1.3.5. İhlâs

Sözlükte “arınmak, saflaşmak, kurtulmak” mânasındaki hulûs / halâs kökünden türetilmiş olup “bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak” anlamına gelen ihlâs kelimesi, terim olarak “ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapmak” demektir. (Ateş 2000: 21/ 535-537)

İhlâs, her ibadet için kilit noktadır. İhlâs olmadan yapılan her amel bâtil sayılır. Çünkü kulun yaptığı her harekette Allah'ın rızâsını gözetmesini esas alınır. Eşrefoğlu ise ihlâs tanımını şöyle yapar: *İhlâs, her şeyi Hakk'ın rızâsı için ve bu rızâyâ uygun yapmaktır. (...) Günahını halktan gizlediğin gibi amelini de gizleyeceksin. (Eşrefoğlu 2016: 330)*

Üst başlıkta değinilen uzletin ihlâstaki yerini görüyoruz. Sâlikin halkın içinde olsa bile, bâtımî olarak halktan uzlette olması ve sadece Hakk ile birlikte olarak amelini gerçekleştirmesi ihlâslı olmayı getirmektedir. Kişinin yeri geldiğinde bunun için halk tarafından hor görülmeyle bile göze alması gerekir:

Kişi halkın izzet, hürmet ve şöhretinden vazgeçip horlanmayı göze alarak tevazu sahibi olmayı seçmeden ihlâsı elde edemez. (Eşrefoğlu 2016: 330)

Hadîs-i şerifte ise şöyle buyrulmuştur: İhlâsın ne olduğunu ben de Cebrâil'e sordum; o da Hak Teâlâ'ya sordu. Âlemlerin Rabbi şöyle buyurdu: 'İhlas sırlarımdan bir sırdır. Ben onu sevdiğim kullarımın gönüllerine emanet ederim.' (Eşrefoğlu 2016: 347)

2.1.3.5.a. Riyâ

Riyâ, Eşrefoğlu'nun önemle üzerinde durduğu bir diğer unsurdur.

Sözlükte "görmek" anlamındaki re'y kökünden türeyen riyâ (riâ'), hadislerde ve ahlâka dair eserlerde -süm'a (şöhret peşinde olma) kelimesiyle birlikte- "saygınlık kazanma, çıkar sağlama gibi dünyevî amaçlarla kendisinde üstün özellikler bulunduğu başkalarını inandıracak tarzda davranma" şeklinde açıklanır. (Çağırıcı 2008: 35/ 137-138)

Tasavvuf sözlüğünde ise şöyle geçmektedir: *Riya, ibadetle Allah'tan başka bir şey kasd etmektir. Riya, Allah'a itaat yoluyla kulun rızâsını istemektir. (MTT 2006: 814/ Ri'âye, 90)*

Riyânın sözlük anlamına bakıldığında, ihlâsın tam tersi bir anlam içerdiği görülmektedir. Riyâ, gizliden gizliye sâlik yolundan alıkoymaktadır. Yapılan amel, eğer halk beni beğensin, sevsin diye yapılıyorsa, bu amele riyâ karıştığını gösterir. Burada ihlâs devreye girer ve her sâlikin her amelini Allah rızâsı için yapması o ameli ihlâslı kılar. Eğer Allah'tan başkası görülür de onun beğenisi ön sıraya geçerse o amele riyâ karışmış olur. Sâlikin bunu nefsinde ayırt etmesi oldukça zordur. (Eşrefoğlu 2016: 330)

Bu konuyla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurur: *Riya gayet görünmezdir. Karanlık gecede kara karıncanın kara bez üzerinde yürümesi gibi belirsizdir. (Eşrefoğlu 2016: 332)*

Eşrefoğlu, her şeyin gizlenmesi taraftarı olsa da farz olan amellerde, örneğin beş vakit namaz, halkla bayram etmek, hacca gitmek, zekât vermek... gibi, riyâyâ çok dikkat etmek kaydıyla, cemaatle beraber olunmasını önerir. Bunların gizli yapılması halkı giyibete sürükler ki bu durumda da onları büyük günaha meylettirmekten sorumlu olunuyor. Sağ elin verdiği sol elin bilmemesi, hatta kişinin kendi içinde bile düşünmemesi istenmektedir. (Eşrefoğlu 2016: 332)

Kişinin yaptığı iyiliği kendine hatırlatması bile minnet sebebidir. (...) Riya denen şeyin yolu nereye varsa, hangi amele değse, burayı bâtil kılar. Resûlullah şöyle buyurur: Günü geldiğinde, Hak Teâlâ kullarının karşılığını verirken, kimilerinin amellerini göstererek, 'Gidin! (Ne adına ve nasıl yaptysanız) amellerinizin karşılığını onlar versin. Benim katımda bu amellerin hayrı ve sevabı yoktur.' buyuracaktır. (Eşrefoğlu 2016: 335)

Eşrefoğlu ise ibadetlerin karşılığında bir şey bekleyeni, ücretli bir işçiye benzetir. Karşılığını bu dünyada peşinen alacağı için ahirette alacağı bir karşılık kalmayacağını söyler.

Görülüyor ki Allah için yapılmayan ameller bâtildir, Hakk katında da bir karşılığı yoktur. Amellerde, ibadette ihlâs, yapılanı kendinden bile gizleyerek sadece Allah rızâsını gözetme ve karşılığını O'ndan beklemek ihlâslı olmanın, sıdk üzere olmanın içine girmektedir. Farz olan ibadetlerde halka karışmak, ama diğer ibadet, hayır ve hasenatları gizli tutmak esasıyla mânevîyat yolunda ilerleme sağlamak mümkündür.

2.1.3.6. Şükür

Şükür kelimesi sözlükte, Teşekkür, nimeti dile getirme. Yapılan iyiliğin makbule geçtiğini dile getirme, iyiliği yapana övme anlamında geçer. (Uludağ 2012: 338)

Tasavvuf sözlüğünde ise şükürün tanımı şöyle geçmektedir: *Şükür, imtihanın farkında olmaktır. Her nimetin sadece Allah'tan geldiği anlaşıldığı ve belanın kul için ancak bir imtihan olduğu anlaşıldığı zaman, kul ya şükreder ya da nankörlük eder. Allah, kulunu şükür ya da nankörlük edip etmeyeceği hususunda imtihan ederek, kulu, onun uzaklaşmak istediği her kötü durumdan koruyabilir. İşte bu da şükürü gerektirir. (MTT 2006: 981/ Âdabı,79)*

Şükür, nimetin artması, bereketlenmesi ve sâlikin gittiği yolda yaşadıklarının idrakine varabilmesi için en önemli unsurdur. Âyette, kulluk makamında olan kişinin şükürde olacağı ve şükretmeyenin de azap göreceği şöyle belirtmiştir:

Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin ve Allah'a şükredin; eğer O'na kulluk ediyorsanız. (Bakara 2/ 172)

Hani rabbiniz, 'Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!' diye bildirmişti. (İbrahim 14/ 7)

Eşrefoğlu şükürü, dille şükür, uzuvlar ile şükür gönül ile şükür olarak üçe ayırır:

Bütün uzuvlarla şükür; el, ayak ve dudakların katıldığı şükürdür. Bir işi yaptıktan sonra Allah'a hamd etmek, dille yapılan şükür sayılır. Bu, nimetin artmasına vesile olur. (...) Gönülün şükürü ise, 'Veren de verdiren de Allah'tır' diye düşünmek, buna inanmaktır. (Eşrefoğlu 2016: 344-345)

Eşrefoğlu, vücutta her bir uzvun şükürü olmasını ele alır. Örneğin gözün şükürü, harama bakmamak, kimsenin ayıbını görmemek gibi şeylerdir. Ayıp görmek yerine, gördüğümüz ayıpların bize ait olduğunu düşünmek ve insanların ayıbını araştırmamak ise sâlikin yapması gerekendir. Kulakların şükürü, haramı dinlememek; ellerin şükürü, kimseyi o ellerle incitmemek, harama el uzatmamak...vb. Ayağın şükürü, fitne ve kötü olarak bilinen yerlere gitmemek ama camilere, âlimlerin meclislerine, hasta ziyaretlerine, cenaze namazlarına...vb. gitmek olduğunu söylüyor. *Vücudun zâhirine ait bu beş duyunun etkisinden kurtulmadan, onları dinin ipiyle bağlamadan gönülde gizli olan beş duyu açılmaz. (Eşrefoğlu 2016: 346)* Bâtınî duyuların açılma şartını da keşif sahibi olmaya bağlar.

Böylece, sâlikin zâhirinin terbiyesi için şerîata uymanın, bânının terbiyesi için ise şükür başta olmak üzere, seyr ü sülûk yolunun getirdiği sorumlulukları yapmasının şart olduğunu anlaşılmaktadır.

2.1.3.7. Allah'ı Zikir

Zikirin sözlük anlamları şöyledir:

Arapça, unutmamanın zıddı olan hatırlamayı ifade eden bir kelime. Korku (havf) veya sevginin çokluğu sebebiyle, gaflet meydanından müşahede alanına çıkış anlamında geçmektedir. (Cebecioğlu 2005: 300)

Allah kelimesini veya lâilâhe illâallah cümlesini söylemek ve tekrarlamak. İlkine lafza-i celâl zikri, ikincisine kelime-i tevhit zikri veya yalnızca tevhit zikri denir. (Uludağ 2012: 393)

Zikrin aslı, kalbin devamlı surette Hakk'la beraber olmak suretiyle huzur bulması ve unutmaktan kurtulmasıdır. (MTT 2005: 1259/ Şehîde, 69; Câmi', 288)

Allah'ı zikretmek, sâlikin kendisini Hakk'a yaklaştırması için en önemli araçlardandır. Zikir vâsıtasıyla gönülde muhabbet oluşur ve bu muhabbet ile de sâlik, nefsinin yolunu kesmiş, Hakk'a giden yolu ise açmış olur. *Allah zikredilince gönül cilalanır. Bu cila sebebiyle gönülde*

bir koku oluşur. Gönül zikrullahtan zevk almaya başladığında ise iman üzerine iman ortaya çıkar. (Eşrefoğlu 2016: 354)

Var olan her şeyin yaratıcısı olan Allah'ı anmak, nefsi bağlı olduğu sebepler silsilesinden kurtarır ve insanın yaratıcısıyla ilişkide olmasını sağlar ve böylece kalpler huzur bulur.

Onlar ki Allah'ı anmakla kalpleri huzur ve doyum bulmuştur; çünkü bilin ki kalpler ancak Allah'ı anarak huzura erişir. (Ra'd 13/ 28)

Onlar ki ayakta dururken, otururken ve uyumak için uzandıklarında Allah'ı anar (ve) göklerin ve yerin yaratılışı üzerinde inceden inceye düşünürler. Ey Rabbimiz! Sen bunları anlamsız ve amaçsız yaratmadın. Sen yücelikte sınırsızsın! Bizi ateşin azabından koru! (Âl-i İmran 3/ 191)

Eşrefoğlu, kişinin huzur bulma, doğru yolda kalmasının ancak her an gönülden Allah'ı anması, tefekkür etmesi olduğunu bu âyetlerle desteklemiştir. Devamında zikri üç bölüme ayırır:

Zikrullah üç kısımdır. Birincisi, dil ile yapılır; gönül bu zikirden gafildir. Zikrin bu kısmı avama aittir. İkincisi, dil ve gönlün beraber yaptığı zikirdir; bu havasın zikiridir. Zikrin üçüncü kısmı, en yüksek mertebeye sahiptir. Dil ve gönülle birlikte uzuvlar da bu zikre katılır. Buna, havas'ül havasın zikri denir. (Eşrefoğlu 2016: 352)

Eşrefoğlu, sadece dil ile yapılan zikirden fayda gelmeyeceği gibi, Allah'ın kuluna, O'nu gafletle andığı için azabına bile sebep olabileceğini söylüyor. Bunun üzerine Hz. Peygamberin şu hadisini aktarır: *Lâ ilâhe illallah, yüce ve kerim bir ifadedir. Bunu kim ihlâs ile söylerse cennet ona vacip olur. Kim de inanmadan söylerse malı ve kanı alınıp akıtılır; gideceği yer de cehennemden başka bir yer değildir. (Eşrefoğlu 2016: 353)*

Zikrin yapılma şekliyle ilgili de âyette bilgi verilmiştir: *Ve sen (Ey Peygamber), gönül alçaltarak, korku ve duyarlılık içinde, sesini yükseltmeden sabah akşam rabbini an ve sakın umursamaz kimselerden olma. (A'râf, 7/ 205)*

Sadece dil ile söylemek, kalbin tatmin olması için yeterli değildir. Eşrefoğlu'nun bunun için verdiği örnek, çölde susuz kalmış birinin "su, su!" diye zikretmesi nasıl ki onun susuzluğunu gidermeyecekse, tevhidin manasına varmayan zikrin de etkili olmayacağıdır. Bunun için bilfiil suyun içilmesi, yani tevhidin manasına varılması gerekmektedir. Tam manasıyla tevhide varmadan yapılacak zikir, ancak kişinin vuslat için olan iştiyakını arttırır ancak o seviyede

olmadığı için kavuşamayacağını aktarır. Tevhid ile *vuslatın zevkine vardığında ise kalbi tatmin olur* demektedir. (Eşrefoğlu 2016: 354)

İkinci seviyede olan zikir hem dil hem de gönülle yapılan zikirdir. Eşrefoğlu bu zikrin kalp huzuru getirdiğini söyler. Huzurla yapılan zikir maksadına ulaştığını ve gönlü Allah'tan gayrıdan uzaklaştırdığını; bu sayede de îmanın sağlaştığını, gönlün nurlandığını ve dirildiğini aktarır. Gönlün bu durumu *îman üzerine îman* sahibi olmasını getirdiğini de ekler. *Her şeyin bir parlaticısı vardır. Kalbin cilası ise 'Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resûlullah' demektir.* (Eşrefoğlu 2016: 354)

Hadîs-i şerifte zikretmek, oruç tutmaktan üstün tutulur: *Allah'ı zikretmek sadaka vermekten üstündür. Zikrullah, oruç tutmaktan da faziletlidir.*

Hatta o kadar diğer amellerden üstün tutulur ki bir başka hadiste; *Zikrullahtan başka insanoğlunu ateşten kurtaracak bir amel yoktur.* (Eşrefoğlu 2016: 355) buyrulur. Eğer bu zikir sâlikin kalbine yerleşirse, cehennemden onu koruyacağı ve onu cennete sokacağı yine hadisler ile desteklenir:

La ilahe illallah diye şehadet edenlerin cesedine Allah ateşi haram eder, cenneti ise vacip kılar.

Kıyamet gününde Hak Teâlâ, 'La ilahe illallah' diyenleri arşımın gölgesine yaklaştırın. Zira ben onları seviyorum. (Eşrefoğlu 2016: 358)

Eşrefoğlu'nun bu hadise dair yorumuna göre, bu zikre devam edenler sadece ateşten kurtulmakla kalmaz, aynı zamanda evliya olurlar: *Zira Resulullah'a 'Evliyaullah kimdir?' diye sorduklarında, 'Allah'ın zikrine devam edenlerdir' şeklinde bir cevap alırlar.* (Eşrefoğlu 2016: 358)

Biri ihlasla 'La ilahe illallah' derse, Hak Teâlâ azametiyle, 'Ya kulum!' diye cevap verir. Allah dünyayı 'evlad' denen zatlarla korur. Bunların zikri hep, 'Allah, Allah!' demektir. Bu zikirleri bitirse kıyamet kopar. Nitekim Resulullah, 'Yeryüzünde Allah dendiği sürece kıyamet kopmaz' buyurur. (Eşrefoğlu 2016: 359)

Eşrefoğlu bir de zikrin usûlüne uygun yapıldığında faydalı olacağını, aksi halde 'La ilahe illallah' demekle mümin olunacağını ama gönlündeki perdeler kalkmayacağını da ekler:

Bu kaide şudur; talip zikre devam ederek zikrini dilinden kalbine, kalbinden de ruhuna vardırır. Zikir ruha vardığında, ilâhî muhabbet talibin üzerinde hâkim olur; nefsi sıfatlarının hepsi yok olur, gönlü marifetle dolar, kalbindeki perdeler kalkar ve basiret gözü açılır, mutlak mabud olan maşukun cemâli müşahede olunur. (Eşrefoğlu 2016: 360)

Sâlik bu seviyede beşerî sıfatlarından sıyrılır ve o kadar mânevi sarhoşluk içinde bulunur ki; *talibe Adın nedir? diye sorulsa, zikrettiği sevgilinin ismini verir.* Buna örnek olarak da Hallac-ı Mansur'u verir. Beşerî sıfatlardan sıyrıldığı bir anda, *Sen kimsin?* diye sorduklarında *Ben Hakk'ım* der. Beşerî sıfatlara tekrar geri döndüğünde ise *Ne dediğimi bilmiyorum, bunun farkında değilim* der. (Eşrefoğlu 2016: 361)

Eşrefoğlu, Allah'ın insandan konuşmasına inanmayanlara da Kasas sûresini delil olarak gösterir:

Fakat oraya yaklaşınca, o kutlu yerde, vadinin sağ yamacındaki (yanan) ağaç yönünden kendisine: 'Ey Musa, benim ben, Allah: Âlemlerin Rabbi! Diye seslendi. (Kasas 28/ 30)
Eşrefoğlu bu ayetin yorumunda; *Rahman'ın hitabı bir ağaçtan, hem de bir yaban ağacından gelir de insandan, insan ağacından gelmez mi?* demektedir. (Eşrefoğlu 2016: 362)

Tüm bu bilgilerden anlaşılıyor ki kelime-i tevhid zikri kişiyi cehennemden kurtarıp, cennete kapı açıyor; Allah'tan başka görülen her şeyi yok ediyor. Hakiki zikir olan gönlün Allah'ı zikretmesiyle beraber de gönülde sadece Allah kalıyor; öyle ki kişinin kendini bile unutup, Allah'ta yok oluyor.

2.1.3.7.a. Zikirde Haller

Eşrefoğlu, zikretmenin önemini etraflıca anlattıktan sonra, sâlikin zikrederek ilerlerken hangi mertebelerden, hangi hallerden geçeceğine değinir. Zikir de üç hal olduğunu söyler: Tevâcüd, vecd ve vücud. (Eşrefoğlu 2016: 366)

Sözlükte tevâcüd ve vecd şu şekilde geçmektedir:

Vecd insanın iradesi dışında gayr-i ihtiyârî olarak vukûa gelir. Hatta sâlik vecde gelmemeye ve vecd halini gizlemeye çalışır; çünkü mekr olmasından ve işe riyânın karışmasından korkar. Tevâcüd ise, sâlikin bilerek ve isteyerek vecde gelmesi, daha doğrusu vecde gelmek için çabalaması, vecd halini taklit etmesidir. (Uludağ 2012: 355)

Eşrefoğlu da tevâcüd ehlinin zikre yeni başladıkları, zikrin nurunun onları tamamen kaplayıp, henüz düşürmediği için iradelerini tamamen temizleyemediklerini için akıl âleminde

yaşadıklarını söyler. Bu gurubun alâmetini şöyle anlatır; zikrederken, bir beyit okurken veya bir şeyler dinlerken bağırır-çağırır, düşüp yuvarlanırlar. Hallerinden haberdardırlar, ancak sıtmaya tutulmanın titremesine mâni olamadığı gibi bu hallerine mâni olamazlar. Baygınlıkları geçtiğinde ise kendilerinde derman bulamazlar. Daha yolun başında olan taliplerin halidir. *Kalbin ürpermeye başladığı haldir.* (Eşrefoğlu 2016: 366)

Bu halin devamında vecd hali geldiğini söyler. Vecd ehlinin tevâcüd ehlinen farkı olarak, iradelerinin ellerinden gitmiş olmasını gösterir. Vecd ehlinin fenâ makamında olduğunu da ekler.

Vecde gelip semâa kalkmak, şahinin avını kovalamasına benzer. Ava çıkan şahin, avını yakalamadan dönmez. Ruh da bir beyti okuyup duymakla semâa kalkar, iradesini kaybeder. Ruhun ıstrabıyla beşeriyetten ayrılır; sekr, sekr, sarhoşluk âlemine varır. Sekr, aşk âleminde yaşanır, cismaniyet burada ruhaniyete dönüşür. Bu sebeple de vecd ehlinin iradesi olmaz. Vecd, üzerlerinde öyle bir üstünlük kurar ki bu halde olanlar, ok ve kılıçla parçalansa bunu hissetmez, etleri kesilse kendilerinden kan akmaz. (Eşrefoğlu 2016: 367)

Semanın hak olması üzerinde durur ve Hz. Peygamber semânın hak olduğuna dair sahâbeden aktarılan bir rivayette, Hz. Muhammed'in (s.a.v) sahabenin okuduğu bir şiirle mübarek ridasının omzundan düşecek kadar vecde geldiğini ve *Dostun zikrini işitince yerinden kalkıp harekete geçmeyen kerim değildir* buyurduklarını anlatır. (Eşrefoğlu 2016: 370)

Eşrefoğlu, tevâcüd, vecd ve vücudun semân üç mertebesidir olduğunu söyler: *Tevâcüd ehlinin semâi bedenle, vecd ehlinin ki ruhla, vücud ehlinin ki ise ilâhî ilhamla olur.* (Eşrefoğlu 2016: 373)

Eşrefoğlu, tevâcüd ehli o hale girdiğinde, hareketine mâni olunmaması gerektiğini söyler. Vecd ehlinin ise ilâhî feyz gelmeden kendini dinlemesi, buna göre hareket etmesi gerektiğini vurgularken, ilâhî ilhama uymamanın da üzüntü getireceğini, bu durumun aynı uçan bir kuşu veya koşan birisini durdurmaya benzediğini söyler. Destekleyici olarak da Hz. Peygamber'in; *Dostun zikrini işitip ayağa kalkmayan, ayağa kalkıp harekete geçmeyen kerim değildir* sözünü gösterir. (Eşrefoğlu 2016: 373)

Eşrefoğlu, vücud ehli mertebesine gelenlerin ise hareketlerinin kendi iradelerine bağlı olduğunu; çünkü bu konuda ustalık elde ettiklerini ve bu halleri içlerinde yaşadıklarını söyler. Kaynağı şu ayettir:

Ve o kadar yerinden oynatılmaz sandığınız dağların, (o gün) bulutlar gibi geçip gittiğini görürsün: Her şeyi şaşmaz bir düzene bağlayan Allah'ın işidir bu! (Neml 27/ 88)

Tevâcüd, sûfilerin avamına; vecd, havasına; vücud da havas'ül havasına mahsustur. Burası şeyhlik makamıdır. (Eşrefoğlu 2016: 375)

Vücud ehline verilerinin zerresi bir dağa yüklense, dağ paramparça olacağını da ekler. *Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir. (Azhab 33/72)*

Vecdin hakikatini şöyle tarif eder; *Talip zikre devam ederek bu hali kalbine yerleştirir. Kalbinden ruhuna geçer; dil, gönül ve ruh birlikte zikreder. Böyle olduğunda gönül kuşu aşk yuvasına kavuşur; ten kafesinden ezeli yuvasına doğru kanat çırpar, ulaşır. (Eşrefoğlu 2016: 375)*

Eşrefoğlu, zikrullah ile dirilenlerin asıl hayata kavuşacağını Hz. Peygamber zamanından nakledilen bir olay vasıtasıyla açıklar: Sahabiden zikir ehli bir zat vefat eder. Onu yıkamak için Hz. Ömer dahil birçok kimse Hz. Peygamber'den izin istediye de onlara izin çıkmaz. Efendimiz, yine vefat eden kişi gibi zâkir olan Selman-ı Fârisî'ye izin verir. Yıkamadan önce de zâkir kişilerden değişik haller zuhur edebileceğini bu yüzden تنها bir yer de ve perde arkasında yıkaması gerektiğini söyler. Selman-ı Fârisî merhumu yıkarken, edep yerine geldiğinde ölen kişi onun elini alıp iter. Selman başını merhumun göğsüne dayar ve ağlamaya başlar. Dikkat edince merhumun Hakk ile birlikte olduğunu anlar ve *Vefat eden diriler gibi hareket eder mi?* diye sorar. Merhum da gözlerini açıp cevaplar;

Ey Selman! Allah ile olan ölüp gider mi? Ölüm, zikrullah ile dirilmiş olanların bedenleri için vardır. Ben ölmedim, şimdi yeni bir hayat buldum. İşini bitir ve uzaklaş.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şu hadisi buyurur: *Müminler ölmez; fâni ve geçici olan dünya evinden ve ebedî olan ahiret yurduna göçer. (Eşrefoğlu 2016: 485)*

Eşrefoğlu da zikrin maksadının tevhid olduğunu, tevhidin de islâmın özü olduğunu şu cümleyle özetler: *Tevhid olmayınca marifet, marifet olmayınca iman, iman olmayınca da İslam sarih olmaz. (Eşrefoğlu 2016: 478)*

Özetle, zikrin gayesinin Allah'a karşı muhabbeti arttırmak, O'nunla kurbiyet kurmak olduğu, en alt seviyede sadece dil ile zikreden bile cehennem ateşinden kurtulacağı, zikir vasıtasıyla Hakk ile kurbiyet hasıl ettikçe, zâkirin Hakk'ta önce fenâ bulacağı daha sonra da ebedî hayatla bekâ bulacağı ve böylece İslâmın da gayesi olan tevhid makamına ulaşılacağı anlatıldı.

2.1.4. Mürid-Mürşid İlişkisi

Mürşid sözlükte, *Rehber, delil, kılavuz, yol gösteren. Sırat-ı müstakimi gösteren, dalâletten önce hak yola ileten ve şeyh, veli, eren ve pir anlamlarında geçer.* (Uludağ 2012: 263)

İlâhi rehber olmadan tarikata giren imkânsız talep etmiştir. (El-Hakîm 2005: 602)

Mürid ise şöyle geçer: *Mürid, "istedi" anlamındaki "erade" fiilinin fail kipidir. Tasavvufta mürit bu ismi iki nedenden ötürü almıştır: Birincisi, mürit Hakk'ın bilgisine veya ilâhi mertebeye ulaşmak istemiştir. İkincisi ise mürit, iradesini teslim etmekle kendisinden uzaklaştırmış kimsedir. Bu nedenle mürit ism-i faildir. İradenin teslim edilmesi ise Allah'a vuslata nail olmaktır.* (El-Hakîm 2005: 602)

Eşrefoğlu, öncelikle mürşidin vazifesini anlatarak başlar: *Mürşidler talibe talep bağışlar. Bu mürşidlerin Allah'ı sevdirdiği manasına gelir.* (Eşrefoğlu 2016: 378)

Bu vazifenin önemini ise Hz. Peygamber'in şu hadisiyle belirtir: *Nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın en çok sevdiği kullar; Allah'ı kullara, kulları da Allah'a sevdiren ve yeryüzünde nasihat ederek gezen kimselerdir.* (Eşrefoğlu 2016: 378)

Eşrefoğlu, şeyhlerin makamlarının nübüvvet makamı olduğunu söyler: *Bu mertebe nübüvvete vekâlettir; Allah'ın kullarını Allah'a davet etme makamı...* (Eşrefoğlu 2016: 378)

Şeyhin vazifesi, müridlerini nefislerinden arındırma yolunda yapılması gereken göreve doğru yönlendirmek ve bu sırada da onlara Allah'ı sevdiren aralarında yakınlık kurmaktır. Şeyhler, *talibin gönül aynalarını parlatırlar; böylece ilahi nurlar bu aynaya akseder ve Cemal'in tevhîdi gerçekleşir. Gönül, hazretin aynası olur. Gönülünde Hak Teâlâ'nın bütün sıfatlarının açığa çıktığı kullar, gönülden Allah'ı talep eder.* (Eşrefoğlu 2016: 378)

Eşrefoğlu, gönül aynası temizlenen müridin bu aynada dünyayı da ahireti de bütün açıklığıyla gördüğünü ve böylece müridin, bâkî olanı sevip, geçici olanı terk ettiğini ve Hz. Peygamber'e

tüm gönlüyle bağlandığını da ekler. Şeyhlik makamında bulunmak, varlığı Hak'ın varlığında erittiği için, Hak onları irşada vesile kılarak halka geri döndürür. Eşrefoğlu bunu şöyle açıklar:

Şeyhler, Allah'ın yeryüzündeki askerleridir. Cenâb-ı Hak onlar vasıtasıyla hakiki müridleri rşâd eder. Resûl-i Ekrem'in naklettiği bir hadîs-i kudsîde şöyle buyrulur: Kullarım benimle meşgul olmaya başlayınca onların himmet, maksat, fikir ve lezzetlerini zikrim üzerinde sabit kılarım. Kulumun bana âşık olması gibi ben de ona âşık olurum. Kulumla ramdaki bütün perdeleri kaldırırım; insanlar yanılabilir onlar yanılmaz. Onların sözleri, nebilerin sözleri gibidir. Onlar benim has kullarımdır. Ben yerdekilere ne zaman azap etmek istesem onlar sebebiyle bundan vazgeçerim. (...)
Kulun Allah'a âşık olması şöyledir: Hak Teâlâ, kulunu haddinden fazla sevmekle kendinden geçirir. (Eşrefoğlu 2016: 379)

Talebelerini irşad vazifesiyle nübüvvet makamında olan şeyhlerin müridlerine karşı vazifesi Allah ile aralarındaki bağlantıyı kurmaktır. Bu noktada, bağlantı bir kere kurulduğunda, kul Allah'a âşık olduğu gibi, Allah'ın da kula âşık olmasıyla devam eder ve kul Allah'ın has kulları arasında yer alır. Hz. Peygamber de bu uyarıcıya inanılması için şöyle buyurur: *İnsanlar uykudadır. Elbette onlara bir uyarıcı gerekir. (Eşrefoğlu 2016: 380)*

Mürşidin bu durumdan bir kârı yoktur. Sadece Allah'ın onların görevlendirmesiyle, manâ tâlibi olanlara yol göstermektedirler:

De ki: Size bir tek öğüdüm var: ister başkalarıyla birlikte iken ister yalnız, Allah'ın huzurunda (bulduğunuzun bilincinde) olun ve sonra kendi kendinize, (bu elçi olarak görevlendirilen) arkadaşınızda bir delilik olmadığını düşünün. O, yaşayacağınız şiddetli azaba karşı sizi uyarmaktan başka bir şey yapmıyor. (Sebe 34/ 46)

Hadiste şöyle buyrulur: *Ahabım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayete erersiniz.* Eşrefoğlu, bu hadisin açıklamasında, Şeyhlerin hepsinin Hz. Ali'ye, ondan Resulullah'a, ondan Cebrail'e, ondan da Rabbü'l-Âlemîn'e ulaştığını söylemektedir. (Eşrefoğlu 2016: 380)

Görülüyor ki bütün şeyhlerin bağlı olduğu kaynak Hz. Muhammed'dir (s.a.v); ve bu her şeyhin bağlı olduğu şeyhiyle silsile halinde önce Hz. Peygamber'e, oradan da Allah'a ulaşmaktadır.

Ümmetimin âlimleri İsrâiloğulları'nın peygamberleri gibidir. (Eşrefoğlu 2016: 380) hadîs-i şerifinden şeyhlerin makamlarının yücelikleri açıkça anlaşılabilir. (Eşrefoğlu 2016: 380)

Eşrefoğlu, *Şeyhlere uyulmazsa, şeytanlara uyulur* sözünü önemle belirtir ve talibin şeytanın yoluna uymaması için yolu bilen bir kılavuz gerektiğini vurgular.

Bu sözü de Bayazid-i Bistâmî'nin şu cümlesiyle destekler: *Üstadı olmayana şeytan üstad olur.* (Eşrefoğlu 2016: 381)

Allah ve Resulünün sözleriyle edeplenmek için şeyhin edebiyatıyla edeplenmenin temel unsurdur. Hz. Peygamber bile yaratılmışların göz bebeği olmasına rağmen, Allah'ın ona bir mürşid göndermiştir. Eşrefoğlu bunu şöyle anlatır:

Resulullah iki cihânın iftiharî, kâinatın serveri, yaratılmışların efendisi, kıyamet gününün şefaathâsi iken, Hak Teâlâ onu kendisi için yaratmış olmasına, ilimlerin evvel ve ahirini ona vermesine, 'Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım' buyurmasına rağmen Cebrail'i kendisine mürşid ve kılavuz kılar. (Eşrefoğlu 2016: 381)

Kur'an'da ise, mürşidin gerekliliğine dair âyetler Kehf suresinde geçmektedir (Kehf 18/ 60-82). Bu surenin bir bölümünde Hz. Musa'nın bir peygamber olmasına rağmen kendinden daha aşağı makamda olan Hızır'a teslim olmasına değinilir. Eşrefoğlu bu noktada sadece Hz. Musa'nın değil, Hz. Âdem'den bugüne kadar gelen bütün peygamberler ve evliyanın hepsinin bir kılavuzu olduğunu da belirtir.

Eşrefoğlu, müridin ancak mürşidi vasıtasıyla bütün varlığından sıyrılıp, onu daha önce hiç varmadığı yerlere götürmesinden şöyle bahseder:

*Öyle zaman olur ki mürşid talibi akıl, can, nefis ve gönülden kopartır, onu cansız, akılsız, gönülsüz ve nefissiz halde götürür. Zira bu yolda öyle yerler vardır ki can, gönül, nefis, hiçbir şey oraya sığmaz. Bir beyitte şöyle ifade ettiğim gibi;
Ko bu yoldaşlarını yalnız ol
Sen dahi sığmazsın anda sensiz ol* (Eşrefoğlu 2016: 384)

Talibin yolu mekânsızlık âlemine düştüğünde talip, yol ve mekân görmediğinde kendisini de göremeyebilir. Bu sebeple bu yolun tehlikelerini görerek bu yoldan geçmiş ve gitmek isteyenlere rehberlik yapma üzere gelmiş bir mürşid gerekmektedir. Mürşidin Hakk'tan alarak müridine aktığı aşk ve cezbe ile sâlik bu yolda mesafeler kateder.

Evet, aşk mekânsızdır; Hak'tan gelen cezbe de... İlâhî yardımın işareti yoktur, bî-nişandır. Akıl ve nefis bu hallere tasarruf edemez zira akıl, nefis ve ruhun tasarrufu beşeriyet âlemine dönüktür. Aşkın tasarrufu ise beşeriyet âleminin ötesine geçer. (Eşrefoğlu 2016: 384)

Eşrefoğlu Rûmî, mürşidin gerekliliğini vurgularken, kendisinin de örnek olması açısından, yolculuğunda karşılaştığı şeyhleri ve sonra asıl şeyhi olan Abdülkadir Geylânî'yi bulmasını şöyle anlatır:

On yedi şeyhe yetiştim, her birine hizmet ettim. Bunlardan dördü kâmeldi; şeyhliğe layık ve yolları paktı. Diğerlerinin yolları bulanıktı, kendileri daha yolun başındaydılar. Bunlar hep yolda bıraktı. Bir şeyhten diğerine geçtim; birinin yanında biraz durunca, beni ileriye taşıyıp taşıyamayacağını anlıyordum. Sonunda şeyhlerin sultanı Şeyh Muhyiddin Abdülkadir Geylânî'nin oğlunun torununun torununa, Şeyh Hüseyin'e bağlandım. Onun yanında sülûkümü tamamlayıp maksadıma erdim. (Eşrefoğlu 2016: 386)

Açıkça görüldüğü üzere, seyr ü sülûk yolunda mürşid olmadan ilerlemek mümkün değildir. Seyr ü sülûk yolunda ilerleyen sâlik, manevî silsile ile kendi şeyhinden başlayarak, Allah'a varana kadar yoluna devam eder. Allah'ta fenâ bulduktan sonra bu yolda ilerlemeye talip olan sâlikleri irşad için bekâ hali üzere geri döner. Vazifesi, müridinin kalp aynasındaki kirlerin temizlenmesine ve onu Hakk'a lâıyk hale getirmeye vesile olmaktır.

2.1.4.1. Şeyhin Sahtesini Gerçeğinden Ayırmak

Eşrefoğlu şeyhlik makamının şan, şöret ve mürid çokluğuyla olmadığını söyler ve buna örnek olarak da Nuh (as) 99 yıl yaşamış bir Peygamberken, davetine sadece 99 kişinin icabet etme örneğini verir. (Eşrefoğlu 2016: 386)

Eşrefoğlu, bir kişinin kerâmet göstermesinin o kişinin kemâlinin bir işareti olmadığını vurgular. Şeyhliğin de kendi içerisinde yarım ve tam erlik mertebesi olduğundan ve tam erlik makamına gelmeden şeyhlik yapılmayacağını altını çizer. Tam erlik makamı için de Hak Teâlâ'nın zat ve sıfatlarına ait ilimlere sahip olması gerektiğini belirtir.

Talip olup şeyhe bağlanmayı murad eden öyle bir şeyh seçmeli ki bu şeyh, mürşidiyle bu yolları yürümüş gidip gelmiş olmalıdır. Ayrıca önceden birçok müridi de götürmüş olması gerekir. (Eşrefoğlu 2016: 387)

Özetle, mürşidin keramet göstermesine ve mürşidlerinin çokluğu, şan/ şöretine aldanmadan, onun tam erlik makamında, söylediklerini hâl etmiş, daha önce o mâneviyat yolundan geçtiği için kılavuzluk etme özelliğine sahip olmasına bakılmalıdır.

2.1.4.2. Şeyhin Özellikleri

Eşrefoğlu, şeyhin tamamen mecâzî vücudundan fenâ bularak, hakiki varlıkla vücud bulması gerektiğini, talip ve müridlik makamlarını geçmiş, matlup ve muradlık makamlarına erişmiş, Hakk'a murad olmuş ve Hakk'ın ona mürid olmuş olması gerektiğini söyler. Hakk'tan alıp halka verdikleri için halka ve Hakk'a dönük iki yüzü olduklarını da belirtir. (Eşrefoğlu 2016: 387)

Onların kalpleri yerden ve gökten yüce olan bir gönül haline gelmiştir ki şöyle tarif edilir:

Böyle gönüller arş ve kürsiden geniştir, sonları yoktur. Hak Teâlâ bu gönülleri şöyle bildirir: Yer ve göklere sığmadım. Arş ve kürsîye sığmadım. Mümin kullarımın kalbine sığdım. (Eşrefoğlu 2016: 387)

Allah'ın, hadîs-i kudsî de belirttiği bu özelliklerle mürşid kulunu anlattığını görürüz: *Onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum.* (Eşrefoğlu 2016: 388)

Eşrefoğlu, bu makamdakilerin mutlaka ilim sahibi olması gerektiğinin; ilim sahibi olmadan sülûk edenlerin çoğu sapıklığa düşeceğinin önemle altını çizer. Örnek olarak da şu âyeti verir:

Senden önce de ancak kendilerine vahiy indirdiğimiz kişileri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız bilgi sahibi olanlara sorun. (Nahl 16 /43)

Hadîs-i şerifte de bu durumdan şöyle bahsedilir: *Âlemin yıkılması, dinin harap olması şu üç taife yüzündendir: Cahil âbidler, fasık âlimler ve zalim idareciler.* (Eşrefoğlu 2016: 388)

Eşrefoğlu ilmin, zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayrıldığını; zâhir ilimlerin âlimi olanların, okuyup çalışarak, gayretle ilim öğrendiklerini; bâtın ilimlerin âlimlerinin ise nefislerini temizleyerek, keşif yoluyla ilim sahibi olduklarını da aktarır. (Eşrefoğlu 2016: 388)

Şeyhlik makamına gelmiş kişinin hali ve vakti kendine uydurduğunu ama onun hale vakte, zaman ve mekâna uymadığını, mürşidi Abdülkadir Geylânî'nin müridleri üzerine olan tasarrufundan aktarır:

Müridim iyi olduğunda ben iyiyimdir. Rabbimin izzetinin hakkı için, şarkta bulunduğum halde, ellerim garptaki müridin başı üzerindedir. Onun bir ayıbını sezdiğimde doğrudan elimi uzatır, bu ayıbını örterim. Rabbimin izzeti hakkı için, kıyamet gününde müridlerimin hepsi geçinceye kadar cehennem kapısında duracağım. Hak Teâlâ, müridlerimden hiçbirini ateşe atmayacağına dair söz verdi. Bana intisab eden onu kabul eder ve ona

yönelirim. Hiçbir müridimin korkmaması için kabirde Münker ve Nekir meleklerini tutarım. (Eşrefoğlu 2016: 395)

Eşrefoğlu Rûmî ise mürşidin tasarrufu ile ilgili şöyle söyler:

Talep isterse denizlerin altından gelsin, durum değişmez. Zira uzaklık- yakınlık halka göredir, mürşid-i kâmil için uzak- yakın, doğu- batı avuç içi gibidir. Nerede olursa olsun, mürşid-i kâmil müridine tasarruf eder, onu daraltıp genişletebilir. Müridin halkası mürşidin elindedir. (Eşrefoğlu 2016: 396)

Eğer mürşid olduğunu söyleyen kişide bu özellikler yoksa, oturduğu postun ona haram olduğunu söyler. Böyle bir şeyh bulunduğu anda ona can-ı gönülden bağlanılmasını tavsiye eder ve böyle bir kişi tarafından kabul edilenin, Allah'ın yardımını da bulmuş olacağını ekler. (Eşrefoğlu 2016: 396)

Özetle, şeyhin öncelikle kendisinin seyr ü sülûk yolunu tamamlamış olması ve bu yolda birçok müridi de götürmüş olması gerekir. Mutlaka ilim sahibi olması ve zaman mekân üzerinde tasarrufu olması gerekir. Buradan maddenin mürşid üzerinde tasarrufu olmadığını, mürşidin madde üzerinde tasarrufu olduğu görülmektedir. Eğer şeyhte bu özellikler yoksa, o kişiyi tam manâda şeyh olarak değerlendirmek mümkün değildir.

2.1.4.3. Mürşide Teslimiyetin Şartları

Eşrefoğlu, mürşid-i kâmile tam teslimiyetin seyr ü sülûk yolunda ilerlemek isteyen bir mürid için zorunlu olduğunu belirtirken, bu şartları beş maddeye ayırır:

İlki, şeyh kabul edilip kendisine mürid olunan mürşide tertemiz bir itikatla bağlanmak... İkincisi, mürşidin huzurunda sahip olunan bütün mülklerden vazgeçmek. Üçüncüsü, sıdk ve hakikilik. Dördüncüsü, kendini şeyhe satılmış bir köleymiş gibi kabul edip ona teslim olmak. Beşincisi ise şeyhinin elinden tutup tevbe etmek. Bütün sevgililerden fazla şeyhin sevgili olması. (Eşrefoğlu 2016: 397)

Öncelikle müridin mürşidine karşı inancı, *Beni Allah'a bu şeyhten başkası ulaştıramaz, ancak bu ulaştırabilir* şeklinde olmalıdır. (Eşrefoğlu 2016: 400) Şeytanın mürşid-i kâmilin sûretine giremeyeceği için, böyle bir tam teslimiyet durumunda kişiye hiçbir şey yapamayacaktır.

Mürid, mürşide bağlılığını ifade ederken, onun bir silsile ile Hz. Peygamber'e ve oradan Allah'a bağlı olduğuna gönülden imân etmelidir:

Sana bağılıklarını bildirenler, Allah'a bağılıklarını göstermiş olurlar. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. O halde, kim ahdini bozarsa yalnızca kendi aleyhine bozmuş olur. Kim Allah'a karşı taahhüdüne uyarırsa Allah ona büyük bir ödül ihsan edecektir. (Fetih 48/ 10)

Resûlullahın rehberi Cebrâil, ashâbın rehberi Resûlullah, tabiînin rehberi ashab, tebeu't-tabîînin rehberi ise tabiîn olduğunu görmüyor musun? O günden bugüne bu yol silsile ile geldi. Üstadlık ve talebelik, şeyhlik ve müridlik böyle sürüp gider. Mürşidler sadık müridler arasından çıkar. (Eşrefoğlu 2016: 399)

Müride şeyhinden gelecek her hareket onun Hakk ile arasındaki hicapları kaldırarak, müridi Hakk'a yakınlaştırmak için bir vesiledir. Bunun için Eşrefoğlu, mürid için şeyhin, *Hak Teâlâ'nın açılmış bir kapısıdır* olduğunu söylemektedir. (Eşrefoğlu 2016: 398)

Şeyh müridi hakkında kendi arzusuyla tasarrufta bulunmaz; mürid, şeyhe Allah'ın bir emanetidir. Mürid böyle inanınca kendini mükemmel bir şekilde teslim eder. (Eşrefoğlu 2016: 399)

Eşrefoğlu, mürşide tam sadakat ve aşk ile bağlanıldığında, mürşidin gönlünden müridin gönlüne, bir mumun diğerini yakması gibi hal sirayet ettiğini söyler. Mürşidin bir eli Hakk'a diğer eli halka dönük olduğu için bu vericilik mürşidin varlığından hiçbir şey eksiltmez. Her an Hakk ile alış-veriş halindedir. Bu halden nasiplenmek için şeyhin huzurunda kemâl-i edeple bulunmak gerekmektedir. (Eşrefoğlu 2016: 399)

Mürşidin yanında deniz kenarında gelecek rızık bekleyen biri gibi oturmak gerekir. Zira şeyh bir deryadır; müridin beklentisi de deryadan paha biçilmez incilerin ortaya çıkması. (Eşrefoğlu 2016: 400)

Müridin canı pahasına dahi olsa yalan söylememesi; mürşidinin bilirliliğinden ve saygınlığından faydalanmaya kalkmaması ve halis bir niyetle gelmesi mürid olmanın diğer unsurları arasındadır. (Eşrefoğlu 2016: 400-401)

2.1.4.3.a. Tевbe

Tevbe sözlükte, Arapça, dönme, pişmanlık anlamlarını ifade eden bir kelime. Günahtan pişmanlık duyarak vazgeçmek anlamında geçer. (Cebecioğlu 2005: 273)

Tövbe tasavvufî makamların ve menzillerin ilkidir. Bu sebeple “bâbü’l-ebvâb” (ana kapı) diye adlandırılır. Tasavvufî hayata tövbe kapısından girilir; takvâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül ve rızâ gibi makamlarda tövbenin önemi artar ve bu durum sâlik son nefesini verinceye kadar devam eder. (Uludağ 2012: 41/ 284-285)

Eşrefoğlu, bütün taat ve ibadetlerden önce tevbe ile başlamanın önemini vurgular; aksi halde yapılan amellerin yüze çarpılacağını söyler: *Yapılan ibadet, taat, riyâzat, mücahede Allah’a arz olduğunda bunların yüze çarpılmasını istemiyorsan, önce tevbe etmen lazım. Tevbe edersen bunlar hem geri çevrilmez hem de kendilerinden fayda görürsün* (Eşrefoğlu 2016: 405)

Buna delil olarak şu ayetleri gösterir:

O tevbekârlar, ibadet edenler, hamd edenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rükûa varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah’ın sınırlarını gözetenerler; müjdele o müminleri! (Tevbe 9/ 112)

Allah kullarının tevbesini kabul ve dilediğinin günahlarını affeder. (Şura 42/ 25)

Tevbe etmenin asıl maksadı nefsin kötü özelliklerini iyiye döndürmektir. Bunun için de Eşrefoğlu, öncelikli olarak tevbeyi samimiyetle yapmayı, arkasından sâlih amellerle meşgul olunmasını, ondan sonra riyazet yapılmasını ve zikrullahı devam edilmesini önerir.

Ve gündüzün başında ve sonunda, bir de gecenin erken saatlerinde salâta devamlı ol; çünkü muhakkak ki iyi eylemler kötü eylemleri giderir; (Allah’ı) hatırında tutanlar için bir öğüt, bir hatırlatmadır bu. (Hud 11/ 114)

Eşrefoğlu tevbenin önemiyle ilgili şu benzetmeyi yapar: *İbadetlerin hepsi sedefe benzetilirse, tevbe, sedefin içindeki incidir. İçinde inci olmayan odalar dolusu sedefe sahip olan zarardadır.* (Eşrefoğlu 2016: 406)

İyi olan ameller için acele etmek gerektiği gibi, tevbeyi de geciktirmemek gerektiğine dâir hadîs-i şeriflerde ise şöyle buyrulur:

İleride tevbe edeceğim diyerek tevbeyi erteleyenler helak oldular.

Vakit çıkmadan önce namaz kılmakta acele ediniz. Ölüm gelmeden de tevbe etmekte.

Her günahından sonra tevbe eden günde 70 defa günah işlese de bu günahlar boynunda kalıcı değildir. (Eşrefoğlu 2016: 407)

Görülüyor ki tevbe etmekte acele etmek gerekmektedir; zîrâ ölümün ne zaman geleceği bilinmez.

Hadîs-i kudsîde şöyle aktarılır:

Hak Teâlâ şöyle buyurur: Ey Âdemoğlu! Tevbe ettiğinde tevbeni kabul ederim; gayret ettiğinde hidâyete erdiririm; dua ettiğinde icâbet ederim. Bir şey dilediğinde verir, şükrettiğinde nimetimi arttırır, tevekkül ettiğinde her işinde sana yeterli olur, işlerini bana bıraktığında seni korur ve sana yardım ederim. (Eşrefoğlu 2016: 408)

Eşrefoğlu, tevbenin ilk şartı olarak, mümkünse arkadaş çevresiyle yapılan sohbetlerin, mümkün değilse arkadaş çevresinin değişmesi olduğunu söyler. *Kişiyi sohbet arkadaşlarının kanı çeker. Kıyamet gününde bile insan sohbet arkadaşlarıyla olur, her yere onlarla gider. (Eşrefoğlu 2016: 409)*

Kişinin arkadaşının onun karakteri üzerinde etkisinin büyüklüğüne dâir hadîs-i şerifte şöyle buyrulur: *Kişi dostunun dini üzerinedir. O halde kiminle dost olduğunuza dikkat edin. (Eşrefoğlu 2016: 409)*

Eşrefoğlu ise şu yorumu aktarır: *Birini kendisiyle tanımaya çalışmayınız, onu arkadaşlarına bakarak öğrenin. Kişinin hali, arkadaşından belli olur. Zira arkadaş, arkadaşının yaptığını yapar. Arkadaş arkadaşın huyunu kaparken haberi bile olmaz. (Eşrefoğlu 2016: 409)*

Eşrefoğlu, tevbe ettikten sonra tevbesini bozanların da ümitsizliğe kapılmamaları için tekrar tekrar tevbe etmeleri ve Allah'ın bağışlayıcılığı, kerem ve lütuf sahibi olduğunu vurgular. Bununla ilgili birkaç örnek vermiştir:

Hz. Süleyman'ın, Asaf adındaki veziri bir gün günah işler. Bu günahı için tevbe eder, arkasından tekrar günaha düşer, yine tevbe eder. Yetmiş kez tevbesini bozar, yetmiş kez tekrar tevbe eder. En sonunda demirden bir halka yapıp boynuna takar. Boynunda bu halkayla Hz. Süleyman'ın yanına girip çıkar. Cebrâil bir gün Allah'tan Süleyman'a haber getirir ve şöyle der:

'Ey Süleyman! Hak Teâlâ sana selam söyleyip şöyle buyurur: Asaf kuluma, boynundaki demir halkayı çıkarmasını söylesin. Tevbeli kullarım için rahmetim boldur. Tevbe etsin, suçunu affedip günahını bağışlayayım.' (Eşrefoğlu 2016: 421)

Tevbeyle ilgili bir diğer örnek de Hz. Ali'dendir: Hz. Ali'nin yanına bir bedevî gelir, günah işlediğini söyler. Hz. Ali tevbe etmesini ister; bedevî de tevbe ettim ama tevbemi bozup tekrar yaptım der. Hz. Ali de tekrar tevbe etmesini ister. Adam ne zamana kadar tevbe etmesi gerektiğini sorar; o da *şeytan yenilinceye kadar* der. (Eşrefoğlu 2016: 421)

Kişinin işlemiş olduğunu amelin kötülüğünü fark ederek cân-ı gönülden tevbe etmesi sonucunda Allah'ın onu affedeceği, hatta kişinin kötü halini de iyiye çevireceği görülmektedir: *Ancak tevbe edip inanarak erdemli işler yapanın durumu başkadır; Allah böylelerin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.* (Furkan 25/ 70)

Tevbe ederken niyette halis olmak, yaptıklarının karşılığını ödemek ve Hz. Âdem gibi tevbe etmek gerektiğini söyler. Hz. Âdem gibi tevbeden maksadın ise, kabahatin kendi nefsinden bilmek, şeytan gibi kötü fiili sebebi olarak Allah'ı göstermemektir der. (Eşrefoğlu 2016: 422)

Size gelen her iyilik Allah'tandır; başınıza gelen her kötülük de kendinizden. Seni (Ey Muhammed) bütün insanlığa bir elçi olarak gönderdik. Hiç kimse (buna) Allah'ın şahitliği gibi şahitlik yapamaz. (Nisa 4/ 79)

Burada korku ile ümit arasında olmak gerekmektedir. Nasıl olsa tevbe ile affolunurum düşüncesiyle günah işlemek yanlıştır. Eşrefoğlu burada, *hayrın başı korku üzerine yaşamaktır; halinden emin olmamak, nihayetin azap olacağından korkmak. (...)* Kim korkuyorsa, bilsin ki *emniyettedir* der: (Eşrefoğlu 2016: 425)

Allah'a karşı sorumluluk bilinci duyanlar, kendilerini emniyet içinde bulacaklardır. (Duhan 44/ 51)

Kişinin tevbesinin sadece kendisini temizlemesinden bir basamak yukarda, edilen tevbe ile birlikte kişinin başkalarına örnek olması görülmektedir. Bununla ilgili Hz. Ömer; *Kişi öyle tevbe etmeli ki kendisinin bağışlanmasına sebep olduğu gibi başkalarının da kurtuluşuna vesile olsun;* Hz. Ali ise, *Sadece edeni kurtaran tevbeye tevbe mi denir? Tevbe o dur ki sahibiyile*

birlikte birçok kişiyi kurtarır. Tevbe eden kurtulduğu gibi, kendisiyle birlikte birçoğunun da kurtulmasını sağlasın demişlerdir. (Eşrefoğlu 2016: 428)

Tevbe etmenin kemâl noktası ise Hz. Peygamber'de görülmektedir. Geçmiş ve gelecek bütün günahları affolunmasına rağmen o günde yetmiş kez tevbe ve istiğfar eder: *Kalbime bazı şeyler gelir ve ben günde yetmiş kez, bazen de daha fazla tevbe istiğfarda bulunurum. Eşrefoğlu da bunu; Bir gün gelen feyiz bir sonraki gün gelene perde olduğundan, günde yetmiş kez ve daha fazla istiğfar ederdi* şeklinde açıklar. (Eşrefoğlu 2016: 431)

Özetle, ibadetlerin kabul olması ve seyr ü sülûk yolunda ileriye gidebilmek için tevbe etmenin şart olduğunu anlaşılmaktadır. Edilen tevbenin de bir daha o hatayı işlememek üzere yapılması, tevbenin hâlis olduğunu gösterir. Tevbenin üst seviyesinde ise kişinin ettiği tevbe ile kendinden başkalarına da örnek olması gösterilmektedir.

2.1.4.4. Müridin Teslimiyet Hali

Teslimiyet sözlükte, *Allah'ın emrine boyun eğme ve hoş gitmese de itirazda bulunmama. Başa gelen belâ sebebiyle zahiren ve bâtinin değişmeyip sebat gösterme* anlamında geçer. Teslim, sika ve tevekkül halinden daha mükemmel bir haldir; yakîn sahiplerinin halidir. (Uludağ 2012: 354)

Eşrefoğlu teslimiyeti, *müridin kendi şeyhine ısmarlayıp aradan çıkması; talibin kendi üzerindeki tasarrufunu şeyhine bırakması* olarak açıklar. (Rûmî 2016: 432) Ölü yıkayıcısının elindeki ölü gibi olmak gerekir. Ölü nasıl gassala suyun sıcaklığından veya soğukluğundan nasıl şikâyet etmezse, gassalın sertliğinden veya yavaşlığından şikâyet etmezse, müridin de öyle olması gerekmektedir:

Şeyh de murdarları tevbeyle yıkayıp temizler. Mürid şeyhe teslim olduğunda, şeyh müridi velâyet suyuyla yıkayıp üzerindeki ecnebilik cünupluğundan kurtarır. (Eşrefoğlu 2016: 433)

O halde, eğer benim peşimden geleceksen, yapacağım şeyler hakkında, ben sana bir açıklamada bulununcaya kadar, bana hiçbir şey sormayacaksın. (Kehf 18/ 70)

Kehf suresinde Hz. Musa ve Hızır kıssasında anlatıldığı gibi müridin çok soru sorması, onu müridliğinden düşürmektedir.

Eşrefoğlu'na göre buradaki teslimiyetin, İsmail (as)'ın babası İbrahim Peygambere teslimiyeti gibi olması gerekmektedir:

Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, 'Yavrucuğum' dedi, 'Rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım sen bu işe ne diyeceksin?' Dedi ki: 'Babacığım! Sana buyrulmuş yapı; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın.' (Sâffât 37/ 10)

Görülüyor ki şeyhe tam bir gönül teslimiyetiyle, sorgusuz sualsiz teslim olmak gerekmektedir. Böylece Allah, müridin eliyle müridin gönlünü mâsivadan temizler ve sâlik Allah'a lâayk hale gelir.

2.1.4.5. Müridin Tecrid Hali

Tecrid, kulun zahirinin mal ve menfaatten, batınının da karşılık bekleme düşüncesinden arınmasıdır. Bu ise, kulun dünya nimetlerinden yararlanmaması, onu terk ettiği için de dünyevi veya uhrevi herhangi bir karşılık beklememesi demektir. O, bunları sadece Allah'a karşı yapması gereken bir hak olduğu için yapar, bunun haricinde sebebe dayandırmaz. Elde edeceği makamları ve nail olacağı halleri düşünmez. Yani, bir halle yetinip onunla sükûn bulmaz .... (MTT 2006: 1032/ Ta'arruf, 81)

Eşrefoğlu da tecridin, müridin sahip olduklarından feragat edip, bunları şeyhine teslim etmesi ve bunları şeyhinin tasarrufuna bırakmasını tecrid hali olarak anlatır. Eşrefoğlu 2016: 441)

Mal ve çocuklarınızın sizin için birer imtihan olduğunu ve büyük mükâfatın Allah katında bulunduğunu bilin. (Enfal 8/ 28)

Eşrefoğlu, tecridi zâhiri ve bâtinî olarak iki şekilde değerlendirir. Dünya ve dünyaya ait arzuların vazgeçmeyi zâhirî, âhiret ve âhiretle ilgili beklentilere girmemeyi ise bâtinî tecrid olarak yorumlar. Fâni olan dünya malını bâkî olan Hak yoluna vermenin ise alış-verişin en güzel hali olduğunu söyler. (Eşrefoğlu 2016: 445)

Görülüyor ki, sâlik müridinin yanına geldiğinde, Hakk'a kavuşabilmek için, hem dünyaya ait hem de ahirete ait isteklerini terk etmelidir.

2.1.4.6. Müridliğin Nasıl Olması Gerektiği

Müridin ölü yıkayıcısının elindeki ölü gibi tam teslimiyetle ve sahip olduklarını müridinin eline vererek gelmesine değinildi. Bu bölümde de müridin halinin nasıl olması gerektiğine değinilmektedir.

Müridlik denen hal, mürşid-i kâminden nasip almak adına müridin yaşadığı cezbedir. (Rûmî 2016: 449)

Müridliğin beş şartı; temiz niyet, doğruluk, tevbe, teslimiyet ve dünyadan uzaklaşma. (Eşrefoğlu 2016: 451)

Eşrefoğlu, müridin her an edep üzere olmasını önemle ele almaktadır. Edepsizliğin teslimiyeti bozacağını, teslimiyetin bozulmasının da müridliği bitireceğini söyler. Mesnevi'den alıntıyla şunu bölümü aktarır:

Allah'ın bize edep bağışlamasını isteyelim. Zira edebi ve terbiyesi eksik olan O'nun lütuflarına layık değildir. (...) Teslimiyet ve edep müridliğin merdivenidir. Edepsizlik eden bu merdivenden düşer. Bu merdivenden düşen de cehenneme kadar gider. (Eşrefoğlu 2016: 451)

Görülüyor ki mürid, mürşide olan teslimiyeti ve edebi ölçüsünde bu yolda ilerlemeye lâayık olmaktadır.

Müride gerekli olan bir edep daha var ki onu da Eşrefoğlu, müridin kendisi için şeyhten daha yüksek bir makam istememesi ve şeyhin makamının zahiren ve bâtimen yüksek olmasını istememesidir der. Her vakit ve her makamın bir edebi olduğunu, edeple bağlananın, erenlerin makamına ulaşacağını da ekler:

Siz ey imâna ermiş olanlar! Sesinizi Peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin, birbirinizle konuştuğunuz gibi onunla konuşmayın, yoksa bütün işleriniz, siz farkında olmadan boşa gitmiş olur. (Hucurat 49/ 2) Resulullah'ın huzurunda konuşurken sesini yükseltmek, Hz. Peygamber'i hafife almak olur. Bu durum küfre yol açar, küfür de amelleri mahveder. (Eşrefoğlu 2016: 453)

Kehf sûresinde mürid-mürşid ilişkisinde bahsedildiği gibi nasıl ki Hz. Mûsâ'nın Hızır'a çok soru sormayıp olayların hikmetini beklemesi gerekiyorsa, Hz. Peygamber de ona çokça soru sorulmamasının daha uygun olduğunu şu sözleriyle vurgulamıştır: *Sizden (yanınızdan)*

ayrıldığında siz de beni bırakın (soru sormayın). Size ne söylersem alıp onu kabul edin. Zira sizden önceki ümmetler, peygamberlerine çokça soru sormaları ve kendilerine muhalefet etmeleri sebebiyle helâk oldular. (Eşrefoğlu 2016: 456)

Mürşidler nefislerinden fenâ bulmuşlardır; onlar nefislerinden konuşmazlar, onlardan konuşan Hakk'tır. Dolayısıyla, müridin şeyhinin sözünü dinlemesi onu yüce mertebelere çıkarır.

Edepsizlik, mahrumiyetin sebebidir. Meşayihden korkup utanmak, meşayihinzâhir ve bâtın vechinde buna dikkat etmek ise kendilerinden nasiplenmeye vesile olur. Şeyhin yanında nasıl olunuyorsa uzağında da öyle olunmalı. (Eşrefoğlu 2016: 457)

Dost yolunda edepsiz, korkusuz olan kişi, başkalarının da yolunu vurmuş olur. Böyle kişi mert değil nâmerttir. Edepten dolayı bu gökler nûra gark olmuştur. Yine edepten dolayı melekler masum ve tertemiz olmuşlardır. (Mevlânâ I/ 90-91)

Görülüyor ki gerek şeyhin yakınında gerekse uzağında her an kemâli edeple davranmak gerekmektedir. Ufak bir edepsizlik, bu yolda ilerlemek için gösterilen bütün çabanın boşuna gitmesine sebebiyet verebilir. Mürşidin ruhâniyetinin hep müridiyle olduğunun; müridini hiç zor durumda bırakmadığının, müridin de tam manâsıyla şeyhine rapt olduğunda sıkıntıya düşmeyeceği, Eşrefoğlu'nun şu sözlerle bir kere daha anlaşılmaktadır:

Mısır, Şam, Arabistan, İran veya Türk topraklarının değişik yerlerinde müridlerimiz bulunur. Belki zâhiren sünnetlerimizi görmüş değiller, ancak bize teveccüh ederek birçok işlerini halletmişler. Şeyh Abdülkadir Geylânî hazretlerinin manasının sırrı hürmetine, nerede bulunurlarsa bulunsunlar kendilerine yetişilir. Kıyamete kadar da bu böyle olacaktır. Talip özellikle bu kitapla amel ederse şüphesiz irşâdolur. Hakiki mürşid-i kâmil, müridini ebediyyen kimseye muhtaç bırakmaz. Zira mürşidler ölmez. Dünyadan ahirete geçer ama taliplerini arındırıp yıkamaya devam ederler. Ölüm zikir ehlinin sadece vücudlarına ilişir; onlar için ölümden hayat (dirilik) vardır. (Eşrefoğlu 2016: 484)

Mürşidler bu dünyadan göçseler bile, manâları diridir; yaşamaya ve irşâda devam ederler. Onun için her an müridin edebini koruması, şeyhiyle olduğunu bilmesi ona her an Allah'la olduğunu bilmenin kapısını açacaktır.

2.1.4.6.a. Güzel Ahlâk

Ahlak sözlükte, *Huylar, beşerî davranışlar* anlamında geçmektedir. Tasavvufî olarak ise, *Huluk, nefsin bir melekesi olup o sayede fiiller, düşünüp taşınmaya ihtiyaç göstermeden kolaylıkla meydana gelir.* Şeklinde açıklanmaktadır. (Uludağ 2012: 30)

Huluk-i hasenin (güzel ahlakını alameti, Allah için eziyete tahammül etmek, öfkeyi yenmek, ehl-i Hak'a Hak konusunda çokça muvâfakat etmek ve hatadan sakınmaktır... Sû-i hulukun (kötü ahlakın) alameti, (ilahi emirlere ve kadere) muhalefetin çokluğu ve tahammülün azlığıdır ... (MTT 2006: 69-70/ Âdâbı, 147)

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *Kıyamet günü mizana konulacak ilk şey güzel ahlâktır.*

Eşrefoğlu, bu hadisi, ahlâkı güzel birinin kabre konulma aşamasını açıklar. Münker nekir gelip o kişi dirilip oturduğunda karşısında güzel yüzlü ve kokulu varlıklar göreceğini ve bu varlıkların, o kişinin güzel ahlâk ve huyları olduğunu söyler. Kabirdeki kişiye şöyle diyeceklerdir: *'Yaşarken bize sahip oldun, şimdi kabirde korkmaman ve yalnız kalmaman için biz sana yoldaş olmaya geldik. Kıyamete kadar senden ayrılmayacağız.'* (Eşrefoğlu 2016: 465)

Eşrefoğlu güzel ahlâkın ilk basamağının mazlumiyet olduğunu; daha sonra da kimsenin sırrını araştırmamanın, görülen ayıbı örtmenin hem Allah'a karşı hem de halka karşı hayanın, sözünde durmanın, boş konuşmamanın, doğru konuşmanın, güzel sözle ve alçak sesle konuşmanın güzel ahlâkın diğer vasıfları olduğunu söyler. Her konuda haramdan kaçınmayı da güzel ahlâk konusunda dikkatli olunması gereken unsurlar arasında sayar. Başlıca, *Yiyip içmede, giyinmede, durup kalkmada, sözünde özünde bütün hareketlerde haram ve şüpheli olandan sakınmak, namusunu korumak...vb.* (Eşrefoğlu 2016: 465) olarak örnekler.

Güzel ahlâkın gerekliliğini, sadece şerîata uymak ve haram olandan sakınmak değil, müridin her anında ve her davranışında bir yaşam tarzı olarak, hal haline geçmesi gerektiğini gözlemliyoruz.

İhtiyacı olanı bulunca yardım etmek, yetimlerin başını okşayıp karınlarını doyurmak, garip ve fakirlere selam verip hatırlarını sormak... Sofranı herkes açmak... 'Aç kalacaksam kalayım, yeter ki başkası aç kalmasın' diyebilmek... (Eşrefoğlu 2016: 465)

Kul, kalbiyle güzel bir ahlâka ulaştığı zaman, gayretiyle onun zıddı olan kötü ve düşük ahlâkı kalbinden siler atar. Onun bu çabasına karşılık olarak yüce Allah, kendisine güzel ahlâk bahşeder. (Kuşeyrî 2014: 200)

Eşrefoğlu, bütün bunların yanında her zaman abdestli bulunmaya gayret göstermenin önemini vurgularken, özellikle de abdestli olmadan Kur'an-ı Kerim'i tutmanın, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin ve Allah dostlarının huzuruna çıkmanın da edepsizlik sayıldığını ekler. Bunun açıklamasını şöyle yapar:

*Zâhirî Kâbe'ye Kâbe-i Halilî, gönül Kâbe'sine ise Kâbe-i Celâlî denir. Zahirî Kâbe'yi ziyaret edenin bedeni ateşten kurtulur; bâtnî Kâbe'yi ziyaret edenin ise hem bedeni hem de canı ateşten kurtulur. Nitekim Mevlânâ'dan Celâleddin Rûmî şöyle der:
Siz ey hacca giden insanlar neredesiniz nerede
Sizin sevgiliniz buradadır, geliniz hep birlikte geliniz (Eşrefoğlu 2016: 469)*

Görülüyor ki güzel ahlâk müridin her an her halinde olmalıdır. Mürşidin yanındayken onu Kâbe makamı bilip, o makama lâyık bir hürmetle, hizmetle ve edeple yanında bulunmak gerekirken; yaratılmışı da Hakk'ın bir yüzü bilip, Hakk'a hizmet ediyorsa saygıyla ve içtenlikle hizmette bulunmak; tek başına kalındığında ise Allah'ın her an kendisiyle olduğunu bilip, o edeple hareket etmek gerekir. Âriflerce edebin bir tarifi de her bakılan yerde Allah'ın görülmesidir. Burada da anlatılan, bu hal üzere olup her an ve her halde Allah'a yaraşır bir edeple bulunmaktır.

2.1.4.6.b. Halvet

Arapça, yalnız kalıp, تنها bir köşeye çekilmek demektir. Tasavvufta ise, zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere, şeyhin müridini, karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belirli bir süre için koyması. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, kurtarmak da halvet olarak değerlendirilir. (Cebecioğlu 2005: 103)

Halvet, uzlet bütün bunlar ilişkileri keserek kalbi hazırlamak için yapılır.

Seçkin kullarına halvet yapmayı ilham eden Allah'a hamd olsun! Allah bu halvetleri pek çok açıdan ve cihetlerden birliğinin örneği olarak ortaya koymuştur. (El-Hakîm 2005: 594)

Halvet bahsinde öncelikle Eşrefoğlu, müridin halvete girmeden önce kesinlikle mürşidinden izin alması gerektiğini ve daha sonra da halvetin bütün gereklerine son derece hassas bir edep içerisinde dikkat etmesinin gerekliliğini vurgular. Daha sonra mürşidin, çilehaneyi kabir, kendisini de ölü kabul etmesi gerektiğini, hem dilini hem de gönlünü susturması gerektiğini ve edeple, Allah'ın onunla olduğunu bilerek, sadece *La ilahe illallah* zikriyle meşgul olması

gerektiğini söyler. Allah'ın, *Ben zikredenlerle beraberim* buyurduğunu hatırlatarak, yalnız hissetmemesi gerektiğini vurgular. (Eşrefoğlu 2016: 481)

Eşrefoğlu, halvette zikir halinde olan müridin, her an diliyle ve gönlüyle mürşidiyle olması vesilesiyle, şeyhe açılan sırların müridin gönlüne de sirayet edeceğini kendinden de örnekle şöyle aktarır:

Müridliğimde, gönlümü şeyhimin gönlüne çevirdiğimde, şeyhimin sûretine yöneldiğimde, onun gönlüne gelen feyizler kalbime de gelirdi. Şeyhimin kalbine sirayet eden kalbimde de görünürdü. Bir ayna karşısındaymışım gibi olurdu; şeyhimde kendimi görürdüm. (Eşrefoğlu 2016: 481)

Eşrefoğlu, halvetin bidat olduğunu düşünenler için aksini göstererek şekilde İbrahim Peygamber üzerinden örnek verir:

İbrahim Peygamber zamanında kafirler Kâbe'nin içini putlarla doldururlar ve Mekke'de hakimiyet kurarlar. Hz. İbrahim'in çaresiz kaldığı bu durumda Allah, Peygamberine Cebrâil'i gönderir ve ona zikri telkin eder.

Ey Halilullah! Hak Teâlâ sana 'Lâ ilâhe illallah' zikrini telkin etmem için gönderdi.

Hz. İbrahim'e bu zikir üç kez telkin edilir. Cebrâil şöyle devam eder:

Hak Teâlâ ayrıca şöyle buyurdu: 'Kendisine تنها bir yer ve çilehane hazırlasın. Bu yer çok karanlık olsun. Kırk gün burada, halvette kalmaya niyetlensin. Lâ ilâhe illallah zikriyle meşgul olsun.'

İbrahim Peygamber söylenilenleri yapar. Halvetin son on gününde, zikir onun bütün vücuduna yayılır, nuru dışarıya vurur. Vücudundan birçok elin çıktığını ve bu ellerin Mekke'ye kadar uzanıp, şehirdeki putları kırdığını ve şehrin dışına attığını görür. (Eşrefoğlu 2016: 487-488)

Eşrefoğlu da Kâbe gibi olan gönlün putlardan kurtulması ve gönülden kudret ellerinin çıkıp sâlikin gönlünü temizlemesi için '*Lâ ilâhe illallah*' zikrine devam etmesini tavsiye eder. (Eşrefoğlu 2016: 488)

Hz. Peygamber de kendi halvetiyle ilgili şöyle buyurmuştur: *Bana Peygamberlik verilmeden önce Hira'daki mağarada bir ay kadar kaldım. Mücavir idim, civanlığımı (erginliğim) tamama erdirdim.* (Eşrefoğlu 2016: 490)

2.1.4.7. Fenâ

Halvete giren müridin nefsinden temizlenmek için yaptığı riyazatlardan sonra varlığından sıyrılıp fena bulması amaçlanır. Bu sebeple bu bölümde son olarak fenâ konusuna değinmiştir.

Arapça, fânî olmak, yok olmak mânâsına gelir. Nesnelere, sufînin gözünden silinmesine fena denir. (Cebecioğlu 2005: 82)

Fena, kuldun hiçbir şeyde nasibi kalmayacak şekilde hazların yok olması ve kendisinde fani olduğu şeyle meşgul olmasından dolayı tüm şeyler yok olduğundan temyiz (eşyayı ayırd etme durumunun) ortadan kalkmasıdır. (MTT 2006: 244/ Luma, 417)

Eşrefoğlu Rûmî ise halvete giren müridin varlığından soyunma aşamalarını şöyle anlatmıştır:

Çilehaneye girip halvette oturan sadık ve doğru talibe, bir süre sonra tecelli-i cemal ve tecelli-i celal nasip olur. Kendi mecazi vücudunda bütünüyle fani olur, hakiki bir vücut ile var olur. Hak Teâlâ zâkir kuluna celal sıfatıyla tecelli eder. Bu tecelliyle zâkirin benlik perdesi kalkar, kendisinde Hak Teâlâ'nın cemal sıfatının tecellisi belirir. Bu, zâkirin fani olmuş vücudunu baki eyler. Bu aşamadan sonra nitelik ve nicelik kalmaz. Nitekim kimi ârifler, 'Celal sıfatı gidince Cemal sıfatı gelir. Bundan böyle göz yoktur, gözde olan vardır' derler. (Eşrefoğlu 2016: 495)

Allah, celâl sıfatıyla benliğini ortadan kaldırdığı kulunu, cemâl sıfatıyla bâkî kılıyor. Eşrefoğlu, bu aşamadan sonrasının bilgilerinin habersizlere anlatılmayacağını, söylene de faydası olmayıp, zararı bile olabileceğini söyler:

Görülmesi gereken bir şeyi söylemekle, kimse kimseye bir şey anlatmış olmaz. Bilmek için yaşamak, tatmak gerekir. (...) Bu son makam gibi görünür ama hakîkatten başlangıçtır. Bunu başlangıç olarak göreni hidayete, son makam olarak bileni ise delâlete götürür. (Eşrefoğlu 2016: 496)

Eşrefoğlu sülûkun bundan sonraki seyrinin adı *seyr-i maallah olduğunun* ama bunun söze gelemeyeceğini söyleyerek damla ve deniz örneğini verir. Bir damla su denize bırakıldığında ortada nasıl damla kalmazsa, mürid de öyle Hak'ta fânî olmalı, geriye sadece deniz kalmalıdır. (Eşrefoğlu 2016: 496)

Özetle bakacak olursak, bir kişinin seyr ü sülûk yoluna girme sebebinin, nefisini terbiyeye alıp, gönlünü güzelleştirerek, geçici olan dünyevî varlığından sıyrılıp, Hakk'ın varlığında fenâ bulmak olduğu görülmektedir. Bu insanın yaratılış sebebinin manâsına uygun olarak Allah'a her türlü kirden arınmış bir nefisle lââyık olmasıdır. Bu bölümde, öncelikli olarak seyr ü sülûk kavramının ne olduğuna değinildi. Daha sonra, sâlikin nefisini tanıması için nefis mertebeleri tek tek anlatıldı, bu mertebelerde yükselmek için sâlikin yapması gereken riyâzatlar öncelikli olarak *Nefs Tezkiyesi* başlığı altında, nefsin en büyük başı olan dünya sevgisinden sıyrılmak için yapılması gerekenler, mal hırsının terki, cömert olmak, Allah'tan korkmak, tûl-i emel sahibi olmayı terk etmek ve belâ, hastalık ve gazaba karşı sabırlı olma kousunda alt başlıklarla incelendi. İkinci alt başlık olan kalp tasfiyesinde ise açlığın, az konuşmanın, az uyumanın, halktan uzaklaşmanın, ihlâs sahibi olmanın, her dâim şükretmenin ve Allah'ı zikretmenin önemine vurgu yapıldı. Bütün bu kavramların sâlikin hayatında yerli yerince oturabilmesi için bir mürşidin lüzumuna, mürşidle olan ilişkiye, bu ilişkideki teslimiyete ve bu ilişkideki güzel ahlâk ile müridlik adâbına ve halvetin de yardımıyla fenâ bulmanın nasıl olacağına değinildi. Bu bölümün sonunda varılan sonuçta, seyr ü sülûk yoluna giren sâlikin, nefis terbiyesi için anlatılan bütün aşamalara harfiyen uyduğunda maddî varlığından fenâ bularak Hakk ile vuslata erişebileceği ve böylece yaratılış gayesine ulaşabileceği gözlemlendi.

3. BÖLÜM

EŞREFOĞLU RÛMÎ DÎVÂN'INDA SEYR Ü SÛLÛKA DÂİR KAVRAMLAR

3.1. İbadete ve Ahlâka Dâir Kavramlar

3.1.1. Vera'

El çekmek, uzak durmak demektir. Haram ve yasak olan şeylere düşmemek için, şüphelilerden sakınmaktır. Bir başka ifadeyle, ağızdan kalbe giren ve çıkanın, Allah ve Resûlünün sevdiği şeyler olmasına dikkat etmektir. (Yılmaz 2016: 157)

Eşrefoğlu Rûmî, dünyadan el çekmek üzerinde önemle durmuştur. Nefsi yedi başlı bir ejderhaya benzetir. Bu ejderhanın da en büyük başının dünya sevgisi olduğu söyler. Bu sevgiden maddi- mânevî sâlikin gönlünü döndürmek için formüller sunmaktadır. Eşrefoğlu'nun seyr ü sülûk anlayışında, "Nefis Tezkiyesi" başlığı altında ayrıntılı bir şekilde bu konu üzerinde durulmuştur.

Yimek içmek ü ni' metler düni gün dünyâ komaklar

Bu düzmekler bu bozmaklar katı mihnetdür cânın

Bu dünyâ dâmına düşme varup şeytâna baş koşma

Bâhil nâ-kes yolından çık yürüd sen hayrun ihsânun

Bu mâl u mülk hânüman senün nendür eyâ miskin

Göre ne kaldı malına vü mülkine Süleymânun (58/3-4-5)³

Konuz bu dünyâ hâlini terk idün kîl ü kâfîni

Varun erenler yolını bir yire cem' olı görün (59/2)

³ Tez çalışmasında Eşrefoğlu Rûmî'den şiir iktibasları Mustafa Güneş'in hazırladığı yayından alınmış (*İznikli Eşrefoğlu Rûmî'nin Hayatı-Eserleri ve Dîvânı*, 2006); bu alıntıların yeri (şiir numarası / beyit veya dörtlük numarası) şeklinde belirtilmiştir.

3.1.2. Tevbe

Günahdan rücû edip Hakk'a yönelmektir. Genellikle tasavvûfî makamların ilki sayılır. Peygamberimiz (s.a.v) "tevbe"yi nedâmet olarak tanımlamıştır. Kabahattan kabahat olduğu için pişmanlık duyup vazgeçmek tevbedir. Bir başka ifadeyle tevbe: "Mü'minin kötü huylardan, İslâm'ın ruhuna zıd davranışlarından sıyrılması, samimiyetle güzel huylara rücû etmesidir." (Yılmaz 2016: 159)

Eşrefoğlu Rûmî'nin dîvânında tevbeyi öncelikle kendi adına yaptığını görmekteyiz. Sonrasında ise nefine uyan kişinin erteleme yapmadan, hemen tevbe etmesini önerir ve tevbe etmenin gayret etmek olduğunu anlatır:

Eşrefoglu Rûmî sen nefsüne vir tevbeyi
Nefsün eyle müsülman tevbeye gel tevbeye (105/8)

Dilümün gıybetine nefsumün lezzetine
Her a'zam zilletine estagfiru'llâh tevbe (106/3)

Gele bir tevbeye gel gayret demidür gayret it
Gayrı terk it kim sana ol ola gîr ü dest-gîr (20/11)

İy hevâsına tapan tevbeye gel tevbeye
Hakka tap Hakdan utan tevbeye gel tevbeye (104/1)

Tevbe suyunda arın dimegil bugün yarın
Göresin Hak dîdârın tevbeye gel tevbeye (104/11)

3.1.3. Zikir

Unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak demektir. Kur'ân'da genellikle lügat anlamlarına uygun kullanıldığı gibi, namaz (el-Ankebût, 29/45; el-Cuma, 62/9) ve Kur'ân (el-Hicr 15/9) gibi anlamlarda da kullanılmıştır. (...) Tasavvuf erbâbı, âyet ve hadislerin aydınlığında zikri tarikatların "üssü'l-esâsı" saymışlardır. (Yılmaz 2016: 162-163)

Eşrefoğlu Rûmî, nefsi açlık ve susuzlukla terbiye ederken, zikir kılıcıyla nefsi kesmek yolunda olmaktan ve bu vesileyle de gönüllerin dirilmesinden bahsetmektedir:

Bend idüp nefsi bırak açlık susuzluk çâhına
Zikr kılıncını ele al gir yola merdâne de (115/3)

Hayâtıdur kulubun zikr-i mahbûb
Hayâl-i dost gönüller mûnîsidür (9/2)

Eşrefoğlu, kelime-i tevhid zikrinin ve salâvat-ı şerifin daim tekrar edilmesi üzerinde durur:

Her kim dirise dâ'im Lâ-ilâhe illâ'llah
Gönlinde tura kâ'im Lâ-ilâhe illa'llah (107/1)

Tutdum Muhammed şer'ini hem ol görklü sünnetini
Düni gün salavâtını dilümde tekrar eyleyem (77/12)

3.1.4. Sıdk u Safâ

Sıdk, doğruluk; kişinin itikadında şüphe, hâlinde leke ve davranışlarında kusur olmamasıdır. (Uludağ 2012: 316) Safâ ise temizlik, duruluktur. Sıdk u safâ sûfînin meşrebidir:

Hiçbir şey sûfîyi kederlendirmez; her şey onunla safâ bulur, durulur. (Uludağ 2012: 303)

Sıdk, sad, dat, kaf, söz veya başka bir şeydeki güce delâlet eden bir köktür. Yalanın zıddı sıdk (doğruluk) buradan gelir. Gücü nedeniyle sıdk diye isimlendirilmiştir; yalanın gücü yoktur ve o geçersizdir. (El-Hakîm 2004: 553)

Sadâkat tanımlarından anlıyoruz ki, sıdk sahibi olan kişinin gönlünde hiç bulanma olmaz. İncasına samimiyetle bağlıdır; gönlüne zerrece şüphe, yalan... vb. girmez. Eşrefoğlu da derviş olanın hâlinin sıdk ve ihlâs üzere olması gerektiğini anlatır:

Sıdk u ihlâsıla ol dost yolına koşaydılar
Düzdiler dost dost deyü âvâz-ı neyi dervîşler (28/5)

Sıdk hem içte hem de dışta doğruluk hâlidir. Bu hâl üzere olan kişinin yaptığı her iş tamam olur. Peygamberlikten sonraki en yüksek derecedir. Sıdkın en azı, iç ve dışın bir olma hâlidir. (Kuşeyrî 2014: 419) Sâdik olanı Allah Kur'an'da şehitler ve sâlihlerle birlikte anar: *Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!* (Nisâ 4/ 69)

4

İlk halife Hz. Ebûbekir'in lakabının neden Sıddîk olduğu şöyle izah edilir:

Ebû Bekir'in bu ismi (sıddîk) almasının nedeninin şu olduğunu görürüz: Sıddîk, Allah'ın elçisi her ne zaman bir haber verse veya hikâye veya herhangi bir şey aktarsa, "Doğru söyledin ey Allah'ın peygamberi!" diyendir. Peygamberi tasdikindeki dürüstlüğü nedeniyle de haber verenin getirdiği şeyin kendisini müşahede etmiş, böylece sıddîk olmuştur. Bu noktada sıdk teriminin asıl ve yan anlamına bağlı başka bir terime de dikkat çekmek yerinde olacaktır. Söz konusu terim ihlâstır. (...) İhlâs, niyettir. (El-Hakîm 2004: 554-555)

İhlâs, kulun yaptığı taat ve ibadetlerde kastının sadece Hak Teâlâ olmasıdır. (Kuşeyrî 2014: 415)

Görülüyor ki, sıdk ve ihlâs iç içe geçmiş kavramlardır. Sâlik, ihlâsla/ temiz niyetle ve sıdk ile Allah'tan niyâz ettiğinde, Hakk'ın o kuluna olan ihsanları sayesinde safâya erer:

Âşıkun mihr ü vefâ sıdk ü safâ
İşi dâ'im lutfıla ihsân durur (8/6)

Sen Allah'tan samimi olarak sıdkı istersen, o sana öyle bir ayna (kalp) verir ki, orada dünyanın ve âhiretin bütün sırlarını ve güzelliklerini görürsün. (Kuşeyrî 2014: 424) Eşrefoğlu; bu yolda sâdik olan kişinin sadâkatini göstermesi için canını ortaya koyması gerekmektedir der:

Eger dirsen ki 'âşıkam bu 'ışk yolında sâdıkam
Budur bu da'vâya ma'nâ koyasın cânı ortaya (108/10)

⁴ Bu bölümde kullanılan âyetmeâlleri Diyanet İşleri Başkanlığının internet sitesinden alınmıştır.
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir>.

Allah'a karşı kalbinin saflığını, içinde zerrece Allah'tan başkası yok diyerek anlatır ve safâ elde etmek için de gece gündüz Allah'ı zikretmenin önemini vurgular:

Biz safânun sâfîsin içdük safâdur kalbümüz
Mâsivâdan aynamuzda zerre yokdur bârumuz (37/3)

Dün ü gün turma zikr it ol Hudâyı
K'anun zikri virür câna safâyı (133/1)

Eşrefoğlu, sûfliğin tanımının kötü ahlâkı terk edip güzel ahlâkla süslenmek olduğunu söylerken diğer irfan ehlerinden şu alıntıyı yapar: *Sûfî dört harften oluşur. Sâd, vav, fe, ye... Sâd, safâdan; vav, vefâdan; fe, fenâdan; ye ise yakîndendir.* (Eşrefoğlu 2016: 262) Allah'a karşı istikâmet üzere vefâlı ve sâdik olmak, sâlikin Hakk'ta fenâ bulmasını ve yakîn ehli olmasını da beraberinde getirir. Böylece, yukarıda tek tek ele alınan kavramlara bütüncül olarak bakılırsa, bütün kavramların birbiriyle ilişki içinde olduğunu görülür.

3.1.5. İhlâs

Temiz ve katışıksız yapmak, seçmek, samimiyet, gönülden bağlılık demektir. İbadet ve davranışları yalnız Allah'a has kılarak yapmak, başka düşüncelerden temizlemektir. İhlâs tevhid inancının özü olduğundan, Allah'ın birliğini en güzel ve özlu bir biçimde anlatan sûreye "İhlâs" adı verilmiştir. (Yılmaz 2016: 169)

Eşrefoğlu Rûmî de ise ihlâs kavramı dervişlerin Allah'a ihlâsla koşması üzerinde görülmektedir:

Sıdk u ihlasıla ol dost yolına koşaydılar
Düzdiler dost dost deyü âvâz-ı neyi dervîşler (28/5)

3.1.6. Sabır

Sabır; dayanma, dayanıklılık; başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikayetçi olmamak anlamlarındadır. (Uludağ 2012: 302) İbn Arabî sabrı, "nefsi hapsedmek" olarak tanımlamıştır. Çünkü sabırlı olma hâli, nefse istediğini vermemeyi gerektirir. Bu durum da nefsi zorlar:

İbnü'l-Arabî sabrı uygun mahallerine koymuş ve onu bütün hayırları toplayan beş bâtinî amelden birisi yapmıştır. Nefsin en zor amellerinden birisi olması, sabrın değeri için yeterlidir. Çünkü sabır, nefsi talep ettiği bir şeyden alıkor veya kaçındığı bir şeyi sürekli yerine getirmeye zorlar. (El- Hakîm 2004: 543)

Eşrefoğlu Dîvânı'nda sabır; Hakk'ın cemâlini müşahede edebilmek, her an O'nunla, O'nda olabilmenin anahtarı olarak anlatılmaktadır. Dîvân'ın birçok yerinde sabır; belâ, aşk ve cemâl ile birlikte geçer. Belâyâ sabır, nefsi hapseder; aşk ile sabretmek de belâyı bal eyleyerek âşığı tekâmül ettirir, Allah'ın cemâline ulaştırır. *Şimdi sen güzelce sabret.* (Me'âric 70/5) Hz. Peygamber de şöyle buyurur: *Nefsine zor gelen şeylere sabredenler büyük hayırlara ererler.* (Eşrefoğlu 2016: 239) Eşrefoğlu, bu hadiste kastedilen sabrın asıl manasının nefsin arzu ve isteklerine sabır olduğunu söyler.

Sıkıntı ve zorluklara karşı sabrederken şikâyet etmemek önemlidir. Şikâyet etmek, olaydaki hikmeti gözden kaçırmaya sebep olur ve sonuca ulaşmadan sadece belâ çekilmiş olur. Peygamberler içinden en çok hastalığa maruz kalan Hz. Eyyûb bu konuda örnek teşkil etmektedir:

Eyyûb gibi sabr eyle derdüne kılma şikâyet
'İşk avcısına belâdan özge şikâr ele girmez (41/8)

Eyyûb gibi sabr eyle belâdan inleme zinhâr
'İşk eri belâ zehrini sabrıla şeker kılur (27/7)

Her ne kim dosttan gelür sâbir ü şâkir turmuşam
'Âşıkam derdüm yiter özge firâset itmezem (72/3)

En büyük dost olan Allah'tan gelen her mihnet, âşık için lütuftur. Zira âşık başına gelen sıkıntıları iyi ve hoş karşılaması ölçüsünde sevgilisine yaklaşır.

3.1.7. Rızâ

Hoşnutluk, beğenmek, izin, müsaade ve boyun kesmek demektir. Hükm-i ilâhî karşısında kulun itirazsız boyun eğmesidir. Rıza, tasavvuf makamlarının en üstünü olarak kabul edilmiştir. İki boyutludur: Kulun Allah'tan razı olması; Allah'ın kuldan razı olması. (Yılmaz 2016: 175)

Eşrefoğlu Rûmî, celâlin de cemâlin de kendisi için bir olduğundan, yarin derdini rızâ ile karşılamasından şöyle bahseder:

Didüm bu yol belâldur cefâ mihnetle toludur
Didi kahrı tozu anun benüm gözüme tutyâdur (23/6)

Gelse celâlünden cefâ yâhud cemâlünden vefâ
İkisi de câna safâ senden hem ol hoş hem bu hoş (47/5)

Râzıyım derdine yârun ben şikâyet itmezem
Kendü hâlüm söylerem gayrı hikâyet itmezem (72/1)

Eşrefoğlu Rûmî'nin Dîvânı'nda rızâ, belaya razı olmak şeklinde geçmektedir ve belâ kavramı üzerinde önemle durmaktadır.

3.1.7.a. Belâ

Belâ kelimesinin sözlükteki karşılıkları; insana büyük sıkıntı veren, içinden çıkılması güç durum, bâdire, dert, gam, keder; büyük sıkıntıya ve zarara sebep olan olay, âfet, musîbet, felâket; başa dert olan, insanı çok üzen kimse veya şey şeklindedir. (KL)

Belâ kelimesi Kur'an-ı Kerim'de "eskimek; denemek, sınamak; gam, musibet, darlık ve sıkıntı" mânalarında kullanılmıştır. Kur'an'da dinî yükümlülükler de belâ kelimesiyle ifade edilmiştir. Bakara sûresinin 155 ve Muhammed sûresinin 31. âyetlerinde belâ (ibtîlâ) bu mânada kullanılmıştır. Allah'ın korku ve kıtlık vermesi, mal, can ve mahsulleri eksiltmesi de birer belâdır (bk. Bakara 2/155). Esasen Kur'an'a göre dünya, kimin daha güzel iş yaptığının anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeri olup ölüm ve hayat bunun için yaratılmıştır (bk. Mülk 67/2). Hz. Peygamber de denenmek ve denemek için gönderilmiştir (bk. Müslim, "Cennet", 63) (Uludağ 1992: 5/380)

Belâ; aynı zamanda evet, peki, hay hay ifadelerini de karşılar. Nitekim:

Rabbin Âdemoğullarından -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz. (A'râf 7/ 172)

Ayetin orijinalinde, *Kâlû belâ*; evet dediler, onayladılar anlamındadır. Allah'ın Rab ismi de yetiştiren, besleyen, mürebbî mânâlarını taşır. (Uludağ 2012: 289)

Belânın tasavvuf düşüncesindeki anlamı ise; Hakkın kulunu denemesi, kendisinde mevcut olan iyi hâllere gerçekten sahip olup olmadığını ona fiilen göstermesi; bu amaçla onu sıkıntıya sokması ve azap çektirmesidir. (Uludağ 2012: 71) Sûflerin bu âyetteki; *Ben sizin Rabbiniz değil miyim?* sorusu ile ilgili genel görüşü ise, “Dünyada size her şeyden öğretecek olan ben değil miyim?” manâsında olmasıdır. Kul, Rabb’inden gelecek olan bütün belâlara/sıkıntılara “evet” demiştir. Âl-i İmrân Sûresi’nde bu ezelfî ahde gösterilmesi gereken vefa tekrarlanır ve günah işlemekten sakınılması konusuyla ele alınır: *Her kim ahbine vefa gösterir ve günah işlemekten sakınırsa, bilsin ki Allah o sakınanları sever.* (Âl-i İmrân 3/76)

Hadîs-i şerifte de belirtildiği üzere; *Belâ ve musibet önce peygamberlere, sonra evliyâyâ, sonra da benzerlerine havâle olunur.* (Eşrefoğlu 2016: 222) Böylece, Allah’ın kula gösterdiği her belâ ile aslında kula ezeldeki ahdini hatırlattığı ve kulunu sevdikçe daha da fazla kendisine doğru cezbetmek için belâları arttırdığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Allah kula dert vererek aşkı artırır, onu kendi yüce zâtına yaklaştırmak ister. Kul belâyâ sabrederse O’nun aşkına gark olur ve hayvanlıktan insanlığa yükselir. Aşkı olmayanın gerçek anlamda “cân”ının olmadığını, sadece canlı olup hayatını sürdürdüğünü şöyle anlatır:

Bu ‘ışkun ‘adeti yakmak olur ‘âşıkları dâ’im
Şu kim ‘ışk odına yanmaz yazıldı adı hayvâna (99/4)

Eşrefoğlu, gönlünde dert olmayanları nefsinin arzularıyla baş başa kalmış görür ve onları hayvandan daha alçak olarak anlatırken, dert sayesinde nefsinin kötü huylarını yakan, pişen, hamlıktan kurtulan kişi için kâmil der:

Kimün gönlünde kim bu derd odı yok
Kamu hayvânların kemden kemidür

Bu derd odına kim yandı göyüندی
Bilün anı ki kâmil âdemîdür (22/3-4)

Bî-derd olan insân degül hîç’ameli olmaz kabûl
Derdsüz kişi bu ‘âlemde bir yularsuz hayvânımış (46/2)

İnsanı bu denli olgunlaştıran dert, hakîkatte dermandır. Derdi olmayanlar denenmemiş, pişmemiş, din ve imanları kemale ermemiştir:

Ben bu derdümden inlerdüm derdüm bana dermânımış
Bî-derd olan kimselerün dîn adı müsülmânımış (46/1)

Belâ, itibâr ve hakâret bâbında olmak üzere iki türlü gelir. Seni Mevlâ'ya yaklaştıran her felâketin ismi belâdır. Hakîkatte ise o, Hakk'a yaklaştıran bir vasıtaadır. Seni Mevlâ'dan uzaklaştıran her felâket, gerçek belâdır. Görmez misin ki Allah Teâlâ İbrahim (as)'ı imtihan etmiştir. Bu imtihanın asıl maksadı, dostluk ve kurbiyettir. Allah, iblisi de imtihan etmiştir. Onu sınamasının maksadı ise, ona lanet etmek ve rezil etmektir. Belâ anında İbrahim (as), "Rabbim bana yeter!" derken iblis, "Ben kendime yeterim!" demiştir. Bunun üzerine İbrahim (as)'a dostluk daveti, iblise lanet fermânı gelmiştir. (Rifâi 2011: 231)

Bu yüzden kul dertlerin Cenab-ı Hak'tan kendisine davet olduğunu, görünüşte sıkıntı ama hakîkatte bir derman veya kimya olduğunu anlar, şikâyet etmeden sabrederse Hz. İbrahim gibi dostluk hitabını alır. Belâlardan şikâyetçi olan kul ise şeytanın vasfını giymiş olur ancak cehennem ateşinde yanarak nefsinden temizlenebilir:

Bugün bu derd odına yanmayanun
Yarın dûzahda yanmak lâzımıdır (22/6)

Zerrece dert sahibi olan kişinin bile aşktan haberdar edilmeden bırakılmayacağını, çünkü aşk ve belânın iç içe geçmiş olduğunu, âşıkların yıldızının belâ burcunda olduğunu söyleyerek belirtir:

Kime kim zerre derd-i yâr virildi
Komaz 'ışkdan haber-dâr olmayınca (97/15)

Çâresi bî-çârelükdür yine bu derdün hemân
Çün belâ burcındadır 'âşıklarun sitâresi (131/3)

Dert ve belâların başta zehir gibi acı olduğunu, aşkın gereğinin de aslında bunu kulun kendi isteğiyle tercih etmiş olduğunu anlatıyor. Çünkü nefsin tekâmülü için, isteklerinin verilmemesi, sıkı bir perhize sokulması gerekiyor. Aksi halde nefsin yaradılış amacı olan temizlenme,

saflaşma ve yükselme mümkün olmuyor. *Dediler ki: “Ey Rabbimiz biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka zıyan edenlerden oluruz.* (A‘râf 7/23) Zulüm kelimesinin anlamı sözlükte, *hak edene hakkını vermeme, eziyet ve bir şeyi kendi yerinden başka bir yere koyma* (KL) anlamındadır. Âyette geçen nefse zulüm etmeyi, nefsi, yaradılış maksadı olan tekâmül etmekten alıkoymak anlamında da almak mümkündür. Eşrefoğlu burada bir an önce nefsi yaradılış maksadına ulaştırmak için dert ve belâları göğüslemenin aşkın gereği olduğunu önemle vurgular:

Belâ yağmur gibi gökten yagarsa
Başını ana dutmakdur adı ‘ışk (51/3)

Bu ‘âlem sanki oddan bir denizdür
Ana kendüyi atmakdur adı aşk (51/4)

Sevgiliden ayrı düşmenin; hicrânın, eziyet, ızdırap ve meşakkatin adına aşk denmektedir. Dünyaya gelmekle asıl vatanından kopup gelen ruh her an bunun özlemiyle yanmaktadır. Nefsinden sıyrılmış kişiler bu ayrılığı, hasreti her an daha da fazla hissederken, nefsi ile perdelenen kişiler madde âleminin ötesine geçemediklerinden bunu pek hissedemezler. Bu sebeptendir ki Allah insanlara dert ve sıkıntı vererek onları bir arayışa sürükler, maddenin ötesine geçmeye teşvik eder. Bu vesileyle belâlar nimet haline gelir:

Cefâ vü renc ü mihnetdür adı ‘ışk
Firâk u derd-i firkatdür adı ‘ışk

Virüp râhatları mihnetler alup
Dün ü gün âh u hasretdür adı ‘ışk (52/1-2)

Bu ‘ışkı kimse vasf itmez diliyle
Gam u gussa vü gayretdür adı ‘ışk (52/7)

Hz. Âdem’in cennete gönderilmesi ve orada aşk ve acı olmadığı için memnun olmamasını Ravh şöyle anlatır:

Eli açıklık ve cömertlik Âdem'i cennete gönderdi; o orada izzet minderine oturtuldu. Bütün cennet onun emrine âmade kılındı. O, cenneti iyice seyretti; ama aşk ve acının tozuna bile rastlamadı. (...) Babanın bir buğday tanesine sattığı şey; sen niçin oraya yerleşmek isteyesin ki? (Chittick 2008: 254)

Görülüyor ki aşk ve acı olmadan Âdem cennete kalmak istemedi. Çünkü Allah'ı tanımak için uzaklaşması ve dünyaya gelmesi gerekiyordu. Allah'a daha yakın olabilmek için dert, belâ ve sıkıntılara talip oldu.

Aşkın zehir gibi olan zorluklarından geçemedikçe Hakk'a yakınlaşmanın mümkün olmadığına ise Eşrefoğlu şöyle değinir:

Pes senün gibi gönül varsun bana mahrem degül
Çünkü bu 'ışk zehrini benümle tatar olmadun (57/6)

Öyle ki, eğer sevgiliye lâyük olmak, ona daha da yakınlaşmak isteniyorsa, aşkın oku ciğerini delip geçmeli:

Habîr olmak dilersen bu haberden
Ur 'ışk okın öte geçsin ciğerden

Ciğer kanın gözünden yaş yerin
Akıt kim tuya cânun bu eserden (84/1-2)

'İşkun odı şol cânâ kim eser kılur
Her dem anı belâ oklarına siper kılur (27/1)

Aşk âşıkın meskeni, âşık da belânın meskeni; aşk âşıkın azâbı, âşık da belânın azâbıdır. (Chittick 2018: 385) Aşk ve belâ ayrılmaz bir bütündür. Aşk, aşığa azapta bulunsa da âşık bu belâlar sınavından başarıyla geçtiğinde, belâyâ azap eder hale geliyor. Belâ, bal haline geliyor ve kişinin içindeki altın ortaya çıkıyor:

Didüm gönül bu yolda bak gerekdür agular yutmak
Didi 'ışkıla zehr içmek bana sükker ü helvâdur (23/7)

İksîr-i hakîkî didükleri belâdur iy püser
Kim nûş iderse meyini sâfi zer kılur (27/2)

Vuslat hazinesinin kapısını açmak isteyenler, dünyevî lezzet kapılarını kapatıp belâlara hazır olmalıdırlar. Bunu arzu edenlerin yapacakları ilk iş, belâyı kabul, şikâyeti terk etmektir. (Rifâi 2011: 411) İnci gibi olan hakikat, belâ denizinin dibindedir. Bunu şikayetsiz başı üzere kabul eden cevhere ulaşır:

Râzıyım derdine yârun ben şikâyet itmezem
Kendü hâlüm söylerem gayrı hikâyet itmezem (72/1)

‘İşkun belâsını kim baş üzre çeker olsa
Ol devletlü başa dost her dem nazar kılur (27/3)

‘İşk gevheri belâ bahrinün dibindedür iy ‘azîz
Pes gevher isteyen kişi belâyı ihtiyâr kılur (27/4)

Eşrefoğlu belâyâ sabrı muhabbetullâhın işareti olarak anlatır. Çünkü kişi muhabbet duyduğu Allah’a sabretmektedir. Böylece belâlar, onlara belâ gibi görünmez, dosta yakınlaşma vesilesi olarak görülür. Bu durumda da Hak tarafından gelen zorluklar baş üstüne alınır. Nitekim nebîler sultanı Muhammed Mustafa (sav) şöyle buyurur: *Hak Teâlâ kulumu severse ona belalar gönderir. Bela gönderdiği vakit de belalara sabretme kuvveti verir.* (Eşrefoğlu 2016: 221)

Belâyâ sabır ve aşk ile Allah’tan her gelen bir görülmeye başlanır. Hak âşıkları, celâl ve cemâl olarak iki tecelli görmezler, onlar için sadece cemâl vardır. Celâl, cemâle giden yoldur.

Câna cefâ kıl yâ vefâ senden hem ol hoş hem bu hoş
Yâ derdün gönder yâ devâ senden hem ol hoş hem bu hoş

Hoşdur bana senden gelen yâ hil’atdür yâhud kefen
Yâ tâze gül yâhud diken senden hem ol hoş hem bu hoş (47/1-2)

Gelse celâlünden cefâ yâhud cemâlünden vefâ
İkisi de câna safâ senden hem ol hoş hem bu hoş (47/5)

Derd ü mihnet yoldaşumdur bu yola ‘azm ideli
Dost belâsından başum bir dem selâmet itmezem (72/2)

Özetle, *Eşrefoğlu Dîvânı*’nda seyr ü sülûk yoluna giren sâlikin tekâmülü için başından bir an bile dert ve sıkıntının eksik olmadığı, aşkın belâdan ayrı düşünülemeyeceği, sâlikin dert ve sıkıntıları bir basamak olarak bilip Hakk’a ancak bu şekilde varabileceği ifade edilmiştir.

3.1.8. Kanaat

Kanaat elde olanla yetinmek, Allah’ın verdiğiğine sabredip razı olmaktır. Bir başka ifade ile, çalışıp çabalayarak bütün gayretini sarf ettikten sonra, ele geçene razı olmaktır. (...) Hz. Peygamber (s.a.v)’in “İslâm’a iletilip kendine yetecek bir rızık ile yetinen kişiye ne mutlu!” hadisleriyle “Allah’ım Muhammed ailesinin azığını yetecek kadar yap” duası, kannat kavramına açıklık getirmektedir. (Yılmaz 2016: 181)

Eşrefoğlu Rûmî ise, kanaat etmeyen kişinin nefsinden kurtulamayacağını; kanaat ve sabır ile insanın kendisinden gizli olan hazineyi bulacağını söylemektedir:

Kanâ‘at gencine elün meger irişmedi senün
Anunçün nefsün ucından bırakdun mihnete cânun (58/1)

Kanâ‘at zencîriyle nefsüm itin
Ki bagla yırtmasın deyyârı gözle (101/3)

Var kânâ‘at ihtiyâr it sabrıla
Kim kanâ‘at itse gizlü genç bula (pend-nâme 6/1)

3.1.9. Fakr

Fakr, ihtiyaç duyulan şeyin yokluğu demektir. Tasavvufta kulun kendinde bir varlık görmemesi, her şeyi Hakk'a irca etmesi, şahsının, amelinin, halinin ve makamlarının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesidir. Her şeyin sahibi Allah'tır. Bu yüzden diğer varlıklar ona muhtaçtır. Nitekim: "Ey insanlar siz Allah'a karşı fakir (muhtaç)siniz. Allah ise ganî (zengin) ve övgüye lâyıktır." âyetiyle "Allah ganîdir, siz fakirlersiniz" âyeti bu anlamdadır. (Yılmaz 2016: 177)

Eşrefoğlu Rûmî, dünya ile övünmenin kişiyi ancak firavun gibi yapacağını söyler ve örnek olarak da Hz. Peygamber'in *Fakrım övüncümdür* hadîs-i şerifini gösterir:

Yüri var dünyâyıla fahr eyleme Fir'avn gibi

Bitmez illâ ol tefâhürden şakâvet tâ ebed

Fakrıla fahr eyle çün "El-fakrû fahrî" dir Resûl

Mâla mülke mağrûr olma dime heyhât tâ ebed (4/8-9)

Eşrefoğlu, bütün sahip olduklarını terk etmeden, senlik- benlik davasıyla Hakk'a varılamayacağını anlatır:

Be-küllî varunı terk it gidersen ana sensüz git

Bu yolun pâs-bânî çok geçirmez sen ben olanı (121/2)

Geç bu benlik da'vâsından yokluğu eyle kabûl

Hazrete varasın âhir bâri yoklığa var (19/8)

3.1.10. Tevâzu/ Meskenet

Alçakgönüllülük/tevazu; insanın nefsinin Hakk'ın huzurunda kulluk makamına koyması, halka karşı şefkatli olması, kibir ve gururdan uzak olmasıdır. (Uludağ 2012: 355)

Türkçede alçak gönüllülük sözüyle karşılanmaktadır. Râgıb el-İsfahânî tevazuun "aşağılık, itibarsızlık, onursuzluk" anlamındaki da'at (ضعف) kökünden geldiğini ve "insanın lâyık olduğundan daha düşük bir dereceye razı olması" mânasına geldiğini belirtir. (Çağrı 2011: 40/ 583-585)

Tevâzu, kulun sahip olduğu özellikleri Allah'ın ona ihsan ettiğini bilip, kendinde bir varlık görmeyerek hareket etmesidir. Kişinin benlik terbiyesinde en önemli unsurlardandır.

Meskenetten maksat, güçlülük- kuvvetlilik içinde mahviyet ve alçakgönüllülüktür. Bu şîâra sâhip bulunan kişi, kendisi varlık içinde yokluk hayatı yaşar. Fakat etrafındakileri güç- kuvvet ve varlık sahibi yapabilmek için fedâkârâne gayret sarf eder. (Ahmed er-Rifâî 2011: 333)

Burada tevâzu ile birlikte îsâr kavramını da görüyoruz. Tevâzu sahibi olan, bütün sahip olduklarının aslında Allah'a ait olduğunu bilir, çok mala sahip olsa da içinde bunlara sahip olma hırsı taşımaz ve gerektiğinde hepsini ihtiyaç sahipleriyle paylaşmaya hazırdır.

Tevâzu kavramının da Dîvân'da aşk ile ilintili olduğunu görüyoruz. Sâlik eğer âşıkça, sevgilisine olan saygısından ve sevgisinden tevazu sahibi olmalıdır. Kibri olan kişide aşk karar eylemez:

‘Âşıkun işi tevâzu‘ meskenet
Gözleri yaşı müdâm seylân durur (8/8)

Kibr ü kîn olduğu cânda ‘ışk gelüp kılmaz karâr
‘İşk harâblıklar sever ma‘mûrları vîrân diler (6/6)

Hz. Muhammed'e (s.a.v) baktığımızda, tevazuun nasıl olması gerektiğini, ahlâkının tam Kur'ân ahlâkı olduğunu, bu hâli yaşadığını ve herkese örnek olduğunu görüyoruz:

Hiz. Resûlullah (s.a.v) hayvanının yiyeceğini kendisi verirdi. Bazen evinin temizliğini yapardı. Yırtılan ayakkabısını tamir ederdi. Elbisesini diker ve yamardı. Koyun sağardı. Hizmetçisiyle birlikte yemek yerdi. Bazen hizmetçi yorulduğu zaman onunla birlikte buğday öğütürdü. Çarşıdan aldığı bir şeyi ailesine götürürken bizzat kendisi taşımaktan çekinmezdi. Zengin fakir herkesle musâfaha ederdi. İlk önce kendisi selâm verirdi. Kuru hurmadan hazırlanmış bir davet de olsa, çağrıldığı hiçbir daveti küçük görmezdi. Geçimi çok kolaydı. Yumuşak huylu idi. Cömert tabiatlıydı. (...) Kendisini alçaltmadan tevazu gösterirdi. İsrâf etmeden cömertlik yapardı. Bütün müslümanlara karşı çok merhametliydi. (Kuşeyrî 2014: 322-323)

Hadîs-i şerîfin açıklaması gibi olan bu beyitlerde Eşrefoğlu, maddî yokluğun, kişinin dünya malında gözü olmamasının, tevazuun aslında o kişiyi manâda yücelere taşıdığını anlatıyor:

Fakrıla fahr eyle⁵ çün *el-fakru fahrî* dir Resûl
Mâla mülke mağrûr olma dime heyhât tâ ebed (4/9)

Gerçi ‘âşık sûretâ miskîn fakîr
İllâ ma‘nâda ulu sultân durur (8/18)

Beyitte sözü edilen mânâ sultanlığının manâsını Ahmed er-Rifâî şöyle açıklamıştır:

Şurası muhakkak ki Allah yolunun yolcuları tasavvuf ve tarikat erbabı, kendi fakr ve acziyetlerinin idrâki içinde bulduklarından Allah tarafından onlara bir zenginlik, bir kuvvet, bir kudret ve bir ginâ bahşedilmiştir. (Ahmed er-Rifâî 2011: 279)

Bu hâl üzere ziyadeleşen kişi cemâli görme seviyesine ulaşır:

Hazrete yoklugıla varan kişi key şâd ola
Binüben cennet Burâğına görüserdür dîdâr (19/9)

Toprak ol düş ayaklara toz ol tâ kalkasın göge
Zerre gibi âvâre ol tâbânı iste bul bugün (89/5)

Âyette şöyle buyrulmuştur: *Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsiniz. (İsrâ 17/37)* Ancak, dağlar arasında bile tevazuun söz konusu olduğunu görüyoruz. Kuşeyrî, Fudayl b. Iyaz’dan nakille aktarır:

Allah Teâlâ dağlara, ‘Ben sizden birinin üzerine bir peygamberle konuşacağım’ diye vahyetti. Bütün dağlar başlarını kaldırdılar, Tûr-ı Sinâ ise tevazu gösterdi, başını eğdi. Allah Teâlâ onun bu tevazuundan dolayı Hz. Mûsâ (as.) ile onun üzerinde konuştu. (Kuşeyrî 2014: 323)

Kibirden tamamen arınıp, yüzünü alçakgönüllüğün sembolü olan toprağa süren, bir başka mânâ ile secdeye varıp, seher vakitleri ağlayıp inlemeden o en yüce makama varılmaz:

Yüzünü toprağa ur kibri terk it
İnildüni geçür şâm u seherden (84/4)

⁵ *El-fakru fahrî*: Fakirlik övücüdür.

Geç bu benlik da‘vâsından yokluğu eyle kabûl
Hazrete varasın âhir bârî yoklığa var (19/8)

Atasözünde; *Kibrin hasmı Allah'tır* denir. Âyet ve hadislerde de kibrin ancak felaket getireceği üzerinde önemle durulur: *Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir; bunlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir.* (Nisâ 4/173) Hz. Peygamber de; *Kalbinde zerre miktarı kibir bulunan kimse cennete giremez* buyurur. (Yılmaz 2013: 435) Eşrefoğlu aşağıdaki beyitte aynı mânâyı dile getirir:

Çek mezellet dârına kibr ü kîne virme amân
Şöhreti ko küllî şöhret oldı âfet tâ ebed
Kim ki şöhret bendine bunda giriftâr oldısa
‘Âkıbet toprak olup kaldı nedâmet tâ ebed (4/6-7)

Eşrefoğlu, sûretin geçici olduğunu, kişinin o sûret bozulmadan ondan geçip, tevazu hâlini kazanırsa, vahdet denizine varacağını, aksi halde benlikle bu yolda ilerlenemeyeceğini söyler:

Yık sûreti yıkılmadan boz nakşunı bozılmadan
Su gibi alçaga yüri ‘ummânı iste bul bugün (89/4)
Be-küllî varunı terk it gidersen ana sensüz git
Bu yolun pâsbânı çok geçürmez sen ben olanı (121/2)

İhtiyaçsız olan sadece Allah'tır. İnsan nefsinden dolayı kibirlenip kendini tamam görürse, Allah'tan uzaklaşır. Yokluk ve tevâzu içinde olduğu sürece de kendindeki hiçlikle Allah'a sığınma ihtiyacıyla O'na yakınlaşır.

Özetle, insan sahip olduklarından dolayı kibirlenmeden, yokluk, acz ve tevazu ile benlikten sıyrıldığında, kişinin Allah'a lâıyk şekilde O'na döneceğini anlıyoruz.

3.1.11. İ̇sâr

Sözlükte “bir Şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme” mânasına gelen İ̇sâr ahlâk terimi olarak “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” demektir. (Çağrıcı 2000: 22/ 490-491)

Başkasının ihtiyacını kendi ihtiyacından üstün tutma haline İ̇sâr denir. İbnü'l- Arabî vericiliği dörde ayırırken İ̇sâr kavramının içlerinden en üstünü olarak niteler:

Kerem, isteyince vermektir. Cûd (cömertlik), istemeden vermektir. Sehâ, gerektiği kadar vermektir. İ̇sâr verirken -cömertliğin en üstünüdür- veya gelecekte muhtaç olacağın Şeyi vermektir. Her ikrâmın ilâhî bir ismi vardır, İ̇sârın ise yoktur. Allah el-Vehhâb, el-Kerîm, el-Cevâd ve es-Sahî'dir. Ancak onun için el-Müsîr (başkasını tercih eden) denilemez. (El-Hakîm 2004: 376)

Dostluk, İbrahim Peygamber'in vafıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de; oğlu İsmail'i gördüğu rüya üzerine tereddüt etmeden kesmeye yatırması (Saffât 37/ 101-103); putperestlerin onu ateşe attığı zaman itirazsız tutumuyla Allah'ın ateşin ona karşı serin selâmet olmayı emretmesi (Enbiyâ 21/69); Hz. İbrahim'in Allah'a tam teslimiyetini gösterir. Her iki surede de Cenab-ı Hak bu teslimiyetine karşılık onu ödüllendiriyor ve salih oğullarla müjdeliyor. (Saffât 37/108-11; Enbiyâ 21/ 72-73) Kendi nefsinden tamamen vazgeçip, Allah'a tam teslim olması sayesinde Halîlullâh/ Allah'ın dostu olma ünvanını kazanıyor.

Bu arada, Hz. İbrahim'in dost ünvanına lâyıık olmasının bir diğer sebebi de onun Müslüman-putperest, dost-düşman ayırımı yapmadan herkese sofrasını açmasıdır. Allah, Cebrail'i Hz. İbrahim'e bir insan suretinde göndermiş, Cebrail, onun hem dostlarına hem de düşmanlarına ikram ettiğini görmüş ve bu durumu Hz. İbrahim'e sormuştur. Hz. İbrahim ise cömertliği, kimseyi mahrum bırakmayan Rabbinden öğrendiğini söylemiş; ‘O, kimseyi mahrum bırakmazken, ben nasıl bırakırım?’ demiştir. Bunun üzerine Allah'tan kendisine “Sen benim gerçek dostumsun” hitabı gelmiştir. (El-Hakîm 2004: 376)

Hz. İbrahim gibi tüm varını dost için ayırım yapmadan vermek, gerektiğinde canını vermeyi de gerektirir. Kendi canından, canı kadar tatlı olan isteklerinden, ihtiyaçlarından, kısaca her Şeyini vermeye hazır kişiyi Allah'ın cemâli ile Őerefliendireceđini söyler:

Kim ki dost yolında terk-i cân ider
Dost ana dîdârını İhsân eder

Kim bu fânî dünyâyı terk eylese
Dost ebed mülke anı sultân eder (11/1-2)

Varunı vir dost derdinden ala gör zerrece
Tâ ki sana da diyeler derdi var dermân diler (6/3)

Onlardan önce bu yurda yerleşmiş ve gönülden inanmış olanlar, kendilerine göç edip gelenleri severler, onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar; ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır. (Haşr 59/9)

Âyette görüldüğü gibi başkasını kendine tercih etmek, nefsin bencilliğini kesecek en etkili yöntemdir. Bu âyetin nüzûl sebebi olan olay, Buhârî tarafından şöyle anlatılır:

Hz. Peygamber (sav) 'e bir kimse gelmişti, o da (karnını doyurmaları için) hanımlarına gönderdi, hanımları: "Yanımızda su dışında hiçbir şey yoktur." dediler, bunun üzerine Resûlullah (sav): "Kim bu kimseyi evine katar veya misafir olarak ağırlar?" buyurdu. Ensardan bir kimse: "Ben" dedi ve misafiri alıp hanımının yanına gitti: "Rasûlullah (sav) 'in misafirini ağırla" dedi. Hanımı: "Yanımızda çocuklarımın yiyeceğinden başka bir yiyecek yoktur" dedi. Ev sahibi: "Yanıdaki yemeğini hazırla, kandili yak, akşam yemeği istediklerinde çocukları uyutuver" dedi. Hanım sofrayı kurdu, kandili yaktı, çocukları da uyuttu. Sonra da kalkıp kandili düzeltiyormuş gibi yapıp söndürüverdi. Bu arada kocasıyla beraber yemek yiyormuş gibi davrandılar, sonunda aç olarak sabahladılar. Sabah olunca bu zat Resûlallah (sav) 'in yanına geldi. Rasûlallah: "Allah sizin davranışınızı çok beğendi ve: 'Kendilerinin ihtiyaçları olsa dahi onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar başarıyı/ kurtuluşu elde etmiş kimselerdir.' (Haşr, 9) âyetini indirdi." buyurdu. (Buhârî 2009: 2/139)

Burada önemli olan unsur, kendi ihtiyacından, en çok sevdiğinden vermektir. Bu âşıklar için, sevgilisi için canı gibi tatlı olan istek, arzu ve ihtiyaçlarından vazgeçmekle, yeri geldiğinde canını bile fedaya hazır olmakla mümkündür: *Sevdiklerinizden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla ulaşamazsınız. (Buhârî 2009: 1/740)*

Aşağıdaki beyitte Eşrefoğlu'nun sevgilisine kavuşmak için kendi varlığından tamamıyla vazgeçtiği anlaşılmaktadır:

Beni sana vireyim sensüz beni nideyim
Ben senün hazretüne bensüz varayım cânım (78/4)

Gelsün derdlü ‘âşık kanı virsün cânı alsun yârı
Dost yolında olmak fânî ‘âşıklara erkânımış (46/9)

‘Âyin erkân ‘ışk içinde böyledür bellü beyân
Cân virüp baş oynayalar isteyeler çâreden (92/5)

Allah için can vermeyen, kendini feda edemeyen yalancıdır, kuru bir iddia peşinde koşar:

Şol ki cân virmez bu yolda pes niçün cânan diler
Müdde‘îdür ko anı kim dostu ol yalan diler (6/1)

Cömert, Allah’a yakın, cennete yakın, kullara yakın ve cehennemden uzaktır. Cimri ise, Allah’tan uzak, cennetten uzak, insanlardan uzak ve cehenneme yakındır. Hiç şüphesiz cömert olan bir câhil, Allah Teâlâ’ya, cimri âbidden daha sevimlidir. (Kuşeyrî 2014: 474-475)
Görülüyor ki Allah indinde cömertlik âlim ya da âbid olmaktan daha makbuldür, Allah cömertliğe birçok şeyin üstünde değer verir.

Müyesser olmaz yârün visâli
Yolında varı îsâr olmayınca (97/4)

Aziz ve celîl olan Allah şöyle buyurdu: “Bu, benim zâtım için râzı olduğum bir dindir. Buna yaraşan da ancak cömertlik ve güzel huydur. Bu dîne uyduğunuz müddetçe, onu bu iki hasletle yüceltiniz.” (Arabî 2018: 80) En sevdiğinden vermek, hatta kendi canından bile sevgili için vazgeçmek îsâr kavramının temelini oluşturur. Eşrefoğlu, îsâr için, makam-mevki ve tüm dünyalıkları bırakmayla başlar, daha sonra en üst seviye olan Cenab-ı Hak için canından vazgeçmeyi anlatırken pervâne ve mum örneğine de yer verir:

Aldanmaz hûr u cinâna yüz bin özenür ol cânâ
Nitekim şem‘a pervâne gör niçe kez îsâr ider (35/2)

Dost yolında ‘âşıka cân virmek elbetde gerek
Zîrâ ol dost ‘âşıkımı bî-dîl ü bî-cân diler (6/2)

Düşem derdine ol yârün uram terkin i'tibârun
Visâline bu hicrânun ola bin cân îsâr idem (74/2)

Allah için verilen maddî/mânevî her ne ise, onun boşuna olmadığını, Allah'ın mutlaka buna karşılık vereceği ayette şöyle bildirilir: *De ki: "Rabbim kullarından dilediğine rızkı bol verir, dilediğine de kısar. Başkaları için ne harcarsanız Allah onun yerine yenisini verir. O rızık verenlerin en büyüğüdür."* (Sebe 34/ 39) Eşrefoğlu da dünyaya eren akıl ve ilim de dâhil maddî/mânevî her şeyinden îsâr ettiğini söylüyor. Âyette bahsolunduğu üzere Allah için nefisinden verilenin yerine, Allah kendisinden bir ihsanla karşılık verir. Cüz'î aklın verilmesi de küllî aklın ihsanını getirir:

Biz teni cânı anun yolında îsâr itmişüz
'Akl u fehm ü 'ilm ü zühdden kalmadı deyyârumuz (37/4)

Eşrefoğlu'nun îsâr kavramını en güzel tanımlayan beyitlerinden birisinde, kişinin eğer gerçek âşık olmaya dair iddiası varsa, kendi varlığını verip, elindeki şekeri de başkasına verirken zehri kendi içmesidir der:

Cihâni hîçe satmakdur adı 'ışk
Döküp varlığı gitmekdür adı 'ışk
Elinde sükkeri ayruga sunup
Aguyu kendü yutmakdur adı 'ışk (51/1-2)

Aşkla bütün varlığını verip hem bu dünyadan hem de âhiret arzusundan geçmek, sadece dostu sevmel her şeyden önceliklidir:

Müflisüz iki cihânda 'ışkla virdük varumuz
Pîşemüzdür dost sevmek koduk özge kârumuz (37/1)

Özetle îsâr kavramı, kişinin en çok sevdiği başta olmak üzere, tüm varlığından Allah için vazgeçmesidir. Allah'ın ahlâk anlayışına yaraşır şekilde davranmak isteyen kişinin mutlak surette uyması gereken hâldir.

3.2. Dîvân'da Zikredilen Seyr ü Sülûka Dair Bazı Kavramlar

3.2.1. Şeyh-Mürşid

Arapça, önder, kabile başkanı, yaşlı adam anlamına gelen bir kelime. Tasavvuf okulu liderlerine şeyh denir. Şeyhler, kulu Allah'a Allah'ı kula sevdirmek isteyen kişidir. Fonksiyonu bakımından, müridleri halle terbiye etmesi bir yana bıkakılırsa, her şeyiyle bir öğretmen görüntüsündedir. Şeyh'in şeriat bilgisine sahip, fena makamını geçmiş, ahlâk-ı hamide (övülen ahlak) ile süslenmiş olması gerekir. Kendisi kamildir, bu yüzden kemale erdirir, yani mükemmildir. (Cebecioğlu 2005: 254)

Şeyh, müridlerinin bütün özelliklerini ve kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak, herkese ayrı ayrı yol gösterir. Müridin mizâcındaki sertliği izâle etmeye çalışır. Müridin teslimiyeti tamsa, çabucak yol alır, olgunlaşır ve "kalp safâsı"na ulaşır. (Yılmaz 2016: 184)

Eşrefoğlu Rûmî, *Mürşidi olmayanın mürşidi şeytandır* diyerek, şeyhsiz Allah'a ulaşmanın mümkün olmadığını anlatırken, sâlikin gönlünü paslandıran nefsânî alışkanlıklarından kurtulması, gönlünü temiz bir ayna haline getirebilmesi için mürşidin lüzûmunu şöyle anlatmaktadır:

Hak Habîbi iken Resûl şeyhsüz Hakka varmadı yol
Kim şeyhi yok şeytândur ol zinhâr şeyhe iriş şeyhe

Tâlibisen Hak yolunun var elin al bir ulunun
Tut pendin Eşrefoglunun zinhâr şeyhe iriş şeyhe (114/4-5)

İste bul Tanrı hâsın sülûdün gönlünün pâsın
Gir evliyâ yolına cânun rahmete yatur (16/7)

Gör ol şeyhsüz gidenleri kimi mülhid kimi dehrî
Olma Cebrî yâhud Kaderî şeyhe iriş şeyhe (114/3)

Eşrefoğlu Rûmî, kendi şeyhi Abdülkâdir Geylânî ile ilgili de şöyle demektedir:

Benüm şeyhüm seni Hakka yitürür
Niçe müşküllerin anda bitürür

Muhammedün sancagını götürür
'Abdü'l-kâdir sultân dirler şeyhüme (113/1)

3.2.2. Mürid ve Sâlik

Arapça, isteyen demektir. Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlakıyla ahlâklanmak isteyen ve bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe (veya mürşide) bağlanan (öğrenci olarak kaydını yaptıran, bey'at eden) kişiye mürid denir. (Cebecioğlu 2005: 191)

Mürşidine teslim olan kimseye mürid dendiği gibi, bu yolda mesafe kat eden müride de "sâlik" denir. Tarikat ve tasavvufta sülûk, ilim ile değil hal iledir. Tasavvufta mürîdin mürşidsiz sülûku mümkün görülmemiştir. Çünkü insan nefsi, ibadetlerini görerek kendini göstermeye turkundur. İnsanın bu zaafı da ancak rehber bir mürşid vasıtasıyla giderilebilir. (Yılmaz 2016: 185)

Eşrefoğlu da şiirlerinde ancak mürşidin himmetiyle, onlara hizmet edilerek nefsin esaretinden kurtulunabileceğini anlatmaktadır:

Var iriş mürşîd katına hizmet it hazretüne
Saykal urdur kalbüne pasıyla şöyle kalmasun (90/1)

Meşâyihun himmet kılıcını alayım
Kendü nefsum boynın urayum cânım (78/8)

Eşrefoğlu Rûmî, kendi müridliğini de şu sözlerle anlatmaktadır:

Arısunun balıyam bahçesinün güliyem
Bağının bülbülüym şeyhüm Abdü'l-kâdirün (64/3)

3.2.3. Halvet/Uzlet

Arapça, yalnız kalıp, تنها bir köşeye çekilmek demektir. Tasavvufta ise, zihinsel konsantrasyonu ve bazı özel zikirlerle riyazetleri gerçekleştirmek üzere, şeyhin müridini, karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belirli bir süre için koyması. Allah ile gizlice konuşmak, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, kurtarmak da halvet

olarak değerlendirilir. *Kâşânî*, bu anlamda kulun, kendini bütün varlığıyla Allah'a verip, O'ndan gayri her şeyden uzaklaştığını ifade eder. (Cebecioğlu 2005: 103)

Halvetle uzlet yakın anlamlı kelimelerdir. Ancak uzlet daha genel, halvet ise daha özel anlamlıdır. Uzlette süresi ve sebebi belli olmayan bir yalnızlık ve halktan uzaklaşma vardır. Halvetteki yalnızlık ise sürelidir. Bir başka ifade ile uzlet, maddî varlık olarak insanlar arasından uzaklaşmaktır. (Yılmaz 2016: 196)

Eşrefoğlu, kanaat sahibi olarak gayrıdan uzlette olmayı ve böylece zorluğa girmeden kolaylıkla cennete gideceğini öğütler:

Eşrefoğlu Rûmî bu pendî yûri sen sana vir
Var kanâ'at cübbesin giy 'uzlet eyle ihtiyâr (19/11)

'Uzlet ehli togrî gider cennete
'Uzlet ehli ugramaz hîç mihnete (Pend-nâme 3/1)

Eşrefoğlu, gönlü Allah ile halvetgâh yapmayı öğütlemiştir. Orada Allah'tan gayrıya yer vermek, düşman barındırmaktır der. Aşığın hâli de zaten halktan uzlette olmayı gerektirir der:

Gönül kim hassa dostun halvetidür
Niçün sen ana düşmanlar koyasın (91/5)

Gönülde derd-i yâr ancak hemîndür
Bu halkdan kamu 'uzletdür adı 'ışk (52/6)

3.3. Kalbî ve Vicdânî Olan Kavramlardan Bazıları

3.3.1. Fenâ-Bekâ

Sözlükte “geçici olmak, yok olmak, ölmek” gibi mânalara gelen Arapça *fenâ* kelimesi, genellikle “var olmak, sürekli olmak” anlamındaki *bekâ* kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. (Kara 1995: 12/ 333-335)

Kulun kendi (nefsânî) sıfat ve niteliklerinden sıyrılıp çıkmasına fenâ, Allah'ın sıfat ve nitelikleriyle süslenmesine bekâ denir. (Uludağ 2012: 70)

Çeşitli riyâzetlerle nefsinin kötü özelliklerinden sıyrılmaya çalışan sâlikin benliğinden sıyrıлма noktasına gelmesine fenâ denir. Eşrefoğlu, aşkın gayesinin vücuda ait istekleri fânî etmek olduğunu, gerçek âşıklar için bu hâlin zaten kendiliğinden olması gerektiğini anlatır:

Var Eşrefoglı Rûmî bil hakikat
Vücûdı fânî itmekdür adı ‘ışk (51/5)

Bu ‘ışk odı beni yaksun tütünüm göklere çıksun
Eger yüz bin cânım varısa fedâ olsun o cânâna (99/3)

Kendi varlığından fenâ bulan sâlik, Allah’ın her an tekrarı olmayan yeni bir yaratma üzere olduğunu görür. Bu Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle ifade edilir: *Göklerde ve yerde bulunanların hepsi O’ndan ister (O’na muhtaçtır). O her an yaratma halindedir.* (Rahmân 55/ 29)

Eşrefoğlu ise bununla ilgili olarak, vücuda ait hiç varlığı kalmadan hâlden hâle geçtiğini şöyle ifade eder:

Biz fenâ olup fenâdan key fenâyâ yitmişüz
Şöyle kim mahv olmuşuz hiç kalmadı âsârumuz (37/9)

Kim kâinatta olan bütün hâdise ve hükümlerde Cenâb-ı Hakk’ın mutlak kudretini görür (hiçbir varlığın ve olayın kendi başına olmadığını anlarsa) ona, “Yaratıklarda bir tesir ve yetki görmekten fânî oldu” denir. Kul, Allah’tan başka varlıklarda bir tesir ve yetki bulunduğu düşüncesinden fânî olup kurtulunca, Cenâb-ı Hakk’ın sıfatları ile bâkî kalır, sadece onların tecellisini görür. (Kuşeyrî 2014: 201)

Mâsivâdan göz yumup gördüm anun didârını
Kendüzümden el yudum girdüm fenâ sahrâsına (109/4)

Allah’tan gayrisından el çekme, Hakk’ın Cemâlini görmeye sebeptir. Çünkü mahlûkun hepsi ölümlüdür, kalıcı olan sadece Allah’tır. *Yeryüzünde bulunanların hepsi fânîdir. Azamet ve kerem sahibi Rabbinin zâtı ise bâkî kalır.* (Rahmân 55/ 26-27). Sâlik, nefsinden ve mâsivadan fânî olduğunda, halkı görmüyor değildir. Sadece onlarla muamelesinde yapan ve yatıranın Hakk olduğunu biliyor, görüyordur:

(...) Kul için, “Nefsinden ve halktan fânî oldu” dediği zaman, aslında nefsi de halk da varlık olarak mevcuttur. Ancak bunlardan fânî olan kulun, onlara ait göreceği bir bilgisi, hissi ve haberi yoktur. Nefsi ve halk mevcuttur, fakat kul, nefsinden ve bütün halktan gâfildir, habersizdir; nefsin ve halkın varlığını hissetmez. (Kuşeyrî 2014: 201)

Hâlıkı bulan kişi halkdan be-küllî kesilür
Ma‘melâsı dostıladur satu bazârı n’ider (7/9)

Bu ‘ışkodına varlık yandı küllî
Dahı kalmadı ayruk hîç bahâne (100/12)

Fenâdan bekâya geçiş hâlini İbn Arabî şöyle açıklar:

Onlar (keşif ehli) Allah’ın her nefeste tecelli ettiğini ve tecellisinin tekrar etmediğini görürler. Aynı zamanda her tecellinin yeni bir yaratma getirip diğerini götürdüğünü de müşahede ederler. Bu yüzden tecellinin gidişi bir tecellide fenânın ve diğer tecelli de bekânın ta kendisidir. (El-Hakîm 2004: 111)

Her an bir oluş üzere olan Allah’ın tecellisinde fenâ bulan sâlik, tek bâkî varlık olan Hakk’ın sıfatlarıyla bekâ bulduğunda, o da bekâya ermiş oluyor.

Ol fenâdan bir fenâyâ bir fenâdan key fenâ
Key fenâdan sonra irişdüm anun bekâsına (109/ 5)

‘İşkıla olduksa fânî dostıla bulduk bekâ
Çün bekâyâ vâsıl olduk bâkîdür envârumuz (37/10)

Bu makama gelen sâlik, Kur’ân-ı Kerîm’de geçen: *Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir.* (Fecr 89/ 27-30) âyetinin manâsına ermiş, mutma’inne makamına varmış, ölmeden evvel ölmek sırrına kavuşmuştur. Eşrefoğlu, yokluk şerbetinin tadını alanların varını yoğunu düşünmeden vereceklerini şu beyit ile anlatır:

Çünkü yokluk şerbetinden bir kadeh nûş itdiler
Hîçe satdılar bu ‘izz ü nâzını dervîşler (28/2)

Bu makama gelen kişinin gözünde maddeye ait hiçbir şey kalmaz ve her şey Hakk'ın bir sûretinden ibaret hale gelir. Kuşeyrî bu durumu şöyle ifade eder:

Allah Teâlâ, Hz. Yusuf'un güzelliğini gördüklerinde şaşkınlığa düşen kadınlar hakkında şöyle buyurmuştur: "Onu gördüklerinde gözlerinde çok büyüttüler ve (şaşkınlığa düşüp önlerinde meyve için kullandıkları bıçaklarla) ellerini kestiler. Yusuf, 31. Kadınlar, en zayıf ve narin varlıklar oldukları halde, Yusuf'la âniden karşılaşınca, onu görmenin şaşkınlığı içinde ellerini kesmenin acısını duymadılar. O şaşkınlık içinde, "Bu bir insan değil" dediler; halbuki o bir insandı. Ayrıca, "Bu olsa olsa çok güzel bir melektir" dediler; halbuki o melek değildi. İşte bu, bir mahlûkun bir mahlûkla karşılaşması esnasında kendisini kaybetme halidir. Düşün, kalbinden perdeler kaldırılıp yüce Hakk'ın azamet ve kudretini müşahede eden kulun hali nasıl olur? (Kuşeyrî 2014: 202)

Bir kul için bile kendi varlığından geçme hâli söz konusu olurken, Hak için varlığından geçip fenâ bulan âşıklar nereye dönseler dost yüzü görüyorlar ve Bakara Sûresi'nde anlatılan makama geliyorlar: *Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir.* (Bakara 2/115)

‘Âşıkun her kanda baksa gördüğü dost yüzüdür
Cânı mestdür anunçün gözleri mahmûrdur (15/3)

Eşrefoglu Rûmîye sorarısın dost kandadır
Diye yir gök ‘Arş u Kürs toptoludur her aralar (26/9)

‘Âşıklar dost dîdârını kanda baksalar göreler
Mûsâlayın münâcâta Tûrî ta‘yîn kılmayalar (10/5)

Tûr ne hâcet ‘âşıklara çün her yirde ma‘şûk ola
Dâ‘im münâcât ideler bir dem ayru olmayalar (10/6)

Hak'ta fenâ bulup mutma'inne makamına gelmeyen kişinin adına henüz insan denilemez. Çünkü vücudunda halâ nefsânî istek ve arzuları hâkimdir. Ne zamanki mutma'inne makamına gelerek vücudunu Hak'ta fânî eder, o zaman Hakk'ın varlığı ile dirilir:

Gerekse zâhid ü âbid ol Eşrefoglu Rûmî sen
Çü vâsıl olmadun dostu yazılmaz adun insâna (99/9)

Hadis-i şerifte; *Ölmeden evvel ölünüz* (Yılmaz 2013: 550) buyrulur. Nefsânî isteklerden ölmek anlamında kullanılan bu hadîs-i şerîf, fenâ makamını anlatmaktadır. Eşrefoğlu'nun dizelerinde şöyle geçer:

Velî şunlar kim diriymen ölüpdür
Onlar irişdi bu râz-ı nihâna (98/22)

Şular kim öldi bu yolda ecelsüz
Olar irişdi 'ömr-i câvidâna (98/39)

Varlığından sıyrılarak tamamen Hakk'a kavuşmanın, fenâ bulmanın bir adım sonrası bu hâl üzere Hak'tan geri dönüp halka hizmet etmek olarak anlatılmaktadır. Bu makamdaki kişinin halini ise Eşrefoğlu, *Tarîkatnâme*'de Hz. Peygamber üzerinden şöyle anlatır:

Ebû Bekir -radıya'l-lâhu'anh- eydür: "Yâ Resûlal'l-lâh, mübârek bedenüñüz çürümez mi?" didi.

Yâ Ebûbekir "Hağ te 'âlâ va 'de itmüşdür ki nebilerün ve velilerün teni çürümez" didi. (...) Ve Peyğamber'üñ mi 'râcdan geldüğinden soñra gölgesi yoğ-ıdı. Hağ budur ki hem yire girdi hem girmedi. Hem mi 'râcdan hem geldi hem gelmedi; ya 'nî rûhâniyyeti dâ'im Huđâ ile idi ve cismânisi bunda halk ile da 'vet üzre-y-ıdı. (Şeyh Abdullah Rûmî, Tarîkatname, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Böl. No 4667, 11 a-b)

Görülüyor ki, bu makamda kişinin bätını/ özü tamamen Hak ile kalırken, zâhiri ise halka hizmet etmektedir. Fenâdan sonra bekâda halka hizmet, şu hadîs-i kudsîyle açıklanabilir:

Kim benim velî kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştıran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alırım, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mü'min kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüte düşmedim: O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem. (Buhârî, Rikak 38.)

Bu makamdaki kullar O'na nafilelerle yaklaşmış, nefislerinden vermiş, Hak da onların gören gözü, işiten kulağı olmuştur. Hizmet eden el, Hakk'ın eli olmuştur. *Attığında da sen atmadın, Allah attı.* (Enfâl 8/17)

Eşrefoğlu kendi mirâcından hizmet için geri, bekâya dönüşünü anlatırken, susamış canları suya kandırmak için o birlik denizinden elinde dopdolu bir kadehle geldiğini anlatırken, diğer dizelerinde de bu yoldaki aşıkları Hakk'a kavuşturmak üzere geri geldiğine değinir:

Ben dostı görüp gelmişem devrânım sürüp gelmişem
Dost dostlara gelsün didi geldüm ki haber eyleyem

Kılaguzıyam ol yolun dilin bilürem ol ilün
Cem' eyledüm kâfilemi dosta pes sefer eyleyem (77/7-8)

Hakikat bahrine taldum ma'rifet gevherin buldum
Tarikatda satam alam şer' ile bâzâr eyleyem (77/11)

Nefsinden arınan, Hakk'a karışan Eşrefoğlu, giydiği Peygamber ahlâkıyla insanlığa nasıl delil olarak geldiğinden bahsederken, Hakk'a varmak isteyenlere de bu hâliyle yardımcı olmak için haber verir:

Ben ol şâhinem uçdum şâh elinden
Şikâr eylemege cevlâna geldüm

Îmân tonın Muhammed meclisinde
Giyüp tâvûslayım cevlânâ geldüm

Saladur kim gelürse şâha iltem
Delîl olmaga insâna geldüm (75/9-10-11)

Özetle, fenâ ve bekâ makamları için kişinin ölmeden önce ölme seviyesine gelmesi, dolayısıyla dünyevî isteklerinden ve kendi varlığından sıyrılarak Hakk'a ulaşması ve bekâda ise Hakk'ın sıfatlarını giyinip bu hâl üzere bâkî olan Hak'ta bekâ bulup halka hizmet ettiği anlaşılmıştır.

3.3.2. Aşk

Aşk, sûfilerce kişiyi kaplayan, saran ve kişinin kendini sevdiğinin varlığında eritme hâli olarak tanımlanır. Kelime kökü olarak da sarmaşık anlamına gelen ‘aşeka kelimesiyle aynı köktendir. Bu sebeple bir sarmaşık nasıl sardığı ağacı tümüyle kaplayıp onu öldürüyorsa, aşk da aşığın maşuğunda eriyip yok olma hâli olarak tanımlanır:

Arapça aslı ışk olup sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir. Lugat kitaplarında aşk kelimesinin sözlük anlamının, aynı kökten olup “sarmaşık” anlamına gelen aşeka ile yakından ilgili olduğu belirtilir. (Uludağ 1991: 4/ 11-17)

İbnü'l-Arâbî ise aşkı muhabbetin ifrat hâli olarak tanımlar ve aşkı; *İman edenler en çok Allah'ı sever* âyetine dayandırır. Aşkın kişiyi nasıl kapladığını ve her hâlinde var olduğunu ise şöyle açıklar:

Aşk özellikleriyle birlikte “hubb” adını alabilir ve sayesinde “hubb” (sevgi) diye isimlendirildiği kalpte ortaya çıkar. Sevgi insanı bütünüyle kuşatır ve onu sevgilisinden başka her şeye karşı körleştirir. Bu hakikat onun bedenine, güçlerine ve ruhunun bütün parçalarına yayılır, tıpkı kanın damarlarda aktığı gibi bütün eklemlerini kaplar. Varlığıyla bütünleşerek bütün parçalarını isim ve ruh bakımından kuşatır. Artık onda bir başkasının girebileceği bir yer kalmaz. Konuşması onunla, duyması onda, her şeydeki bakışı ona dönüktür. Sevdiğini her surette görür. Gördüğü her şey için ‘odur’ der. İşte böyle bir sevgi ‘aşk’ diye isimlendirilir. Züleyha'nın eli kesilip kanı yere düştüğünde, akan kanın düştüğü yerlerde ‘Yusuf, Yusuf’ diye yazdığı aktarılır. Bunun nedeni, Yusuf'un adının, tıpkı bir kan gibi bütün damarlarında akmasıydı. (Arabî 2008: 211)

Cenab-ı Hakk'ın kendisini Vedûd ismiyle nitelemesi onun ilâhî sevgi (hubb) makâmında olduğunu gösterir. Bu makâmın dört ismi vardır: Hubb, vüdd, aşeka kelimesinden türetilen aşk ve hevâ. (El-Hakîm 2004: 302)

Eşrefoğlu, yaşadığı aşk hâlinin ona sonradan verilen bir şey olmadığını, Allah'ın kullarına; *Ben sizin Rabbiniz değil miyim?* (A'râf 7/172) diye sorduğu o ezel gününden bile önce verildiğini ve ona verilen bu aşk ile sorulan o soruya *belâ*, (belâlara evet) dediğini şöyle anlatıyor:

Siz şöyle sanmanız kim ben şimdi âşık oldum

Cânum ezel gününde ‘ışka tolaşa geldüm (82/5)

Kâlu belâ gününden elestden ilerüden

Dürlü mihnete ‘âşık anda sataşa geldüm (82/5-6)

Eşrefoğlu, âşığın gönlünün nur ile dolmasından bahsediyor. Bu nurun dostu müşâhededen doğduğunu ve onu sarıp dirilttiğini, varlığından başka bir şey bırakmadığını dosttan başka hiçbir şey kalmadığını W. Chittick şöyle açıklar:

Aşk, rûhun bedenden ayrılma sebebidir, böylece rûh süflî şeylerden uzaklaşıp bütünüyle ulvî şeylerin âlemine yükselir. Aşkın böylesi dostu müşâhedenin nûrundan doğar. O ansızın çakan bir şimşek gibi gelip gözleri aydınlatır, kulaklara ses getirir, hareketi hızlandırır, yaratılmışlığa âit nitelikten insanı uzaklaştırır. Artık kişi bir iş yapacak olsa bunu kendi amacı ve çabasıyla yâhut başka bir kimse için değil sırf o iş dostun aşkına mâtufl olduğu için yapar. Onun iyiliği de kötülüğü de başkalarına irâdesi dışında ulaşır. Yine o aşkıandan ötürü başka hiçbir şeyle ilgilenmez ve buna vakti de yoktur. (Chittick 2018: 391)

‘Âşıkun gönli hemîşe ‘ışkıla pür-nûrdur

Ol gönül nite ola çün ‘ışkıla ma‘mûrdur (15/1)

Aşkın nuruyla kişiyi tamamen kaplıyor. Kendi varlığından etkisiz kılarak, bütün varlığını bir anda manâya uyandırıp, onu diriltiyor ve iç âleminde başka varlık bırakmıyor. Bu hâlin oluşması için de kulun, Allah zikrinde dâim olarak yalnız O’na niyâz etmesi gerekiyor. Bu durumunda da o kulun mahremi Allah oluyor:

Allah Dâvûd’a (as.) vahyetti: Ey Dâvûd, beni arayan beni bulur ama başkalarını arayan beni nasıl bulsun? Ey Dâvûd, yeryüzü ehline de ki: Benimle sohbe ve ünsiyete yönelin! Benim zikrimle hemhâl olun! İşte o zaman ben sizin kalbinizin mahremi olurum. Dostlarımın çamurunu İbrâhîm’in kelîmim Mûsâ’nın ve habîbim Muhammed’in (sav) çamurundan yarattım. (Chittick 2018: 357)

Burada anlatılan dostları için Allah âyette; *Allah onları sever, onlar da Allah’ı severler* (Mâ’ide 5/54) buyurur.

Aşkın feyziyle beşerî özellikleri eriyen, varlığı dostun denizine karışan âşığın gönlü, sadece dost olur. Aşk ile coşup taşan gönlünün incilerini etrafına saçar. Bu inciler dost ile vuslatından getirdiği feyz ve bereket incileridir. Bunları tâlip olanlara bağışlar ki onlar da kendi içlerindeki incileri bulsun.

Kendü varlığıyla küllî varlığum mahv eyledi
Dost göziyle bakdı ol dost yüzini gördi bu ‘ışk (49/5)

‘Âşıkun gönli müdâm kaynar taşar
Taşra atar dürlerin ‘ummân durur (8/12)

Eğer bir gönülde aşk yoksa, o kişi sadece dirilik sıfatına sahiptir. Görünüşü insan da olsa nefsânî özellikleri gâlıptir, gönülü ölüdür. Bu kişiyi de aynı, Hz. Mûsâ Tûr dağına çıktığında kavmine altınlardan cansız buzağı yaptırın Sâmirî’ye benzetir:

Her kimün kim ‘ışkı yok hayvân durur
Gerçi kim sûretde ol insân durur (8/1)

‘İşkı olmayan kişünün cânı yok
Sâmirî gâvı gibi bî-cân durur (8/3)

‘İşksızun her tâ‘ati olur hebâ
‘Âşıkun küfri dahı îmân durur (8/15)

Kankı cânda kim anun‘ışkı odı yanmaz müdâm
Tâ ebed cânsuzdur ol bî-cân ki cânân istemez (40/4)

Eşrefoğlu, aşkı olmayan kişiyi dünyanın bile üzerinde istemeyeceğinin vurgusunu yapar. Çünkü sadece Allah aşkıyla nefsinin kötü huylarını yakan ve o aşk ateşiyle Allah’a doğru yol alan kişi gerçek manâda Hakk’ı idrak etme seviyesine ulaşabilir. Aksi hâlde, dünyaya gelmekten maksat hâsil edilmediği için dünya bile onu üzerinde taşımak istemez:

Kim ki andan bunda ‘âşık gelmedi
Oldur ol kim yürüyüp dünyâ kovar (24/10)

3.4. Diğer Kavramlar

3.4.1. Nefis

Sözlükte “ruh, can, hayat, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, kişi, hevâ ve heves, kan, beden, bedenden kaynaklanan süflî arzular” gibi mânalara gelen nefis kelimesi, Kur’an’da “ruh” anlamında kullanıldığı gibi (el-En’âm 6/93) “zat ve öz varlık” mânasında da kullanılmıştır (Âl-i İmrân 3/28, 30). (Uludağ 2006: 32/ 526-529)

Nefis terbiyesi ve bu terbiye yoluyla ruhun nefis elinden kurtulup yücelere yükselmesi, insanların dünyaya geliş maksadıdır. Bu sebeple yolu bilen bir rehber yani mürşid gözetiminde yapılan, bu çalışmanın da konusu olan ve ilk bölümde etraflıca bahsedilen seyr ü sülûk etmek nefsin tekâmül yoludur.

Cümle eşyâda tecellîsi Hakkun zâhir velî
Görmez anı nefisini kurtarmayan emmâreden (92/2)

Bu nefsün leşkerin kırmaga dâ’im
Bahâdır oluban meydâna geldüm (73/7)

Hadîs-i şerîfte *Dünyada rahat yoktur* (Yılmaz 2013: 412) buyrulduğu üzere dünyada her an nefse karşı uyanık olmak ve onunla cehd etmek gerekir. Eşrefoğlu, nefsin yedi başlı bir ejderha gibi olduğunu ve kesilmesi gereken en büyük başının da dünya sevgisi olduğunu belirtir. Sabır bahsinde alıntılanan, Aşağıdaki beyitte; *Sabır nefsi hapsetmektir* sözünün bir açıklaması görülmektedir. Dünya nimetlerine riyâzetlerle nefisini zindana hapseden kişinin ruhu yücelere yükselebilir, kendisi de gerçek özgürlüğe kavuşur:

Nefsi zindân eyle gel dâ’im riyâzathânede
Kim halâs olup gidesin sen dahı ol hânede (115/1)

Nefsinin rahatını isteyen, beladan kaçan kişinin aşkın ucundan tutması, yanından geçmesi bile mümkün değildir:

Râhat-ı nefis isteyen kıl ucın tutmaya ‘ışkdan
Bî-derd olanı gör kim belâdan niçe hazer kılur (27/5)

Âyette dünya hayatından oyun ve eğlence olarak bahsedilir: *Dünya hayatı oyun ve eğlenceden ibarettir. Siz iman eder ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız O da hak ettiğiniz karşılığı verecek, sizden servetinizi de istemeyecektir.* (Muhammed 47/ 36) Dolayısıyla dünyaya uymak, nefsin arzularını hiçe vermektir. Hz. Peygamber; *Kendini bilen, kuşkusuz Rabbini de bilir* (Yılmaz 2013: 492) buyurmuşlardır. Bu hadisin açıklamasını İbnü'l-Arabî şöyle yapmaktadır:

Böylece onun Hak olduğunu bilir. Buna göre mümin-ârif, Hakk'ın kendisine verdiği velayetiyle, Hakk'ı gayb karanlığından müşahede nuruna çıkartır, kendisince bilinmez olan şeyi müşahede eder. (El-Hakîm 2004: 495- 496)

Görülüyor ki, nefsin karanlık arzularını tanıyıp bu isteklere muhalefet etmek; kişiyi karanlıktan çıkarıp nura, yani Rabbine yaklaştırır. Aksini yapıp nefsin isteklerini vermek ise kişiyi Allah'tan uzaklaştırır. Eşrefoğlu bu hâli, tek gerçek dosta karşı düşmanlık olarak niteler:

Dost önünde nefis ile dün ü günü cenk iderem
Nefsümle dost olup dosta adâvet itmezem (72/8)

Dost bana nefsünü kahr eyle berü gel didiçün
Nefsümi kahr iderem hergiz 'inâyet itmezem (72/9)

Nefisle savaşıta, mürşidin himmetinin önemlidir. Bu yolda kilerlemenin mürşidsiz olmayacağını *Tarîkatnâme*'de şöyle açıklar:

Hâzret-i Resûl dahı buyurmuşdur -şalla'l-lâhu'aleyhi ve sellem- "Şol kimesneniñ kim mürşidi olmaya ol kişinin dini yokdur" dirler. Ya'nî dîn dahı îmândandur bu îmân iki dürlüdüür: biri taqlîdîdür ve dahı taḥkîkîdür.
Ya'nî îmân-ı inkıyâdi işidüp bilmeklig-ile inanmak ve taḥkîki görmeklig-ile inanmaklık. Ya'nî mürşid-ile 'ayne'l-yakîn olunur ve 'ilm-ile ilme'l-yakîn olunur. Ya'nî zâhir 'ilmi-y-ile Allah'ı bilürsin, bilmeklig-ile yakîn olursın ve mürşidi görmeklig-ile 'ayne'l-yakîn olursın; keşf-i meğâyib olur ve ilhâm-ı Rabbânî hâşıl olur. Her ne ki işlese ilhâm-ı Rabbânî ile işlenür. Eyle olsa dîn dahı ve îmân dahı taḥkîk olur. Ya'nî hadis ma'nîsi bu kim, şeyhi olmayanuñ dîni yokdur, didi; ya'nî şeyhi olmayanuñ dîni yokdur, didi: ya'nî şeyhi olmayan kâfir olur eger añlayamaz iseñ. Ayne'l-yakînlig-ıla bulunan dîn, îmân mürşidsüz kişide yokdur, dimek olur. (Şeyh Abdullah Rûmî, *Tarîkatname*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Böl. No 4667, 2a-b)

Eşrefoğlu, hadîs-i şerîften nakille, *Şeyhi olmayanın dini yoktur* der. Daha sonra getirdiği açıklamadan şunu anlıyoruz ki, kişi ilimle/ zâhirî bilgiyle dini bilebilir, ancak görme seviyesinde bilemez, yani bâtinî olarak/ kalp gözüyle görerek bilemez. Ancak müşid sayesinde Hakk'ı her yerde görme, görerek bilme seviyesine gelir, o zaman o kişi için gerçek anlamda din sahibidir denilebilir. Eşrefoğlu'nun hayatında da müşidleriyle olan ilişkisine bakıldığında bu ahlâk açıkça gözlemleyebilir. Sâlike içindeki manâyı göstermek için bir müşidin lüzumuna ise beytinde şöyle değinir:

İllâ görmez anı bu ten gözi cân gözi gerek
Cân gözün açmaga bir müşid katına varalar (26/10)

Müridin nefsinden kurtulması için müşidinin himmetinin gerekliliğini şu beyitte de açıklar:

Meşâyihun himmeti kılıcını alayım
Kendü nefsüm boynını urayım cânım (78/8)

Rabbinin huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefesine kötü arzuları yasaklayana gelince, onun barınağı da cennetin ta kendisidir. (Nâzi'ât 79/ 40-41) Bu dünyada nefsinin arzularını vermeyerek onu temizleyen, âhirette rahat edecektir:

Bugün nefsün murâdın terk idersen
Yarın görmeyesin hergiz cefâyı (127/3)

Nefs-i emmârenin arzularının hayvanî sıfatlı olduğunu, hatta cîfe⁶/leş gibi olduğunu, yemek-içmek gibi basit isteklere kendini kaptırdığını, arslan gibi olan bu sıfatların eğer aşk zinciriyle bağlanırsa koyundan bile yavaş olacağını anlatır:

Bu 'ışk zincîrine çünkim çekildi
Koyundan dahı yavaş oldu arslan (83/8)

Nefsüne uyma ki nefsün diriligi hayvândur
Yimek içmek uyumak şehvet arzûsıdur hemân (88/4)

---

⁶ *Ed-dünyâ cîfetün tâlibühâ kilâbun/ Dünya leşdir, ona tâlip olanlar köpeklerdir.* Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, (İstanbul, Kesit Yay. 2013), 90.

Nefsinin dünyevî isteklerine kapılıp giden kişi sûreta diri görünse de gerçekte ölüdür. Ancak tövbe ederek bu hâlden çıkabilir ve bu hâl üzere devam ettiğinde mürşid katına çıkabilir:

Sen dünyâ-perest oldun nefsün ile dost oldun
Sanma dirisin öldün tevbeyle gel tevbeyle (104/5)

‘İşkla ‘ışka uyanlar göre ma‘şûk yüzini
Nefs ile nefse uyan oldu melâmet tâ ebed (4/2)

Uyma nefsün itine iriş mürşid katına
Nefsüne uyarısan var it gibi talaş dur (12/11)

Nefisle bütün bu mücadeleyi yaparken şerîfatten bir an bile ayrılmamak çok önemlidir. İlk bölümde Eşrefoğlu'nun seyr ü sülûk anlayışında da görüldüğü gibi şerîatin zorunlu tuttuğu ibadetlere ek olarak, nefis tezkiyesi ve riyâzet için zikir, nafîle namazlar ve nefsi temizlemeye zorlayacak ibadetleri de eklemiştir. Nefis tekâmülünde ulaşılabilecek son noktaya varmak için şerîfatten ayrılmamak, şerîat ipine sıkıca yapışmak; kibir, kin, cimrilik ve kıskançlık gibi olumsuz huy ve davranışlardan sakınıp ahlâkı güzelleştirmek öğütlenmiştir:

Berk yapış şer‘ün ipine tâ iresin menzile
Kibr ü kîn buhl u hased seni yabâna salmasun (90/3)

Nefisle savaşta kanaât sahibi olmak, nefsin açgözlülüğünden sıyrılmak en önemli esaslardandır:

Kanâ‘at zincîriyle nefsün itin
Ki bağla yırtmasun deyyârı gözle (101/3)

Düşmen didigüm nefsündür şol tama‘ıla hırsındur
Keser tama‘ tamarını dosta ‘âşıkam diyici (125/4)

Kişinin gönlünde zerrece dünya sevgisinin kalması, onun nefs-i emmâreden kurtulamadığını gösterir:

Her kimün gönlinde zerre denlü dünyâ hubbı var
Anı mahrûm itdi bilsün nefsinün emmâresi (131/7)

Özetle, dünya hayatına nefis rahatlığı için gelinmemiştir. Bilakis nefsi zorlayarak, şerîate sıkıca sarılarak ve bir mürşidin himmetiyle kuşanan kişi özünü tekâmül ettirebilir:

3.4.2. Vahdet/ Vahdaniyet

Vahdet kavramının sözlük karşılığı; *birlik, bütünlük, yekpâreliktir*. Tasavvufta ise, *Bütün yaratılıştta kendisinden başka bir varlık bulunmayan Allah'ın varlığının bir ve tek olması, Allah'ın varlıktaki birliği (KL) olarak geçmektedir*:

Vahdâniyet ve vâhidiyet, el-vâhid (Bir) isminin niteliğidir. Vahdâniyet, Hakk'ın katında, mutlak anlamda Bir olmasıdır. Vahdâniyet, rablık gibi, Rabbi olacağı şeyleri talep etmesiyle ahadiyetten ayrılır. Vahdâniyette herkes Hakk'ı müşahede eder, halbuki ahadiyet, bilinmez Zât'a özgüdür ve O mutlaklıktan bile müstağnidir. (El-Hakîm 2004:652)

Fenâda; *Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır (Bakara 2/ 115) sırrına ulaşan sâlik, bu makamda narın içindeki taneleri olduğu gibi birliği, çokluğun birliği olarak görür. Her an, her şeyde ve her yerde Hak ile muamelededirler. Çokluk, zaman ve mekân kavramları onlar için ortadan kalkmıştır*:

Kanda baksak dost görünür sanma dost togar tulınır
Yir ü gök toptolu dostdur bu sözde yok yanlışumuz (42/6)

Gâhi ne menzil var ne makâm ne vücûd var ne adem
Hakkdan uzaga ve's-selâm yâ ben kanda dulunuram (69/14)

Bakdugum ol gördüğüm ol istediğim oldur ol
Evvel oldur âhir oldur anı gözler gözlerüm (80/2)

Hz. Âdem'in Allah'a olan özlemle cennetten ayrılmayı seçmesi ve böylece özgürlük yolunda yürümeye başlaması ile ilgili Ravh, zaman, mekân ve bütün dünyevî kayıtlardan kurtulunması gerektiğini şöyle anlatır:

Âdem'im gem almaz özlemi bir sultan gibi onu aşk atına bindirdi. Ayrılık sadağından yalnızlık okunu aldı ve yayı sonuna kadar gerdi. Yurdun bahçesinde kurumlu kurumlu dolaşan güzel tavusu vurdu. Bunun ayrılmışların yolu, büyük özlem çekenlerin işi, Allah'a yaklaşanların sahası olduğunu bildi. Zaman, mekân, nesnelere, belirtiler, izler, biçimler, mevcut şeyler ve bilgi nesnelere önünden bütünüyle silinmelidir. Eğer bunlardan biri gömleğine yapışır, özgürlük adı sana ilişmez. (William Chittick 2008: 250-251)

Görüldüğü gibi Allah aşıkları O'na kavuşmak aşkıyla, kendi istekleriyle belâları seçmişler ve bu vesileyle de bütün çokluk âleminden kurtulmuşlardır. Aşk, belâ, fenâ ve vahdet kavramları iç içe geçmiş, birbirinden ayrılmaz kavramlar haline gelmiştir:

Bu 'ışkı ol bilür kim 'âşıkoldı
Niçe tevhd ü vahdetdür adı 'ışk (52/9)

Eşrefoğlu, kendisinin nasıl ikiliği ortadan kaldırarak birliğe vardığını çeşitli dizelerle anlatır:

Geçdüm bu akdan karadan ikilik sürdüm aradan
Birliğine yitdüm dostıla birlikden okudum sebak (53/14)

Eşrefoglu Rûmîyem ben kim bugün
Kesret ü vahdete yeksân olmışam (70/23)

Ol şarâbun cür'asına virmişem kevneyni ben
Vasl-ı 'ıydına irüp cânımı kurbân giderem (79/8)

Sıkıntı ve belâ konusu tasavvuf bahislerinin hemen her unsuruyla ilgili görülebilir. Vahdet denizine ulaşmak için sâlik; gözyaşlarını pınar gibi akıtmalı, kesretten vahdete ulaşmanın zevkinin bedelini mihnetlerle sınanıp, gözyaşı dökerek ödemelidir:

O vahdet bahrine kimse ulaşamaz
Akup göz yaşı binar olmayınca (97/3)

Hadîs-i şerifte *Birden, ancak bir meydana çıkar* (Yılmaz 2013: 433) buyrulmuştur. Ruh, kesret âlemine gelirken vücut giyme ile başlayan ikilik sürecinden sonra çokluğu görür ancak bu çokluğun amacı Allah'ı kesrette idrak edip tekrar birliğe dönmektir. Vahdet makamına gelen kişi için de seven, sevilen ve muhabbetin bir olduğunu, Hak'tan gayrısı olmadığını, bu hakîkati görenler için de başka bir sevginin söz konusu olmadığını görürüz:

Muhib mahbûb muhabbet bil hakîkatde bular birdür
Anunçün anı sevenler kodılar küllî sevdâyı (130/3)

Sıfâtdur ma‘şûka bu ‘ışk u ‘aşk
Ki ‘ışk u ma‘şûk bir zâtdur adı (52/8)

Sâlikin bu yola girmekteki maksadı olan, nefisini tezkiye ile Allah’a yaklaşmak ve ruhlar âleminde dünyaya gelmeden önce bulunduğu noktaya Allah’ı idrak ederek geri dönmek sürecinde, gideceği seyr ü sülûk adı verilen yolda karşılaşacağı tahalluk ve tahakkuka dair Eşrefoğlu Rûmî Dîvânı’nda çok zikredilen kavramlar incelendi. Sâlikin nefis mücahedesine sıkıca sarıldığında Hakk’ta fenâ bulup Allah aşkına ereceği gözlemlendi.

SONUÇ

“Eşrefoğlu Rûmî'nin Müzekki'n-Nüfûs ve Dîvanında Seyr ü Sülûk Anlayışı” isimli çalışmamızda, seyr ü sülûk anlayışının ne olduğu, Eşrefoğlu'nun seyr ü sülûk anlayışı ve kişiye neler getireceği, Eşrefoğlu Rûmî'nin Müzekki'n-Nüfûs adlı eserinde belirttiği hususlar ve bunların Dîvânî'ndeki yansımaları olan kavramlarla tahlil edilerek açıklanmaya çalışıldı.

Üç bölümden meydana gelen çalışmamızda ortaya çıkan sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz.

Birinci bölümde Eşrefoğlu Rûmî'nin hayatı ve eserleri incelendi.

İkinci bölümde seyr ü sülûk kavramının sözlük anlamı ve tasavvuftaki yeri üzerinde duruldu. Seyr ü sülûk, sâlikin nefsinin terbiye etmek ve Hakk'a ermek için yaptığı maddî/bedenî ve mânevî/bâtınî yolculuğu ifade eder. Sûfilerce kabul gören *Kenzi mahfi* hadisine dayanarak, Allah bilinmek isteyerek âlemi yaratmış ve böylece insanın yolculuğu başlamıştır. İlk yaratıldığında saf olan ruh, kendindeki emâneti bulmak, bilmek ve olmak üzere dünyaya gönderildiğinde, nefis ile birlikte gönderilmiştir.

Yaradılış, Allah'ın hiç bilinmediği *Lâ-ta'ayyün* mertebesinde, Allah'ın *Bilinmek istemesiyle* bir nüzûl kavsi şeklinde aşağıya doğru başlamıştır. Ruh, bu iniş kavsinde, ta'ayyün-i evvel, ta'ayyün-i sâni, mertebe-i ervâh, mertebe-i misâl'den geçerek en son mertebe-i ecsâm'da vücut giyerek madde âlemine inmiştir. İnerken de yanına madde âleminde Allah'ı bulmaya yardımcı olması için nefis verilmiştir. Ancak insanın nefse uyduğunda değil, muhalefet ettiğinde hakikatine ermesi mümkündür. Bu sebeple, nüzûl kavsiyle gösterilen yarım daire şeklindeki inişini, urûc kavsiyle yukarıya doğru yükselerek daireyi tamamlaması ve başladığı noktaya kendindeki emaneti ortaya çıkararak idrakli bir şekilde varmasının yolu anlatıldı. İndiği noktadan yukarıya çıkışının, nefsin tekâmül basamaklarını yukarıya doğru tek tek çıkmasıyla mümkün olduğunu görüldü. Bu basamaklar sırasıyla, nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mühlime, nefs-i mutma'inne makamlarıdır.

Seyr ü sülûk'un ne olduğu anlatıldıktan sonra Eşrefoğlu'nun nefis mertebeleriyle ilgili görüşlerine sırasıyla ve ayrıntılı bir şekilde değinildi. Buna göre, nefs-i emmâre, kişiye emreden, buyurduğunu yaptıran nefistir. Bu makamda bulunan kişi nefsin bütün kötü huylarını içinde barındırır.

Bu kirlerden kurtulmanın tek yolu seyr ü sülûk yoluna adım atmaktır. Bunun için de Eşrefoğlu, dünya sevgisini terk etmek ve bu yedi kavram üzerinde önemle durur: Açlık, susmak veya az konuşmak, az uyumak, halka karışmamak (uzlet), hep “Lâ ilâhe illallah” demek, bir mürşid-i kâmilin elinden tutup tövbe etmek, mürşid-i kâmile tam teslimiyettir.

Emmârenin bir üst makamı olan nefis-i levvâmede sâlik, dirilik kazanarak nefsinin kötü huylarının farkına varmış, tevbe ederek nefis ile mücadelesine kararlılık ile devam eder.

Bir üst mertebe olan nefis-i mülhime de ise sâlik ilhamlara açık hale gelir. Ancak, bu ilhamlar hem rabbânî hem de şeytanî olabilmektedir. Aynı zamanda makamda halâ nefis-i emmâreye ait özellikler görülebilir. Bu sebeple sâlikin tam teslimiyetle kâmil bir mürşide el vermesinin şart olduğu görüldü.

En üst seviye olan nefis-i mutma’inne makamında ise sâlikin artık nefsin bütün kötü huylarından kurtulmuş, arınmış ve saflaşmış olduğu ve sâlikin Kur’an-ı Kerîm’de geçen: *Sen O’ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön* (Fecr 89/28) âyetine mazhâr olduğu görüldü.

Eşrefoğlu, nefsin makamları hakkında bilgi verdikten sonra, nefsin kirlerinden arınıp, kalbi parlatmak için iki ana yol gösterir: Nefis tezkiyesi ve kalp tasfiyesi.

Eşrefoğlu, nefis tezkiyesinde, dünya sevgisini terk etmenin önemi üzerinde durur. Dünya sevgisinin terki için de üzerinde durulması gereken unsurları zikreder. Bunlar, sâlikin mal hırsından vazgeçmesi, cömert olması, gönlünde Allah korkusu olması, tûl-i emelden vazgeçmesi, tevekkül etmesi, belâlara, hastalıklara ve musîbetlere karşı sabırlı olmasıdır. Zikredilen bütün bu unsurları hâl edebilen sâlikin dünya sevgisini gönlünden çıkaracağı anlaşılmıştır.

Nefis tezkiyesi ile birlikte dikkatli olunması gereken bir diğer öge ise kalp tasfiyesidir. Eşrefoğlu burada da sâlikin az yemesinin, az konuşmasının, az uyumasının, halktan uzaklaşıp çoğunlukla uzlet halinde bulunmasının, amelinde riyâdan uzak olup ihlâs üzere olmasının, şükredip Allah’tan hep râzı olmasının, her dâim Allah’ı gönülden zikretmesinin önemi üzerinde durmuştur.

İkinci bölümde son olarak, seyr ü sülûk yolunda ilerlemek için kâmil bir mürşidin lüzûmu üzerinde durulmuştur. Eşrefoğlu bu konuda, şeyhi olmayanın nefesine uyup şeyhinin şeytan olacağı hususunun altını çizer. Her şeyden önce mürşidin kâmil olması gerekmektedir. Bunun için mürşidin bütün varlığından fena bulması daha sonra da Hakk'ın varlığı ile bekâ bularak halkı irşad üzere vazifelendirilmesi gerektiği görüldü. Mürşidin kendisi seyr ü sülûk yolundan geçmiş ve Hakk tarafından irşad üzere vazifelendirilmiş olması gerekmektedir ki tam erlik makamında kâmil bir mürşid olsun. Aynı zamanda mürşidin himmetinin büyüklüğünün de müridine her nerede olursa olsun yetişebilmesi açısından önemli olduğu görüldü.

Mürşidin vazifesinden bir kârı olmadığı, onun görevinin sadece Allah'ın görevlendirmesiyle, kulu Allah'a, Allah'ı da kula sevdirmek olduğunun altı çizildi.

Daha sonra mürid açısından konuya bakıldı ve müridin öncelikle samimi bir tevbe ile başlayarak, inancının, *Beni Allah'a bu şeyhten başkası ulaştıramaz, ancak bu ulaştırabilir.* (Eşrefoğlu 2016: 400) şeklinde tam bir teslimiyet halinde olması gerektiği anlatıldı. Mürşidin kendi varlığı kalmadığı için ona olan bağlılığını sunan müridin, Fetih suresinde belirtildiği gibi (Fetih 48/10), aslında Hakk'a olan bağlılığını sağlamlaştırdığı ve müridine olan teslimiyeti ölçüsünde Allah'a yakın olacağı anlaşıldı. Müridin tüm varından vazgeçmeye hazır olması, mürşidinin huzurunda kemâl-i edeple bulunmasının, her dâim güzel ahlâk sahibi olmasının da bu yolda ilerlemesi için önemli öğeler arasında yer aldığı görüldü.

Daha sonra Eşrefoğlu'nun halvet ve fenâ ile ilgili görüşlerine değinildi. Müridin mürşidinden alacağı izinle girdiği halvette eğer tam olarak anlatılanlara uyarsa, varlığından fenâ bulup, mürşidin gönlünden onun gönlüne akan feyzlerle gönlünün nurlanacağına değinildi.

Üçüncü bölümde seyr ü sülûka dâir Dîvân'da yer alan kavramlar incelendi. Öncelikli olarak ibadete ve ahlâka dâir kavramlardan, vera', tevbe, zikir, sıdk u safâ, ihlâs, sabır, rızâ, belâ, kanaat, fakr, tevâzu-meskenet ve îsâr kavramları incelendi. Sonrasında ise Dîvân'da zikredilen seyr ü sülûka dâir, şeyh-mürşid, mürid-sâlik ve halvet-uzlet kavramları incelendi. Daha sonra ise kalbî ve vicdânî olan kavramlardan, fenâ-bekâ ve aşk kavramları incelendi. Son olarak ise nefis ve vahdet kavramlarına değinildi.

Seyr ü sülûk yolunda ilerleyebilmek için ilk olarak ibadete dâir kavramların yerine getirilmesinin gerekliliği görüldü. Sâlikin haramlardan ve şüpheli durumlardan sakınarak tevbe

etmesiyle başladığı yolda, ihlâsla ve sadakatle Allah'ın zikrine devam edilerek, gönül hoşluğuyla Hakk'tan gelen belâ ve musîbetlere sabredilerek, haline râzı olunarak, kendi nefesine karşı fakr ve tevâzu içerisinde bulunarak güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu bilinerek, nefisle mücadele ile ilerleme kaydedildiği gözlemlendi. Daha sonra ise mürşidin ve müridin özellikleri, müridin, mürşidin izniyle girdiği halvette beşerî sıfatlarından sıyrılarak fenâ bulmasına değinildi. Aşk kavramının ise seyr ü sülûk yolunun başından itibaren sâlikle olduğu, bu aşk vesilesiyle sâlikin belâlara gönül hoşluğuyla sabredebildiğini; aşkın, sâlikin nefsinden arınmak için yaptığı riyâzatlarla da birleşince sâlikin varlığından fenâ bularak her yerde tek gerçek sevgili olan Hakk'ı görme seviyesine vesile olduğu gözlemlendi.

KAYNAKLAR

- Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesî*, İstanbul: Semerkand Yay. 2014.
- Ahmed er-Rifâî, *Onların Âlemi*, İstanbul: Altınoluk Yay. 2011.
- Ateş, Süleyman, “İhlas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 21/ 535-537, İstanbul: TDV yay. 2000.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yay. 2005
- Çağrıçı, Mustafa, “İsâr”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22/490-491, İstanbul: TDV Yay. 2000.
- Çağrıçı, Mustafa, “Riya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 35/ 137-138 İstanbul: TDV Yay. 2008.
- Çağrıçı, Mustafa, “Tevâzu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40/ 583-585 İstanbul: TDV Yay. 2011.
- Chittick, William C., *İlâhî Aşk*, İstanbul: Nefes Yay. 2018.
- Chittick, William C., *Tasavvuf- Kısa bir Giriş*, İstanbul: İz Yay. 2008.
- Ebû Serrâc Tûsî, *el-Lümâ’ / İslâm Tasavvufu*, haz. Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yay. 2016.
- Erginli, Zafer (Tercüme), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kalem Yay. 2006.
- Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki’n-Nüfus*, haz. Nihat Dağlı, İstanbul: Sufi Kitap, 2016.
- Güneş, Mustafa, *İznikli Eşrefoğlu Rûmî’nin Hayatı- Eserleri ve Dîvânı*, İstanbul: Sahhaflar Yay. 2006.
- İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, İstanbul: Litera Yay. 2008.
- İbn Arabî, *İlâhî Aşk*, İstanbul: İnsan Yay. 2017

İbn Arabî, *Nurlar Hazinesi*, İstanbul: İz Yay. 2018.

İmam Gazzâlî, *Yirmi Birinci Yüzyılda İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, haz. Suâd El-Hakîm, İstanbul: Nefes Yay. 2015.

Kara, Mustafa, “Fenâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12/333-335, İstanbul: TDV Yay. 1995.

Kara, Mustafa, *Eşrefoğlu Rumî*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2014.

Kılıç, Mahmut Erol, *Şeyh-i Ekber*, İstanbul: SufiYay. 2009.

Kubbealtı Lugatı, (<http://lugatim.com>) (e.t. 10.12.2018)

Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri, (<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir>) (e.t. 28.02.2019)

Mevlânâ, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak, I-VI, İstanbul: MEB yay. 1991.

Pekolcay, A. Necla; Uçman Abdullah, “Eşrefoğlu Rûmî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 11/ 480-482, İstanbul: TDV Yay. 1995.

Sahîh-i Buharî, *Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, 1-2, haz. Abdullah Feyzi Kocaer, Konya: Hüner Yay. 2009.

Suad El-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay. 2004.

Şeyh Abdullah Rûmî, *Tarîkatnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Böl. No 4667.

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=7469>) (e.t. 10.05.2019)

Uludağ, Süleyman, “Aşk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4/ 11-17, İstanbul: TDV yay. 1991.

Uludağ, Süleyman, “Nefis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32/526-529, İstanbul: TDV

Yay. 2006.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yay. 2012.

Uludağ, Süleyman, “Tasfiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40/127-128, İstanbul: TDV Yay. 2011.

Uludağ, Süleyman, “Tövbe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 41/284-285, İstanbul: TDV Yay. 2012.

Uludağ, Süleyman, “Uzlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 42/ 256-257, İstanbul: TDV Yay. 2012.

Veliyuddin Bursevî, Abdullah, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, haz. Abdullah Uçman, İstanbul: Kitabevi Yay. 2009.

Yılmaz, H. Kâmil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Yay. 2016.

Yılmaz, Mehmet, *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler*, İstanbul: KesitYay. 2013.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad Soyadı :Jale KARAKAYA
Doğum Tarihi : 17.02.1982
Medeni Durum :Bekâr
İletişim :jkarakaya12@gmail.com
Eğitim Durumu :2000-2004 T.C. Bahçeşehir Üniversitesi İşletme Fakültesi,
İşletme Bölümü.
2006-2007 City and Guilds of London Pastacılık Bölümü

Yabancı Dil (ler) ve Düzeyi: İngilizce – İyi
İspanyolca – Başlangıç
Farsça – Başlangıç

İş Deneyimi :2007-2015 yılları arası Butik Pastacılık üzerine çalışma.

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Eşrefoğlu Rûmî’nin Müzekki’n-Nüfus ve Dîvânı’nda Seyr ü Sülûk Anlayışı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih:

11/07/2019

Jale KARAKAYA